

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΜΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Διπλωματική Εργασία

**«Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΟΠΕΓΧΑΓΗ.
ΜΙΑ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ»**

Επιβλέπων

Καθηγητής Δημήτρης Χρυσόχου

Μέλη Επιτροπής

Καθηγητής Κωνσταντίνος Στεφάνου

Καθηγητής Αργύρης Πασσάς

Ειρήνη Χριστοδουλάκη

A.M. 1213M051

Αθήνα

2015

Προλεγόμενα – Ευχαριστίες

Με την παρούσα εργασία ολοκληρώνεται ένας μεγάλος κύκλος σπουδών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο καθότι υπήρξα και προπτυχιακή φοιτήτρια του τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου.

Από τον Σεπτέμβριο του 2010 συμμετέχω στην ερευνητική ομάδα του Κέντρου Ανατολικών Σπουδών (Κ.ΑΝ.Σ) καθότι η Τουρκία είναι μια χώρα που με έχει απασχολήσει και με έχει συναρπάσει για περισσότερο από δέκα χρόνια. Την πρώτη χρονιά στην ομάδα ασχολήθηκα με τη θεματική «Σχέσεις Τουρκίας - Ευρωπαϊκής Ένωσης» ενώ από τον Σεπτέμβριο του 2011 η θεματική μου αφορά την «Εσωτερική Πολιτική της Τουρκίας». Μέσα από την καθημερινή ερευνητική διαδικασία εμπλούτισα ακόμα περισσότερο τις γνώσεις και την αντίληψή μου γύρω από την πολιτική της Τουρκίας, οπότε όταν κλίθηκα να καταθέσω την πρόταση για την εκπόνηση διπλωματικής εργασίας, η επιλογή του θέματος ήταν εύκολη.

Η «ευρωπαϊκή πολιτική της Τουρκίας μετά την Κοπεγχάγη. Μια διαθεματική προσέγγιση» αποτελεί την προσπάθειά εξέτασης της πολιτικής που ακολουθείται από την Τουρκία για περισσότερα από 10 χρόνια για την ένταξή της στην ΕΕ. Αποτελεί μία προσπάθεια συνδυασμού όλων όσων έχω μάθει αναφορικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και την άσκηση πολιτικής από τα υποψήφια κράτη μέλη, τόσο μέσα από τη συμμετοχή μου στην ερευνητική ομάδα όσο και από τα μαθήματα διεθνών σχέσεων και ευρωπαϊκής πολιτικής και των δύο κύκλων σπουδών στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα της εργασίας, τον καθηγητή Δημήτρη Χρυσόχου για την υποδειγματική συνεργασία, για τη βοήθεια και το σχολιασμό της εργασίας. Ο κύριος Χρυσόχου ήταν πάντα πρόθυμος για να λύσει κάθε απορία που είχα γύρω από την εργασία τόσο αναφορικά με το περιεχόμενο όσο και με τη μεθοδολογία συγγραφής του τελικού κειμένου.

Μέσα από τα προλεγόμενα της εργασίας θέλω να ευχαριστήσω και τους καθηγητές μου στο Κέντρο Ανατολικών Σπουδών κυρίους Χριστόδουλο Γιαλλουρίδη, Μάριο Ευρυβιάδη και Αφεντούλη Λαγγίδη για τις γνώσεις και τις συζητήσεις μας όλα αυτά τα χρόνια γύρω από την Τουρκία και τη διεθνή πολιτική, ενώ ειδική μνεία θέλω να κάνω στον καθηγητή κύριο Στέλιο Περράκη και στην ευκαιρία που μου έδωσε να

παρουσιάσω τα πρώτα στάδια της εργασίας στο 11^ο Σεμινάριο Διεθνούς Δικαίου στο Ναύπλιο τον περασμένο Μάιο. Βρέθηκα στο Ναύπλιο κατόπιν προσωπικής πρόσκλησης από τον κύριο Περράκη και η εμπειρία του Συνεδρίου ήταν μοναδική και άκρως εποικοδομητική.

Θέλω να ευχαριστήσω τους γονείς μου για την στήριξή τους όλα αυτά τα χρόνια και κυρίως γιατί χωρίς αυτούς το ενδιαφέρον μου για την Τουρκία δεν θα είχε ξεκινήσει. Στις καλές Κρητικές φίλες μου, στους φίλους και τις φίλες μου εν Αθήναις θέλω να πω ότι δεν μετανιώνω που τόσα χρόνια με ακούν να μιλάω για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ως το κατεξοχήν παράδειγμα διεθνών σχέσεων, την Τουρκία και τη Μέση Ανατολή. Ένα ξεχωριστό ευχαριστώ στη Νάνσυ που διάβασε συνολικά το κείμενο της εργασίας. Θέλω να κάνω ιδιαίτερη αναφορά στους ερευνητές και φίλους της ακαδημαϊκής χρονιάς 2014-2015. Οι απορίες, τα εποικοδομητικά σχόλια και κυρίως η καλή τους διάθεση με συντρόφευσαν κατά τη διάρκεια επιλογής του υλικού της εργασίας, την παρουσίαση μέρους της στο Ναύπλιο αλλά και κατά τη συγγραφή του τελικού κειμένου.

Δύο από αυτούς θέλω να τους ευχαριστήσω προσωπικά. Το πρώτο ευχαριστώ στη Σοφία που ήταν εκεί να ακούσει τον έντονο σχολιασμό μου για την τουρκική πολιτική αναφορικά με το Κυπριακό και να με βοηθήσει να χαλαρώσω και να ηρεμήσω όποτε χρειαζόταν. Το δεύτερο στο Γιώργο γιατί ήταν ο πρώτος που διάβασε μέρος της διπλωματικής χωρίς να εμπλέκεται άμεσα με τη διπλωματική. Όταν κάπου μεταξύ της συγγραφής κοινού άρθρου μας και των ευρύτερων συζητήσεων μας τον ρώτησα αν θα διάβαζε το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, ο Γιώργος με μεγάλη προθυμία μου έδωσε τη γνώμη του, βοηθώντας με να λύσω όποιες απορίες είχα αναφορικά με το αν κάποιος λιγότερο γνώστης των τουρκικών πραγμάτων, διαβάζοντας το κείμενο με τις παραπομπές που υπάρχουν θα καταλάβαινε τι προσπαθεί να πει το κεφάλαιο αυτό. Ένα μεγάλο ευχαριστώ για όλα όσα είπαμε, για όλα όσα θα πούμε τα χρόνια που θα έρθουν.

Ένας κύκλος ολοκληρώνεται, ένα νέος ορόκεντρος αρχίζει.

Αθήνα, Ιούνιος 2015

Κολυμπάρι Χανίων, Αύγουστος 2015

Περιεχόμενα

Προλεγόμενα – Ευχαριστίες	
Περιεχόμενα.....	5
Συντομογραφίες.....	7
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	8

Κεφάλαιο Πρώτο: Ευρωπαϊκή Ένωση και Τουρκία

1.1 Συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων γεγονότων στις σχέσεις Τουρκίας - ΕΕ μέχρι την Κοπεγχάγη.....	12
1.2 Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κοπεγχάγης 2002. Η αναφορά στην Τουρκία.....	15
1.3 Το Κυπριακό Πρόβλημα και οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας.....	18

Κεφάλαιο Δεύτερο: Η Έννοια του Εξευρωπαϊσμού

2.1 Η έννοια του εξευρωπαϊσμού (europeanization).....	25
2.2 Ο εξευρωπαϊσμός στην Τουρκία.....	30
2.3 Οι εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την Τουρκία.....	34
2.3.1 Οι εκθέσεις της Επιτροπής.....	35
2.3.1.1 Ο τρόπος κατάρτισης των εκθέσεων της Επιτροπής.....	35
2.3.1.2 Το περιεχόμενο των εκθέσεων για την Τουρκία.....	36
2.3.2.2 Οι εκθέσεις προόδου του Κοινοβουλίου.....	40
2.3.2.1 Ο τρόπος κατάρτισης των εκθέσεων του Κοινοβουλίου.....	40
2.3.2.2 Το περιεχόμενο των εκθέσεων του Κοινοβουλίου.....	41

Κεφάλαιο Τρίτο: Η ευρωπαϊκή πολιτική της Τουρκίας από το 2002 έως σήμερα

3.1 Οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 2000-2006.....	43
3.2 Πακέτα εναρμόνισης με την Ευρωπαϊκή Ένωση της περιόδου 2002 -2004.....	48
3.3 Οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 2006- 2008.....	55
3.3.1 Η πρώτη νίκη Erdoğan. Το δημοψήφισμα του 2007.....	57
3.3.2 Το ζήτημα της μαντίλας.....	60
3.4 Το αποκορύφωμα της ευρωπαϊκής πολιτικής της Τουρκίας: Δημοψήφισμα 2010.....	64
3.5 Η πολιτική από το 2012 μέχρι τον Ιούνιο του 2015: «Αντίστροφος εξευρωπαϊσμός»;	69
Αντί επιλόγου.....	74
 Παραρτήματα.....	 81
Βιβλιογραφία.....	87

Συντομογραφίες

- AKP Adalet ve Kalkımna Partisi (ΚΔΑ: Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης)
- HDP Halkların Demokratik Partisi (ΔΚΛ: Δημοκρατικό Κόμμα των Λαών)
- CHP Cumhuriyet Halk Partisi (ΛΡΚ: Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)
- HSYK Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (ΑΣΔΕ: Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστών και Εισαγγελέων)
- MİT Millî İstihbarat Teşkilatı (ΕΥΠ: Εθνική Υπηρεσία Πληροφοριών)
- MHP Milliyetçi Hareket Partisi (ΚΕΔ: Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης)
- MGK Milli Güvenlik Kurulu (ΣΕΑ: Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας)
- RTÜK Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (ΑΡΣ: Ανώτατο Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο)
- TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi (ΜΤΕ: Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση)
- TESEV Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakıf (ΙΟΚΜΤ: Ίδρυμα Οικονομικών και Κοινωνικών Μελετών Τουρκίας)
- TSK Türk Silahlı Kuvvetleri (ΤΕΔ: Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις)
- YÖK Yüksek Öğretim Kurulu (ΣΑΕ: Συμβούλιο Ανώτατης Εκπαίδευσης)
- ΕΔΑΔ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
- ΕΕ Ευρωπαϊκή Ένωση
- ΕΚ Ευρωπαϊκή Κοινότητα
- ΕΣΔΑ Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
- ΟΗΕ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
- ΠτΔ Πρόεδρος της Δημοκρατίας
- ΣΛΕΕ Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Πριν ακόμα ιδρυθεί η Τουρκική Δημοκρατία,¹ η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε διαβεί αρκετές περιόδους μεταρρυθμίσεων, με γνωστότερη την περίοδο του Τανζιμάτ (1839-71) με στόχο τις εσωτερικές διοικητικές και νομικές μεταρρυθμίσεις στην προσπάθεια «εξευρωπαϊσμού» και «εκσυγχρονισμού» της.² Μετά την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λίγα χρόνια μετά τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ο Μουσταφά Κεμάλ άρχισε ένα νέο κύκλο μεταρρυθμίσεων με στόχο τον εκσυγχρονισμό της Τουρκίας όπου και οι μεταρρυθμίσεις αυτές άλλαξαν ριζικά την εικόνα της χώρας προς τα έξω.³ Καθ' όλη την πορεία της χώρας μέχρι το 2002 έγιναν διάφορες προσπάθειες μεταρρυθμίσεων, άλλες με αποτελέσματα και άλλες χωρίς.

Αυτό έχει να κάνει με τον τρόπο που η τουρκική πολιτική ηγεσία αντιλαμβάνεται τη διαδικασία της «μεταρρύθμισης» μέσω της οποίας η Τουρκία θα προσεγγίσει μια «ευρωπαϊκού τύπου» δημοκρατία. Σε αυτό το σημείο, σκόπιμο θα είναι να αναφέρουμε τη δήλωση που έκανε το 1995 λίγους μήνες μετά την σύναψη της συμφωνίας για την τελωνιακή ένωση με την ΕΕ ο τότε Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Süleyman Demirel: «εάν εφαρμόσουμε τη Δημοκρατία όπως μας την ζητούν οι Ευρωπαίοι, τότε θα διαλυθούμε. Και αυτό δεν πρόκειται να γίνει ποτέ».⁴

Θα πρέπει ακόμα να θυμόμαστε πως η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιλαμβάνεται την διαδικασία της διεύρυνσης ως ευκαιρία να προωθήσει τη σταθερότητα και την ευημερία στην Ευρώπη. Τα κριτήρια που απαιτούνται για τη συμμετοχή στην Ένωση είναι «σταθερότητα δημοκρατικών θεσμών και θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και τον σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων, μια λειτουργική οικονομία της αγοράς καθώς και τη δυνατότητα να συμβαδίσει με την ανταγωνιστική οικονομία μέσα στην Ένωση».⁵

---

¹ 29 Οκτωβρίου 1923.

² Zürcher, E., *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 98-121.

³ Ibid, σελ. 260.

⁴ Γιαλλουρίδης, Χρ. και Λαγγίδης, Αφ., *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα, εκδ. Σιδέρης, 2010, σελ. 163.

⁵ Congressional Research Service, *Report RS22517, European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations, October 3, 2006.*

Η επιλογή του θέματος δεν είναι τυχαία. Οι περισσότερες εργασίες που έχουν γραφτεί αφορούν την «ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας», δηλαδή το εάν θα έπρεπε να ενταχθεί ή όχι στην Ένωση αφού εκπληρώσει τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Λίγες έως ελάχιστες είναι αυτές που εξετάζουν την «ευρωπαϊκή πολιτικής της Τουρκίας» δηλαδή την πολιτική που ακολουθεί η Τουρκία ώστε να εκπληρώσει τα κριτήρια. Στην έκθεση προόδου της Τουρκίας του 2013 αναφέρεται πως «η πρόοδος στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις και η πρόοδος στις πολιτικές μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία είναι οι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος».⁶ Οι μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία καθώς και οι λόγοι που γίνονται αποτυπώνουν την πραγματική βούληση της χώρας για την ενσωμάτωση της στην ΕΕ.

Η εργασία αυτή θα επιχειρήσει να εξετάσει, μέσα από ελληνόφωνες, αγγλόφωνες και τουρκόφωνες πηγές, την πολιτική που ακολουθεί η Τουρκία μετά τη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στην Κοπεγχάγη το 2002 αναφορικά με την ένταξή της στην ΕΕ. Θα εξεταστούν οι κυριότερες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις των τελευταίων ετών - οι οποίες εκτείνονται από το κράτος δικαίου, την λειτουργία του δικαστικού συστήματος μέχρι τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις (TSK/TEΔ) και τις θρησκευτικές ελευθερίες - καθώς και νόμοι της Τουρκίας γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου, στην προσπάθεια εναρμόνισης με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Σκοπός της είναι να σκιαγραφήσει την πολιτική που ακολουθεί η Τουρκία για περισσότερα από δέκα χρόνια αναφορικά με την ένταξη της στην ΕΕ και να αξιολογήσει εάν βάσει των δεδομένων που παρουσιάζει, η Τουρκία πράγματι προωθεί μεταρρυθμίσεις γιατί επιθυμεί την ένταξή της στην ΕΕ ή εάν όλες οι μεταρρυθμίσεις προωθούνται για την δημιουργία μιας δημοκρατίας à la Turca, η οποία πόρρω απέχει από αυτό που αποκαλούμε «δημοκρατία ευρωπαϊκού τύπου». Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί πως για λόγους έκτασης της εργασίας, εξετάζεται η τουρκική ευρωπαϊκή πολιτική που αφορά τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης. Τα οικονομικά χρειάζονται άλλη μια διπλωματική για να αναλυθούν σωστά και επαρκώς.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά τις σχέσεις της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστεί ένα σύντομο ιστορικό των σχέσεων των δύο μερών μέχρι τη Κοπεγχάγη, θα γίνει αναφορά στη σημασία

⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2013 Progress Report*, σελ.3. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/turkey_2013.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 08-06-2015].

του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Κοπεγχάγης για την Τουρκία και θα ακολουθήσει μια αναφορά στο Κυπριακό Πρόβλημα, τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας και τις πιέσεις που ασκήθηκαν προς την Κυπριακή Δημοκρατία για την αποδοχή τελικού σχεδίου επίλυσης του ζητήματος πριν την Σύνοδο της Κοπεγχάγης τον Δεκέμβριο του 2002.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η έννοια του εξευρωπαϊσμού και πως αυτός γίνεται αντιληπτός στην Τουρκία. Το κεφάλαιο αυτό θα κλείσει με τη συνολική εξέταση των εκθέσεων προόδου της Τουρκίας τόσο από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο όσο και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ώστε να εξεταστεί πως η ΕΕ και τα όργανά της βλέπουν την προσπάθεια εξευρωπαϊσμού της χώρας. Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν διευκρινιστεί πως οι όροι «μεταρρύθμιση», «ευρωπαϊκή πολιτική» και «πολιτική» της Τουρκίας ταυτίζονται στην παρούσα εργασία καθώς οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν στην Τουρκία αποτελούν μέρος της ευρωπαϊκής πολιτικής της ως τμήμα εκπλήρωσης των κριτηρίων της Κοπεγχάγης.

Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει την πολιτική που ακολουθεί η Τουρκία από το 2002 μέχρι σήμερα. Από χρονική άποψη, οι περίοδοι μεταρρυθμίσεων χωρίζονται ως εξής: 2000-2006, 2006-2008, 2010-2011 και από το 2012 μέχρι σήμερα. Ο διαχωρισμός αυτός γίνεται για να εξεταστεί η ποιοτική διαβάθμιση της πολιτικής της Τουρκίας. Τον Νοέμβριο του 2002 έχουμε την πρώτη εκλογή του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkimna Partisi - AKP), με την προηγούμενη συμμαχική κυβέρνηση να έχει ήδη αρχίσει την εναρμόνιση της τουρκικής νομοθεσίας με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Το 2007 έχουμε την επανεκλογή του AKP και ουσιαστικά την μετατροπή του σε καθεστωτικό κόμμα, το 2010 έχουμε το μεγαλύτερο δημοψήφισμα των τελευταίων ετών στην Τουρκία ενώ τον Ιούλιο του 2011,⁷ ένα μήνα περίπου μετά την τρίτη νίκη του σε εθνικές εκλογές, το AKP γίνεται ο απόλυτος κυρίαρχος της πολιτικής ζωής της Τουρκίας καθώς τότε παραιτείται σχεδόν ολόκληρο το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας.⁸ Η τελευταία περίοδος εξετάζει την πολιτική

---

⁷ Today's Zaman. (2011). *Necdet Özel becomes acting Chief of General Staff after mass resignations*. [Online] 29 Ιουνίου 2011. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/latest-news_necdet-ozel-becomes-acting-chief-of-general-staff-after-mass-resignations_252129.html [ημερομηνία πρόσβασης: 29-06-2011].

⁸Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (MGK/ΣΕΑ) δημιουργείται με το Σύνταγμα του 1961 ως ένα ημιστρατιωτικό συμβούλιο της χώρας, μετατρέποντας, ουσιαστικά, τον Στρατό σε μία τρίτη αρχή της εκτελεστικής εξουσίας, μαζί με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και το Υπουργικό Συμβούλιο. Με το Σύνταγμα του 1982 ο ρόλος του στην τουρκική πολιτική σκηνή αυξάνεται ακόμα περισσότερο. Περισσότερα αναφορικά με τις ΤΕΔ και τον ρόλο τους στην πολιτική της χώρας στο Ινσέλ, Αχ. και

της Τουρκίας από τις αρχές του 2012 μέχρι και τις εκλογές του Ιουνίου 2015 όπου και παρατηρείται ένας «αντίστροφος εξευρωπαϊσμός» υπό την έννοια πως έχουμε την πλήρη ανατροπή των μεταρρυθμίσεων των προηγούμενων ετών και πως όποια μεταρρύθμιση γίνεται δεν έχει πραγματικό στόχο την ένταξη της χώρας στην ΕΕ.

Αναφορικά με τη βιβλιογραφία της διπλωματικής, αυτή περιλαμβάνει κυρίως τουρκικές πηγές, τόσο αγγλόφωνες όσο και τουρκόφωνες. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί πως η μετάφραση-απόδοση των τουρκικών κειμένων είναι της γράφουσας. Γίνεται χρήση πληθώρας βιβλίων, εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ενώ η εργασία περιλαμβάνει αναφορές στο Τουρκικό Σύνταγμα, τους νόμους του Τουρκικού Κοινοβουλίου ενώ υπάρχει και μεγάλη χρήση αρθρογραφίας από τον τουρκικό τύπο. Χρησιμοποιούνται επίσης δημοσιευμένα papers αναφορικά με την έννοια του «εξευρωπαϊσμού» και τον σχολιασμό αποφάσεων του ΕΔΑΔ.

Κεφάλαιο Πρώτο: Ευρωπαϊκή Ένωση και Τουρκία

1.1. Συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων γεγονότων στις σχέσεις Τουρκίας – ΕΕ μέχρι την Κοπεγχάγη

Μπορεί το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 2002 να αποτελεί σημείο εκκίνησης της παρούσας εργασίας, ωστόσο, οι σχέσεις των δύο μερών έχουν ξεκινήσει αρκετά χρόνια πριν. Η σχέση της Τουρκίας με την τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) αρχίζει επίσημα το 1959 με την κατάθεση αιτήματος σύνδεσης της Τουρκίας με την ΕΟΚ. Η κίνηση αυτή ήταν παράγωγο της προσπάθειας διπλωματικού ανταγωνισμού της Ελλάδας από την Άγκυρα, χαρακτηριστικό είναι πως η κοινή γνώμη στην Τουρκία δεν είχε ασχοληθεί καν με το ζήτημα αυτό, ενώ και ο τότε Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, Fatin Rüştü Zorlu, δήλωσε πως δεν ήταν δυνατόν να μην ακολουθήσει η Τουρκία το εγχείρημα της Ελλάδας,⁹ η οποία είχε καταθέσει αίτηση σύνδεσης με την ΕΟΚ ένα μήνα νωρίτερα. Οι διαπραγματεύσεις για την σύνδεση με την ΕΟΚ κατέληξαν το 1963 στην υπογραφή της Συμφωνίας της Άγκυρας η οποία είχε ως στόχο την τελωνιακή ένωση.

Τις επόμενες τρεις δεκαετίες η Συμφωνία Σύνδεσης λειτούργησε άλλοτε κανονικά και άλλοτε όχι, λόγω των επαναλαμβανόμενων στρατιωτικών πραξικοπημάτων στην Τουρκία.¹⁰ Το πραξικόπημα του 1980 οδήγησε τις σχέσεις της Τουρκίας με την ΕΟΚ σε τέλμα.¹¹ Μετά το πραξικόπημα του 1980 οι σχέσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την Τουρκία επικεντρώθηκαν στην προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού Τούρκων που ζούσε στις ευρωπαϊκές χώρες.

Οι σχέσεις των δύο μερών αναζωπυρώθηκαν όταν την εξουσία στην Τουρκία ανέλαβε ο Turgut Özal (1982-1993). Ο Özal το 1987 υπέβαλε επίσημο αίτημα για την πλήρη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.¹² Το 1989 η ΕΚ απέρριψε

⁹ Νταβούτογλου, Αχ., *Το Στρατηγικό βάθος* Αθήνα, εκδ. Ποιότητα, 2010, σελ. 749.

¹⁰ Τρία ήταν τα πραξικοπήματα που σημειώθηκαν στην Τουρκία μεταξύ του 1959-89: Το πρώτο στις 27 Μαΐου 1960, το δεύτερο στις 12 Μαρτίου 1971 και τέλος το τρίτο στις 12 Σεπτεμβρίου 1980.

¹¹ Νταβούτογλου, όπ.παρ., σελ. 750.

¹² Zürcher, όπ.παρ., σελ. 410-411.

την αίτηση της Τουρκίας, χωρίς, ωστόσο, να αποκλείει εντελώς το ενδεχόμενο της πλήρους ένταξης της στην Κοινότητα κάποια στιγμή.¹³ Αντί για την πλήρη ένταξη, η ΕΚ προσέφερε στην Τουρκία εμπορική ένωση. Οι διαπραγματεύσεις για την τελωνιακή ένωση προχώρησαν σε αργούς ρυθμούς και με αρκετές δυσκολίες καθότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα απαιτούσε την πλήρη προσαρμογή της Τουρκίας στους ευρωπαϊκούς κανόνες.¹⁴ Τελικά, οι διαφορές επιλύθηκαν σε μεγάλο βαθμό όμως η οικονομική ύφεση στην Τουρκία καθώς και η δίκη των Κούρδων βουλευτών πάγωσαν την όλη διαδικασία.¹⁵

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπως και πολλά εθνικά κοινοβούλια των κρατών μελών, ήταν ιδιαίτερος επικριτικό αναφορικά με το επίπεδο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η δίκη των Κούρδων βουλευτών ξεχείλισε το ποτήρι. Τον Μάρτιο του 1995 ανεστάλησαν οι διαπραγματεύσεις για την τελωνιακή ένωση. Τότε, υπεγράφησαν τα αναγκαία πρωτόκολλα, ωστόσο, η επικύρωσή τους από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο συνδέθηκε με την πολιτική φιλελευθεροποίηση της Τουρκίας κάτι που έγινε λίγους μήνες μέσω της αναθεώρησης του συντάγματος της χώρας τον Ιούλιο του 1995. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο διατύπωσε σύμφωνη γνώμη τον Δεκέμβριο 1995 πράγμα που επέτρεψε να τεθεί σε εφαρμογή η τελωνιακή ένωση από την 1η Ιανουαρίου 1996.¹⁶

Η διαδικασία προσχώρησης της Τουρκίας στην ΕΕ αρχίζει το 1997 στην Διάσκεψη στο Λουξεμβούργο. Η απόφαση της διάσκεψης, να αρχίσουν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις δέκα χωρών μεταξύ των οποίων και η Κύπρος, αλλά όχι η Τουρκία, απογοήτευσε τους Τούρκους πολιτικούς.¹⁷ Η ΕΕ εξακολουθούσε να αναγνωρίζει το δικαίωμα της Τουρκίας για πλήρη ένταξη στην Ένωση, αλλά οι διαπραγματεύσεις θα άρχιζαν μόνο όταν η Τουρκία εκπλήρωνε τα πολιτικά κριτήρια ένταξης μεταξύ των οποίων υπήρχε η απαίτηση η Τουρκία να συνεργαστεί στα

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Europedia, *Χώρες υποψήφιες προς ένταξη στην ΕΕ*. Διαθέσιμο στο: http://europedia.moussis.eu/books/Book_2/7/25/02/index.tkl?lang=gr&all=1&pos=358&s=1&e=10 [ημερομηνία πρόσβασης: 30-03-2014].

¹⁷ Zürcher, όπ.παρ., σελ. 412.

πλαίσια του ΟΗΕ για την επίλυση του Κυπριακού, καθώς και η παραπομπή των διαφορών της με την Ελλάδα στο Αιγαίο στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.¹⁸ Η τουρκική κοινή γνώμη αντέδρασε με οργή στη διαφορετική μεταχείριση που είχε από την ΕΕ και η κυβέρνηση της χώρας διέκοψε τις σχέσεις της με την ΕΕ. Το 1998 οι ευρωτουρκικές σχέσεις έφτασαν στο ναδίρ.

Το 1999 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι αναγνώρισε την Τουρκία ως υποψήφια προς ένταξη χώρα, ενώ παράλληλα της παρείχε πρόσβαση στα προενταξιακά προγράμματα.¹⁹ Έτσι με την απόφαση του Ελσίνκι εκπληρώνεται ένας ιστορικός στόχος της Τουρκίας²⁰ ο οποίος συνδέεται με τη θέληση του τουρκικού κράτους να ενταχθεί σ' ένα χώρο σταθερότητας και να αποκτήσει ευρωπαϊκό διαβατήριό.²¹

---

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Europedia, όπ.παρ.

²⁰ Γιαλλουρίδης και Λαγγίδης, όπ.παρ.,σελ.166.

²¹ Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση των σχέσεων Τουρκίας – ΕΕ βλέπε ενδεικτικά: Usul,A., *Democracy in Turkey: the impact of EU political conditionality*, London-New York, Routledge, 2010 και Faucompret και E., Konings, J., *Turkish Accession to the EU: Satisfying the Copenhagen criteria*, London-New York, Routledge, 2008.

1.2. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κοπεγχάγης 2002. Η αναφορά στην Τουρκία

Φτάνουμε, έτσι, στη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στην Κοπεγχάγη το Δεκέμβριο του 2002. Στη Σύνοδο αυτή λαμβάνεται η απόφαση για την προσχώρηση 10 νέων κρατών μελών το 2004 στα οποία δεν περιλαμβάνεται η Τουρκία. Στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στις παραγράφους 18 μέχρι 20 γίνεται αναφορά στην Τουρκία. Τα συμπεράσματα, μεταξύ άλλων, υπενθυμίζουν την απόφαση που ελήφθη το 1999 στο Ελσίνκι σύμφωνα με την οποία η Τουρκία είναι ένα υποψήφιο κράτος που προορίζεται να προσχωρήσει στην Ένωση με βάση τα ίδια κριτήρια τα οποία ισχύουν για τα λοιπά υποψήφια κράτη, αναγνωρίζουν την αποφασιστικότητα της νέας τουρκικής κυβέρνησης να προχωρήσει σε περαιτέρω μεταρρυθμίσεις και τονίζουν, πως εφόσον αποφασιστεί ότι η Τουρκία πληροί τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης,²² οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις θα αρχίσουν άμεσα.²³

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έδωσε καταληκτική ημερομηνία το Δεκέμβριο του 2004 για να αποφασιστεί αν μπορεί μια οποιαδήποτε χώρα, όπου και να βρίσκεται, να υποβάλει αίτηση προσχώρησης στην ΕΕ και να αρχίσει διαπραγματεύσεις, εφόσον ικανοποιεί τα πολιτικά και οικονομικά κριτήρια που καθορίστηκαν στην Κοπεγχάγη (1993).²⁴ Πρακτικά αυτό σήμαινε πως μέχρι τότε θα έπρεπε οι ευρωπαίοι ηγέτες να αποφασίσουν να δώσουν ημερομηνία ένταξης στην Τουρκία. Στην έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αίτηση της Τουρκίας του Οκτωβρίου 2004 βλέπουμε τη θετική στάση της Επιτροπής για την έναρξη των διαπραγματεύσεων με την

²² Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1993 καθόρισε για πρώτη φορά συγκεκριμένα κριτήρια που οι υποψήφιοι για ένταξη στην ΕΕ χώρες θα πρέπει να πληρούν. Τα κριτήρια είναι τα εξής: **Πολιτικά κριτήρια:** Ύπαρξη σταθερών θεσμών οι οποίοι να εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων. **Οικονομικά κριτήρια:** Λειτουργία της οικονομίας της αγοράς, δυνατότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και προσαρμογής στη δράση των δυνάμεων της εσωτερικής αγοράς. **Δυνατότητα της υποψήφιας χώρας να επωμιστεί τις υποχρεώσεις της ως μέλους της Ένωσης,** με την αποτελεσματική μεταφορά και εφαρμογή του κοινοτικού κεκτημένου στην εθνική νομοθεσία.

²³ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης 12 και 13 Δεκεμβρίου 2002. Τα Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/73846.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 08-06-2015].

²⁴ Τζόκας, Σπ., *Το όραμα της Ενωμένης Ευρώπης. Ιστορική διαδρομή και σύγχρονη πραγματικότητα*, Αθήνα, εκδ.Θεμελιο, 2006, σελ.251.

Τουρκία. Σύμφωνα με την έκθεση η Τουρκία θα έπρεπε να εκπληρώσει τρεις συγκεκριμένες προϋποθέσεις-ρήτρες για την ενταξιακή της πορεία όπου η σημαντικότερη έχει να κάνει με την εφαρμογή της νέας νομοθεσίας από την τουρκική κυβέρνηση αναφορικά με τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις.²⁵ Τον Δεκέμβριο του 2004 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών δέχτηκε να αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις για την προσχώρηση της Τουρκίας, αλλά τόνισε ότι η έκβαση των διαπραγματεύσεων θα εξαρτηθεί από την πρόοδο που θα σημειώνει η Τουρκία αναφορικά με την προετοιμασία της για την προσχώρησή της στην ΕΕ.²⁶ Τα Συμπεράσματα των Βρυξελλών για την Τουρκία, μεταξύ άλλων, υπενθυμίζουν τα προηγούμενα συμπεράσματά του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με την Τουρκία, καθώς και ότι τα κριτήρια ένταξής της είναι τα ίδια κριτήρια που ισχύουν και για τα λοιπά υποψήφια κράτη. Υπογραμμίζουν, ακόμα, πως είναι απαραίτητο να υπάρξει σαφής δέσμευση της Τουρκίας για σχέσεις καλής γειτονίας και δηλώνουν ότι η Ένωση θα εξακολουθεί να παρακολουθεί στενά την πρόοδο των πολιτικών μεταρρυθμίσεων στη χώρα, ωστόσο θεωρεί πως η Τουρκία πληροί επαρκώς τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης ώστε να αρχίσουν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις.²⁷ Ακόμα στο σημείο 23 των συμπερασμάτων περιλαμβάνεται το διαπραγματευτικό πλαίσιο των συνομιλιών μεταξύ της Ένωσης και των υποψήφιων κρατών μελών όπου μεταξύ άλλων προβλέπονται:²⁸

- η δημιουργία ξεχωριστού πλαισίου διαπραγματεύσεων με κάθε υποψήφια χώρα, όπου ορίζεται πως κοινός στόχος είναι η προσχώρηση,
- η ανοικτή διαδικασία η έκβαση της οποίας δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί εκ των προτέρων και
- η πιθανότητα ύπαρξης ρητρών διασφάλιση και μεταβατικών περιόδων.

²⁵ Ibid, σελ.260.

²⁶ Ibid.

²⁷ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών 16/17 Δεκεμβρίου 2004-Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16238-2004-INIT/el/pdf> [ημερομηνία πρόσβασης: 08-06-2015].

²⁸ Πέρα από την Τουρκία, τα Συμπεράσματα των Βρυξελλών γύρω από τη διεύρυνση της ΕΕ αφορούν τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Κροατία.

Τουρκία και ΕΕ θα συνάψουν το 2005 πράξη για την εταιρική σχέση για την προσχώρηση και θα αρχίσουν τις επίσημες διαπραγματεύσεις²⁹ επί των κεφαλαίων ένταξης.

---

²⁹ Europa, *Διεύρυνση εν εξελίξει: Τουρκία*. Διαθέσιμο στο: http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/community_acquis_turkey/e40111_el.htm [ημερομηνία πρόσβασης: 30-03-2014].

1.3. Το Κυπριακό Πρόβλημα και οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας

Αναφέρθηκε πιο πάνω πως οι σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας έφτασαν στο ναδίρ το 1998³⁰ καθότι ένα χρόνο πριν είχε ληφθεί η απόφαση να ξεκινήσουν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις για δέκα νέα κράτη μέλη, μεταξύ των οποίων η Κύπρος, χωρίς να γίνεται αναφορά στην Τουρκία. Η Τουρκία εν μέρει χρέωσε την στάση αυτή της ΕΕ στη Γερμανία καθότι είχαν προηγηθεί δηλώσεις από πολιτικούς, μεταξύ των οποίων και ο Γερμανός Καγκελάριος Helmut Kohl, σύμφωνα με τις οποίες η Τουρκία δεν θεωρούνταν επισήμως ευρωπαϊκή χώρα.³¹ Όταν ανέλαβε την Καγκελαρία ο Gerhard Schröder, πήρε την πρωτοβουλία για την προσέγγιση των δύο μερών.³²

Έτσι το Δεκέμβριο του 1999 πραγματοποιείται το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Ελσίνκι. Το κύριο θέμα αφορούσε την Τουρκική υποψηφιότητα,³³ με την ΕΕ να επαναλαμβάνει τη δέσμευσή της στο ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας³⁴ καθώς και στη χορήγηση προενταξιακής οικονομικής βοήθειας.³⁵ Στο Ελσίνκι η ελληνική πλευρά διαβλέποντας υπαρκτό κίνδυνο να μη γίνουν δεκτές οι θέσεις της, απείλησε ότι δε θα δέχονταν την ένταξη των υπολοίπων κρατών που ήταν ήδη υποψήφια.³⁶ Πρέπει να πούμε πως οι διαπραγματεύσεις στο Ελσίνκι έγιναν μεταξύ των ελληνικών θέσεων και των θέσεων των κρατών μελών της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Προεδρία ενημέρωνε διαρκώς την Άγκυρα ενώ και οι ΗΠΑ διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο παρασκήνιο των συνομιλιών.³⁷

---

³⁰ Zürcher, όπ.παρ., σελ.412

³¹ Ibid.

³² Ibid,σελ.413.

³³ Συρίγος,Αγ., Σημειώσεις από τις προφορικές παραδόσεις του μαθήματος «Σχέσεις Ελλάδος – Τουρκίας: από τη Λωζάνη έως σήμερα», Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2012, σελ.33. Οι σημειώσεις είναι διαθέσιμες ηλεκτρονικά στο:

<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:5272>

³⁴ Zürcher,όπ.παρ.

³⁵ Ibid.

³⁶ Συρίγος, όπ.παρ.

³⁷ Ibid.

Τελικά, τα συμπεράσματα αναφέρουν πως η Τουρκία είναι υποψήφιο κράτος που προορίζεται να προσχωρήσει με βάση τα ίδια κριτήρια τα οποία ισχύουν για τα λοιπά υποψήφια κράτη,³⁸ ενώ για την Κύπρο τονίζεται πως εάν μέχρι την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων προσχώρησης δεν έχει επιτευχθεί λύση στο Κυπριακό Ζήτημα, η απόφαση του Συμβουλίου όσον αφορά την προσχώρηση θα ληφθεί χωρίς το ανωτέρω να αποτελεί προϋπόθεση.³⁹

Η αναφορά αυτή στο Κυπριακό Ζήτημα αποτελεί αναμφισβήτητη επιτυχία της ελληνικής πλευράς.⁴⁰ Επί δεκαετίες βασική θέση της Ελλάδας αναφορικά με την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ ήταν πως η επίλυση του Κυπριακού δεν θα έπρεπε να συνδέεται με το θέμα της ένταξής της.⁴¹ Το Συμβούλιο, πλέον, αποδέχονταν τη θέση πως η επίλυση του Κυπριακού δεν αποτελούσε προϋπόθεση ένταξης για την Κύπρο. Βλέπουμε, λοιπόν, πως το Ελσίνκι υπήρξε πολύ μεγάλη επιτυχία αναφορικά με την Κύπρο,⁴² ενώ ενδεικτική της σημασίας που είχε το Ελσίνκι και για την Τουρκία και τις σχέσεις της με την ΕΕ είναι η αναφορά του Ahmet Davutoğlu στο βιβλίο του «Στρατηγικό Βάθος» πως «κατά τη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι, οι σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας επισφραγίστηκαν από τις τουρκοελληνικές σχέσεις, κάτι που από μόνο του σημαίνει μια πολυδιάστατη σχέση».⁴³ Παρά ταύτα, στη συνέχεια του βιβλίου του ο κύριος Davutoğlu υιοθετεί ξεκάθαρα την επίσημη στάση της Τουρκίας αναφορικά με τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, δηλαδή πως αυτά μεροληπτούν εις βάρος της τουρκικής υποψηφιότητας, γράφοντας ότι «το ανταντακλαστικό ιστορικής εμπειρίας οφειλόμενο στην προσπάθεια των ευρωπαϊκών δυνάμεων να κατακερματίσουν το Οθωμανικό κράτος καταρχάς βάσει θρησκευτικών και αργότερα εθνοτικών διαφοροποιήσεων, συνιστά τη βασική αιτία που τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, τα οποία εμπεριέχουν πολύ

³⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Ελσίνκι. Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο: http://www.europarl.europa.eu/summits/pdf/hell_el.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 03-07-2015].

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Συρίγος, όπ.παρ.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid, σελ.36.

⁴³ Νταβουτογλου, όπ.παρ., σελ.747.

*πιο αντικειμενικά στοιχεία για τις άλλες χώρες, αντιμετωπίζονται με καχυποψία και σκεπτικισμό από τους Τούρκους πολιτικούς».*⁴⁴

Μετά το Ελσίνκι αρχίζουν οι διεργασίες γύρω από το Σχέδιο Ανάν, την πορεία ένταξης της Κύπρου στην ΕΕ καθώς και την υποψηφιότητα της Τουρκίας για την ένταξή της στην Ένωση. Σύμφωνα με τον πρώην Ειδικό Απεσταλμένο της Μεγάλης Βρετανίας στην Κύπρο, David Hannay, η διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος θα διευκόλυνε την αίτηση ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ, θα σήμαινε λιγότερα τουρκικά στρατεύματα καθώς και την παρουσία της Τουρκοκυπριακής πλευράς στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της ΕΕ.⁴⁵ Διευκρινίζει μάλιστα πως τόσο η βρετανική όσο και η αμερικανική πλευρά των διαπραγματεύσεων το είχαν καταστήσει αυτό σαφές στον Τούρκο Υπουργό Εξωτερικών İsmail Cem.⁴⁶ Ήταν σαφές απ' την αρχή πως τα χρονοδιαγράμματα των συζητήσεων μεταξύ των δύο μερών ήταν στενά καθότι ήταν απόλυτα προσαρμοσμένα στην ενταξιακή πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ.⁴⁷ Από την αρχή του 2002 δεν υπήρχε αμφισβήτηση ότι τον Δεκέμβριο στη Σύνοδο Κορυφής της Κοπεγχάγης το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα αποφάσιζε αναφορικά με τις αιτήσεις προσχώρησης των δέκα κρατών μελών. Δυο αμφιβολίες υπήρχαν πριν τη Σύνοδο της Κοπεγχάγης. Η πρώτη αναφορικά με το καθεστώς με το οποίο η Κύπρος θα εντασσόταν στην ΕΕ, αν δηλαδή θα ήταν ένα επανενωμένο ή ένα διαιρεμένο κράτος και η δεύτερη αν θα γινόταν κάποιο σημαντικό βήμα γύρω από την υποψηφιότητα της Τουρκίας.⁴⁸

Έτσι από την αρχή του 2002, λόγω της επικείμενης συνόδου στην Κοπεγχάγη, παρατηρείται μεγαλύτερη πρόθεση των δυο μερών να προσέλθουν σε συνομιλίες για την εξεύρεση λύσεως. Παράλληλα, σύμφωνα με τον Hannay, ο Κληρίδης εμφανιζόταν με νέα διάθεση αναφορικά με τις διαπραγματεύσεις. Ο Hannay, μάλιστα, αναφέρει πως ο Κληρίδης είχε εκπλαγεί από τη μεγάλη προσπάθεια της

⁴⁴ Ibid, σελ.764-766.

⁴⁵ Hannay,D., *Cyprus: The Search for a Solution*, London –New York, pub. I.B.Tauris, 2005, σελ 147.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Συρίγος, όπ.παρ., σελ.139.

⁴⁸ Hannay, όπ.παρ., σελ.168- 169.

διεθνούς κοινότητας ώστε ο Τουρκοκύπριος ηγέτης Rauf Denktaş να επιστρέψει στο τραπέζι των συζητήσεων, ενώ ταυτόχρονα πίστευε και αυτός πως η σημασία που απέδιδε η Τουρκία στην ευρωπαϊκή πολιτική της θα την έκανε πιο διαλλακτική γύρω από την εύρεση λύσης στο ζήτημα της Κύπρου.⁴⁹ Ωστόσο, με το πέρασμα του 2002 γινόταν αντιληπτό πως οι διαπραγματεύσεις για την εξεύρεση λύσης δεν θα κατέληγαν κάπου.⁵⁰ Παράλληλα, καμία από τις δύο Προεδρίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης του 2002 - Ισπανία, Δανία - δεν είχαν σημαντικό λόγο ώστε να προωθήσουν περισσότερο το θέμα.

Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Σεβίλλης τον Ιούνιο του 2002 υπογραμμίζεται η προτίμηση της ΕΕ για την ένταξη ενός επανενωμένου νησιού, εκφράζεται η υποστήριξη των διαπραγματευτικών συνομιλιών του ΟΗΕ για την εξεύρεση λύσης καθώς και το γεγονός πως η Κύπρος θα πρέπει να διαθέτει μια ενιαία φωνή, ενώ αναφορικά με την Τουρκία το Συμβούλιο επικροτεί τις μεταρρυθμίσεις που ενέκρινε πρόσφατα το κράτος, ενώ ξεκαθαρίζει πως στη Σύνοδο Κορυφής στην Κοπεγχάγη θα μπορούσε να ληφθεί απόφαση αναφορικά με το επόμενο στάδιο της υποψηφιότητας της Τουρκίας.⁵¹

Όπως ήδη αναφέρθηκε τα χρονοδιαγράμματα των συζητήσεων μεταξύ των δύο μερών ήταν ασφυκτικά καθότι έγινε η προσπάθεια να εξευρεθεί λύση του πολιτικού προβλήματος της Κυπριακής Δημοκρατίας πριν την είσοδό της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Μάλιστα τα εμπλεκόμενα μέρη άφησαν να εννοηθεί προς τους Ελληνοκυπρίους και τους Τουρκοκυπρίους πως αν οι διάφορες εκδοχές των Σχεδίων Ανάν δεν γίνονταν δεκτές, οι επιπτώσεις θα ήταν σοβαρές χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται το ακριβές περιεχόμενο των επιπτώσεων.⁵² Προς τους Ελληνοκυπρίους υπήρχε η λανθάνουσα απειλή ότι μπορούσε ακόμη και να ανασταλεί ή να διακοπεί η ενταξιακή πορεία της Κύπρου εάν δεν αποδέχονταν το Σχέδιο Ανάν,

⁴⁹ Ibid, σελ.159.

⁵⁰ Ibid, σελ.169.

⁵¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Σεβίλλης 21 και 22 Ιουνίου 2002, Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/europeanCouncil/pdf/sevilla_el.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 04-07-2015].

⁵² Συρίγος, όπ.παρ.σελ.140.

ενώ προς του Τουρκοκυπρίους είχε δοθεί το μήνυμα ότι θα έχαναν τα πλεονεκτήματα από τη συμμετοχή τους στην Ένωση που θα συνδέονταν με την άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου.⁵³ Ενδιαφέρον έχει να αναφέρουμε πως οι βουλευτικές εκλογές που διενεργήθηκαν στην Τουρκία στις 3 Νοεμβρίου 2003 και ανέδειξαν το ΑΚΡ του Recep Tayyip Erdoğan πρώτο κόμμα, άρχισαν να δημιουργούν μια πιο θετική εικόνα για την στάση της Τουρκίας στους ευρωπαίους ηγέτες⁵⁴ κυρίως λόγω των διακηρύξεων του Τούρκου Πρωθυπουργού αναφορικά με τη συνέχεια των μεταρρυθμίσεων στη χώρα.⁵⁵

Φθάνοντας στην Κοπεγχάγη τον Δεκέμβριο, η τουρκική αντιπροσωπία και οι υποστηρικτές της υποψηφιότητας της για ένταξη στην ΕΕ υποστήριζαν πως το Κυπριακό θα έπρεπε να επιλυθεί επί τόπου με την υιοθέτηση του Σχεδίου Ανάν II.⁵⁶ Στο δείπνο εργασίας των αρχηγών κυβερνήσεων συμφωνήθηκε μια φόρμουλα βάσει της οποίας η Ευρωπαϊκή Ένωση θα ξεκίναγε τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία αν, τον Δεκέμβριο του 2004, αποφάσιζε ότι η χώρα είχε εκπληρώσει τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης. Ωστόσο, την επομένη ο εκπρόσωπος των Τουρκοκυπρίων στις διαπραγματεύσεις, Tahsin Ertuğruloğlu, δήλωσε πως οι προτάσεις των σχεδίων δεν μπορούσαν να γίνουν αποδεκτές από τους Τουρκοκυπρίους⁵⁷ αποκλείοντας έτσι το ενδεχόμενο εξεύρεσης λύσης του Κυπριακού Ζητήματος κατά τη Σύνοδο της Κοπεγχάγης. Τελικώς, όπως αναφέρει ο David Hannay, επιλέχθηκε η «εναλλακτική λύση» για τα Συμπεράσματα της Προεδρίας η οποία είχε ήδη συζητηθεί επί μακρόν με την Προεδρία της Δανίας και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.⁵⁸ Η λύση αυτή αφορούσε την αποδοχή της κυπριακής υποψηφιότητας ως διαιρεμένο νησί, επί τη βάσει των δεσμεύσεων του Ελσίνκι, ότι δηλαδή η εξεύρεση λύσης δεν θα αποτελεί προϋπόθεση για την είσοδο της Κύπρου στην Ένωση. Ωστόσο το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξέφραζε ακόμα την ελπίδα του για την προσχώρηση ενός

---

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Hannay, *όπ.παρ*, σελ.181-187.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid, σελ.193.

⁵⁷ Ibid, σελ.194.

⁵⁸ Ibid, σελ.194-195.

επανενωμένου νησιού κατά την στιγμή υπογραφής της Συνθήκης Προχώρησης. Πιο συγκεκριμένα τα συμπεράσματα της Κοπεγχάγης τονίζουν πως η Κύπρος θα ενταχθεί ως νέο κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και χαιρετίζουν τη δέσμευση των δυο πλευρών να συνεχίσουν τις διαπραγματεύσεις για την επίτευξη συνολικής λύσης. Επισημαίνεται πως σε περίπτωση συμφωνίας θα υπάρξουν αναπροσαρμογές στους όρους προσχώρησης της Κύπρου στην ΕΕ, όσον αφορά την τουρκοκυπριακή κοινότητα και τέλος αποφασίζεται πως εάν δεν υπάρξει διευθέτηση, η εφαρμογή του κεκτημένου στο βόρειο τμήμα της νήσου αναστέλλεται, έως ότου το Συμβούλιο λάβει ομόφωνα διαφορετική απόφαση.⁵⁹

Βλέπουμε, λοιπόν, πως παρά τις ασφυκτικές πιέσεις, κυρίως των Βρετανών και των Αμερικανών, για την εξεύρεση λύσης στο ζήτημα της Κύπρου κατά τη διάρκεια της Συνόδου της Κοπεγχάγης, δεν υπήρξε κάποιο βήμα προς την επίλυση. Οι εθνικές εκλογές που επρόκειτο να διεξαχθούν σε δύο μήνες στην Κυπριακή Δημοκρατία θα άλλαζαν τους συσχετισμούς αναφορικά με την στάση των Ελληνοκυπρίων απέναντι στο Σχέδιο Ανάν σε πολιτικό επίπεδο, ενώ και ο Erdoğan θέλησε να παραμερίσει τον Τουρκοκύπριο ηγέτη Denktaş, καθότι ούτε ο Denktaş συμφωνούσε με το Σχέδιο Ανάν.

Συμπερασματικά, γύρω από το Κυπριακό και την πολιτική που ακολούθησε η Τουρκία μπορούμε να σταθούμε σε δύο κρίσιμα σημεία: Πρώτον, η εξεύρεση λύσης του Κυπριακού δεν αποτελούσε προϋπόθεση ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ένωση. Αντίθετα, σύμφωνα με δήλωση του Επιτρόπου για τη Διεύρυνση Günter Verheugen, η επίλυση του Κυπριακού μπορεί να μην περιλαμβάνεται στα κριτήρια Κοπεγχάγης, αλλά καθίσταται σαφές πως η πορεία των συνομιλιών αποτελεί προϋπόθεση για τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας.⁶⁰ Δεύτερον, πρέπει να σταθούμε ιδιαίτερα στο σημείο 12 των Συμπερασμάτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στην Κοπεγχάγη όπου αναφέρεται πως το ευρωπαϊκό κεκτημένο θα τελεί υπό αναστολή στις περιοχές εκείνες όπου η Κυπριακή Δημοκρατία δεν ασκεί

⁵⁹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης*, όπ.παρ.

⁶⁰ Συρίγος, όπ.παρ, σελ.149.

αποτελεσματικό έλεγχο.⁶¹ Αυτό γιατί καθίσταται σαφές πως η Κύπρος εντάσσεται εδαφικά ολόκληρη στην ΕΕ γεγονός που σημαίνει πως όταν η Κυπριακή Δημοκρατία αποκτήσει εκ νέου τον αποτελεσματικό έλεγχο των περιοχών αυτών τότε το ευρωπαϊκό δίκαιο θα εφαρμοστεί αυτόματα και στις περιοχές αυτές.

---

⁶¹ Το πλήρες κείμενο της Συνθήκης Προχώρησης της Κύπρου είναι διαθέσιμο από το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας στο:
<http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/DA5EA02B13392A77C2256DC2002B662A?OpenDocument>

Κεφάλαιο Δεύτερο: Η Έννοια του Εξευρωπαϊσμού

2.1. Η έννοια του εξευρωπαϊσμού (europeanization)

Πριν περάσουμε στην επιμέρους εξέταση των μεταρρυθμίσεων που έχουν γίνει στην Τουρκία από το 2002 και εξής είναι απαραίτητη η εξέταση της έννοιας του εξευρωπαϊσμού (europeanization) καθότι αυτή η έννοια δηλώνει τι προσπαθεί να επιτύχει η Τουρκία. Γενικά μπορούμε να πούμε πως ο «εξευρωπαϊσμός» είναι όρος που χρησιμοποιείται όλο και πιο συχνά για την αναφορά σε μεγάλο εύρος αλλαγές αναφορικά με τις ευρωπαϊκές πολιτικές και τις διεθνείς σχέσεις.⁶² Όπως ο όρος της «παγκοσμιοποίησης» μπορεί και αυτός να αποτελέσει ένα εργαλείο κατανόησης των σημαντικών αλλαγών που επέρχονται στις πολιτικές. Ως όρος για τις κοινωνικές επιστήμες, μπορεί να κυμαίνεται από την ιστορία, τον πολιτισμό, την πολιτική μέχρι την κοινωνία και την οικονομία.⁶³ Πρόκειται για μια διαδικασία διαρθρωτικής αλλαγής, που επηρεάζουν ποικιλοτρόπως φορείς και όργανα. Δεν είναι όρος που περιορίζεται μόνο στα κράτη μέλη αλλά εκτείνεται και στα υποψήφια προς ένταξη μέλη, ενώ πολλοί θεωρούν τον εξευρωπαϊσμό ως ενισχυμένο διεθνισμό μέσα από τη διάχυση των πολιτιστικών προτύπων, των ιδεών, των ταυτοτήτων και των πρότυπων συμπεριφοράς στην Ευρώπη.⁶⁴

Αρχικά θα πρέπει να υπογραμμιστεί πως υπάρχουν διάφορες διαπιστώσεις αναφορικά με τον εξευρωπαϊσμό και τα αποτελέσματά του, δηλαδή «την αντιμετώπιση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως μια πηγή πίεσης για «αλλαγή» τόσο του περιεχομένου των πολιτικών (*policies*) και των φορέων διαμεσολάβησης της κοινωνίας (*politics*), όσο και των θεσμών (*polity/ institutions*) και διαδικασιών του κράτους».⁶⁵ Οι απαρχές του βρίσκονται στις περασμένες δεκαετίες και τα αρχικά στάδια έρευνάς του όρου είχαν επικεντρωθεί στην «ευρωπαϊκή ολοκλήρωση» και συγκεκριμένα «στο γιατί όλο και περισσότερες πολιτικές των κρατών μελών

⁶² Featherstone, K. (2003) "Introduction: In the Name of 'Europe'", στο Featherstone, K. και Radaelli, C., (επιμ.) *The Politics of Europeanization*, Oxford, Oxford University Press, σελ 3–26.

⁶³ Ibid, σελ.3.

⁶⁴ Ibid, σελ.4.

⁶⁵ Πασσάς, Αρ. *Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή πολιτική διαδικασία*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2012, σελ.137.

σχεδιάζονται μέσα από πολιτικές και νομικές διαδικασίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο». ⁶⁶ Ο Carogaso γράφει πως «ο εξευρωπαϊσμός είναι το λογικό παρακλάδι της εξέλιξης της ενοποίησης υπό την έννοια ότι αφού υπήρξε ομοφωνία αναφορικά με την ιδέα, την έννοια της Ευρώπης σαν πολυεπίπεδο σύστημα, είναι αναπόφευκτη η ερώτηση πως η ενοποίηση και η διαμόρφωση πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο κάνουν τα ίδια τα κράτη μέλη υπεύθυνα». ⁶⁷ Η μεγάλη διεύρυνση του 2004 επέκτεινε την ανάλυση του όρου και περιέλαβε την ανάλυση της επιρροής της διαδικασίας προσχώρησης στην ΕΕ για τα νέα κράτη μέλη και τις υποψήφιες χώρες. ⁶⁸

Παρόλα αυτά ο ακριβής ορισμός του εξευρωπαϊσμού είναι υπό διαμόρφωση. Ο Olsen σε κείμενό του το 2002 μιλά για πέντε πιθανούς ορισμούς ⁶⁹ του εξευρωπαϊσμού οι οποίοι σχετίζονται με: αλλαγές στα εξωτερικά σύνορα, ανάπτυξη θεσμών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κεντρική διεύθυνση των εθνικών συστημάτων διακυβέρνησης και τη διερεύνηση μορφών πολιτικής οργάνωσης. Ο Radaelli ορίζει τον εξευρωπαϊσμό ως «τις διεργασίες (α) για την κατασκευή, (β) τη διάχυση, και (γ) τη θεσμοθέτηση των τυπικών και άτυπων κανόνων, διαδικασιών, παραδειγμάτων πολιτικής, στυλ, «τρόπους για να κάνουμε πράγματα» και κοινές πεποιθήσεις και τα πρότυπα που ορίζονται πρώτα και ενοποιούνται στη χάραξη της δημόσιας πολιτικής και της πολιτικής της ΕΕ και στη συνέχεια έχουν ενσωματωθεί στις εγχώριες συζητήσεις, τις ταυτότητες, τις πολιτικές δομές, και τις δημόσιες πολιτικές». ⁷⁰ Υποστηρίζει, μάλιστα, πως είναι ευκολότερο να ορίσουμε τι δεν είναι ο εξευρωπαϊσμός. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον ίδιο μπορούμε να πούμε σίγουρα τι δεν είναι ο εξευρωπαϊσμός: «ο εξευρωπαϊσμός δεν είναι «σύγκλιση» γιατί υπάρχει διαφορά μεταξύ της διαδικασίας και

⁶⁶ Tekin, A. (2015), "Introduction: a framework of Europeanization of Turkey" στο Tekin, A. και Güney, Ay., (επιμ.) *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics*, London-New York, Routledge, σελ. 3-13.

⁶⁷ Ibid, σελ. 3.

⁶⁸ Ibid, σελ. 4.

⁶⁹ Olsen, J. (2002) 'The Many Faces of Europeanization', *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40(5), σελ. 921-952., διαθέσιμο στο <http://onlinelibrary.wiley.com/> [ημερομηνία πρόσβασης: 14-07-2015].

⁷⁰ Radaelli, C. (2003) "The Europeanization of Public Policy," στο K. Featherstone and C. Radaelli (επιμ.) *The Politics of Europeanization*, Oxford, Oxford University Press, σελ. 27-56. Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά στο: <http://hum.ttu.ee/failid/oppematerjalid/riigiteadused/euroopa%20liit/radaelli001.pdf> [ημερομηνία πρόσβασης: 14-07-2015].

*των αποτελεσμάτων της, ωστόσο η σύγκλιση μπορεί να είναι αποτέλεσμα του εξευρωπαϊσμού χωρίς αυτό να σημαίνει πως ο εξευρωπαϊσμός δεν μπορεί να προκαλέσει απόκλιση πολιτικής σε ορισμένες χώρες».*⁷¹

Επιπρόσθετα, εξευρωπαϊσμός δεν είναι εναρμόνιση με την ΕΕ καθότι «ο εξευρωπαϊσμός ενθαρρύνει τις εγχώριες πολιτικές αλλαγής, αλλά δεν είναι απαραίτητο πως όλα τα κράτη μέλη θα επιλέξουν τον ίδιο τρόπο αλλαγής».⁷² Ο εξευρωπαϊσμός έχει την σημαντική διαφορά από την εναρμόνιση πως αυτός αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο ύπαρξης πολυμορφίας και διαφορετικότητας της πολιτικής ενός κράτους.⁷³ Τέλος, ο εξευρωπαϊσμός δεν είναι «πολιτική ολοκλήρωση». Αυτό γιατί «οι θεωρίες πολιτικής ολοκλήρωσης επικεντρώνονται στο ζήτημα εάν το κράτος ενδυναμώνεται, αποδυναμώνεται ή αν δημιουργείται η δυναμική της «πολυεπίπεδης διακυβέρνησης», ενώ αντίθετα ο εξευρωπαϊσμός επικεντρώνεται σε πιο συγκεκριμένα ζητήματα όπως ο ρόλος των εγχώριων θεσμικών οργάνων στην διαδικασία προσαρμογής στην ΕΕ».⁷⁴ Σημαντικό είναι το γεγονός πως ο εξευρωπαϊσμός δεν επηρεάζει μόνο τις εγχώριες πολιτικές δομές και τη διαμόρφωση πολιτικής ενός κράτους, αλλά παράλληλα ασκεί μια κανονιστική επιρροή πάνω στις νόρμες και στον τρόπο αντίληψης, μεταξύ άλλων, των ταυτοτήτων, της πολιτικής ιδεολογίας, τη διακυβέρνησης,⁷⁵ ενώ άλλες επεξεργασίες του όρου θεωρούν πως «η έκβαση της διαδικασίας του «εξευρωπαϊσμού» μπορεί να περιλαμβάνει και άλλες πιθανές εκβάσεις όπως «αδράνεια - inertia», «απορρόφηση - absorption», «μεταλλαγή - transformation», «επαναφορά - retrenchment», «προσαρμογή - accommodation» καθιστώντας την έτσι ως, περίπου, υποκατάστατο της έννοιας της ολοκλήρωσης».⁷⁶

Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως η ενδυνάμωση της οργανωτικής δυνατότητας για συλλογική δράση, η ανάπτυξη κοινών ιδεών, όπως για παράδειγμα οι νέες νόρμες και η συλλογική αντίληψη αναφορικά με την ιδιότητα του πολίτη και η

⁷¹ Ibid, σελ.33.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid,σελ.37.

⁷⁴ Ibid, σελ.33.

⁷⁵ Ibid, σελ. 34-35.

⁷⁶ Πασσάς, όπ.παρ., σελ.139.

συμμετοχή στην Ένωση αυξάνουν την ιδέα του εξευρωπαϊσμού, καθότι η πρόκληση όλων όσοι δημιούργησαν το ευρωπαϊκό οικοδόμημα ήταν «να ανακαλύψουν ή να σχεδιάσουν έναν τύπο οργάνωσης και διακυβέρνησης ο οποίος θα κάνει όλους τους συμμετέχοντες να έχουν καλύτερα αποτελέσματα συλλογικά από ότι θα είχαν ως μεμονωμένα κράτη».⁷⁷ Επί παραδείγματι η ΕΕ βασίζεται πάνω στην ιδέα της αέναης αναζήτησης της σωστής φόρμουλας για την οικοδόμηση θεσμών/οργανισμών που θα αντέξουν στο χρόνο.⁷⁸ Έτσι, υπό αυτή την έννοια, οι συμμετέχοντες θα πρέπει να συμφωνήσουν πάνω σε κοινούς σκοπούς, κοινές αξίες και ουσιώδη πολιτικά προγράμματα. Στη συνέχεια θα πρέπει να αναπτύξουν και θεσμικές συμφωνίες ως εργαλεία για τις πολιτικές τους.⁷⁹ Ο εξευρωπαϊσμός, λοιπόν, για τα κράτη μέλη δεν αναφέρεται μόνο στις δυνατότητες της ΕΕ να επηρεάσει την εθνική έννομη τάξη ενός κράτους, αλλά και στο πώς οι εθνικές κυβερνήσεις επιδιώκουν να διαμορφώσουν την agenda της ΕΕ στο σύνολό της, εισάγοντας τα συμφέροντά και τις προτιμήσεις τους σε κοινές πολιτικές.⁸⁰

Δεν θα είναι παράλογο να υποστηρίξουμε πως παρά την επιρροή που μπορεί να έχουν η παγκοσμιοποίηση και οι εσωτερικοί παράγοντες για την εσωτερική αλλαγή ενός κράτους και την πολιτική που αυτό ασκεί, ο εξευρωπαϊσμός δρα σαν κεντρικό σημείο γύρω από το οποίο οι πολιτικές για εσωτερική μεταρρύθμιση διαμορφώνονται⁸¹ καθότι ο εξευρωπαϊσμός αφορά την δημόσια διοίκηση περισσότερο από κάποια άλλη μορφή πολιτικής επειδή μπορούμε να αντιληφτούμε την εμπλοκή της ΕΕ σε τομείς που δεν υπάγονται ακόμα στην αρμοδιότητά της⁸² και αυτό γιατί οι νόμοι του κάθε κράτους πρέπει να είναι σύμφωνοι μεταξύ τους. Ακόμα, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως και «η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι

⁷⁷ Olsen, όπ.παρ.,σελ.930

⁷⁸ Κορωνίδα της προσπάθειας αυτής αποτελεί η προσπάθεια θέσπισης Συνταγματικής Συνθήκης το 2004.

⁷⁹ Olsen, όπ.παρ.

⁸⁰ Featherstone,K. και Papadimitriou,D. (2008) *The Limits of Europeanization: Structural Reform and Public Policy in Greece*, London, Palgrave Macmillan, σελ.1.

⁸¹ Tekin, όπ.παρ., σελ.9.

⁸² Radaelli, όπ.παρ.,σελ.27–56.

*ένα διαρκώς εξελισσόμενο πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται και μετασχηματίζεται τόσο το κράτος όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση».*⁸³

---

⁸³ Πασσάς, όπ.παρ., σελ. 140.

2.2. Ο εξευρωπαϊσμός στην Τουρκία

Για τα υποψήφια κράτη μέλη η έννοια του εξευρωπαϊσμού αφορά την ανάλυση της επιρροής που ασκεί η ΕΕ σε αυτά και κάτω από ποιες συνθήκες η ΕΕ προσπαθεί να επηρεάσει αποτελεσματικά τα υποψήφια κράτη.⁸⁴ Όσον αφορά την Τουρκία στην παρούσα εργασία γίνεται η χρήση της έννοιας του εξευρωπαϊσμού υπό το πρίσμα της προσπάθειας, μέσω των πολιτικών που προωθούν οι κυβερνήσεις της χώρας για την εκπλήρωση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης και την επίτευξη του ίδιου επιπέδου δημοκρατίας, κράτους δικαίου, κ.ο.κ. με τα μέλη της Ένωσης. Καλό θα ήταν να επισημάνουμε πως τα πρώτα χρόνια των σχέσεων Τουρκίας – ΕΚ, η Τουρκία έβλεπε την σύναψη πολιτικών δεσμών περισσότερο υπό το πρίσμα του εκδυτικισμού και λιγότερο του εξευρωπαϊσμού.⁸⁵ Το 1995 ο Süleyman Demirel, δήλωσε πως «εάν εφαρμόσουμε τη Δημοκρατία όπως μας την ζητούν οι Ευρωπαίοι, τότε θα διαλυθούμε. Και αυτό δεν πρόκειται να γίνει ποτέ».⁸⁶ Είναι εμφανές πως μέσα από αυτή τη δήλωση η έννοια της δημοκρατίας και των πολιτικών μεταρρυθμίσεων έχουν τελείως διαφορετική σημασία στην Τουρκία. Ενώ δεν θα πρέπει να ξεχνάμε και το βασικό επιχείρημα Τουρκίας, μέχρι το 2002, ότι η ΕΕ θα έπρεπε να της δώσει και επίσημα το καθεστώς υποψήφιου κράτους μέλους ώστε να αρχίσει τις μεταρρυθμίσεις και την προώθηση πιο «ευρωπαϊκών» πολιτικών.⁸⁷

Πρέπει να αναφέρουμε ότι με την δημιουργία των κριτηρίων της Κοπεγχάγης και ιδίως μετά τη Σύνοδο Κορυφής στο Ελσίνκι έγιναν στην Τουρκία πιο διακριτές δυο τάσεις αναφορικά με την ένταξη της χώρας στην ΕΕ και κατ' επέκταση στη διαμόρφωση των αντίστοιχων πολιτικών. Οι δυο τάσεις αυτές ήταν οι κοσμικοί και οι ισλαμιστές, οι οποίοι με την σειρά τους ήταν χωρισμένοι σε δύο υποομάδες. Έτσι είχαμε τις εξής απόψεις στους κοσμικούς της Τουρκίας:

⁸⁴ Ulrich Sedelmeier, “Europeanisation in new member and candidate states”, Living Rev. Euro. Gov., Vol. 1, (2006), No. 3. [Online Article], διαθέσιμο στο: <http://www.livingreviews.org/lreg-2006-3> [ημερομηνία πρόσβασης: 18-07-2015].

⁸⁵ Eralp, A., Torum, Z. (2015), Perceptions and Europeanization in Turkey before the EU candidacy, στο Tekin, A.I., Güney, A. (επιμ.), *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics*, Routledge Studies in Middle Eastern Studies, London – New York, Routledge, σελ.14.

⁸⁶ Γιαλλουρίδης και Λαγγίδης, όπ.παρ., σελ.163.

⁸⁷ Usul, A., *Democracy in Turkey: the impact of EU political conditionality*, London – New York Routledge, 2010, σελ.92.

1. **Κοσμικοί – Εθνικιστές:** η στάση τους ήταν όλο και πιο κριτική για την ΕΕ. Υπερασπίζονταν την παραδοσιακή αντίληψη της εθνικής κυριαρχίας, του αντι-ιμπεριαλισμού και ήταν κατά της παγκοσμιοποίησης.⁸⁸ Ήταν σθεναρά αντίθετοι της ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ και επέμεναν σε μία από τις βασικές κεμαλικές αρχές πως «η εθνική κυριαρχία απαρέγκλιτα ανήκει στο κράτος», ενώ μεγάλο μέρος της εναντίωσής τους στην Ένωση έγκειται στο γεγονός του ότι δεν ήθελαν να ενδώσουν στην πίεση για απόδοση δικαιωμάτων στους Κούρδους.⁸⁹

2. **Κοσμικοί – Φιλελεύθεροι:** ήταν υποστηρικτές της ευρωπαϊκής διαδικασίας και της παγκοσμιοποίησης καθώς υπερασπίζονται την ενσωμάτωση της Τουρκίας στον κόσμο.⁹⁰ Οι φιλελεύθεροι βλέπουν την ΕΕ ως την πραγματοποίηση της πολιτικής του εκδυτικισμού ο οποίος έχει ως στόχο να δημιουργήσει μια εξευρωπαϊσμένη κοινωνία. Για αυτούς η ένταξη στην Ένωση σημαίνει ότι θα πρέπει να ξεχάσουν την ισλαμική ταυτότητα και κληρονομιά τους.⁹¹

Αντίστοιχα, μετά το πραξικόπημα της 28^{ης} Φεβρουαρίου 1997⁹² στην πολιτική οργάνωση των ισλαμιστών προέκυψαν οι εξής δύο υποομάδες:

⁸⁸ Yavuz, H., *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, 2009, σελ. 211.

⁸⁹ Ibid, σελ. 212.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Η «διαδικασία της 28^{ης} Φεβρουαρίου», γνωστό και ως «βελοούδινο» ή «μεταμοντέρνο» πραξικόπημα, είναι το τέταρτο πραξικόπημα στην Τουρκία. Η επέμβαση έγινε μέσα από την επίδοση ενός τηλεσιγράφου 18 σημείων τα οποία, μεταξύ άλλων, αντέστρεφαν τις ισλαμικού τύπου διεκδικήσεις της κυβέρνησης Erdogan και προασπίζονταν την κοσμικότητα της χώρας χαρακτηρίζοντας τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό απειλή κατά του κράτους. Η επέμβαση αυτή οδήγησε τελικά στην πτώση της κυβέρνησης Çiller – Erdogan. Για περισσότερα βλέπε: Zücher, E., *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004 και Γιαλλουρίδης, Χρ. και Λαγγίδη, Αφ, *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα, εκδ. Ι.Σιδέρη, 2010.

1. **Ευρωσκεπτικιστές:** υποστηρίζουν πως οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις έχουν κάνει την Τουρκία και τον ισλαμικό πολιτισμό ευάλωτους στην ευρωπαϊκή επιρροή και χειραγώγηση.⁹³ Κατά την άποψή τους η Τουρκία θα πρέπει να αποκτήσει περισσότερες πολιτικές ελευθερίες χωρίς, ωστόσο, να θέσει σε κίνδυνο την ισλαμική ταυτότητα της χώρας, ενώ πιστεύουν πως η ΕΕ δεν είναι ειλικρινής αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθότι θεωρούν ότι στο πλαίσιο της ΕΕ αυτά υπάρχουν μόνο για τους Χριστιανούς και τους Εβραίους.⁹⁴
2. **Ευρωπαϊστές:** αυτοί είναι λιγότερο σκεπτικοί αναφορικά με την εκπλήρωση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης καθότι τα θεωρούν απαραίτητα για κάθε οικονομική και δημοκρατική αλλαγή.⁹⁵ Θεωρούν πως ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Τουρκίας αποτελεί μια ευκαιρία για να αναβαθμίσουν τη ζωή τους και να εξασφαλίσουν ότι δεν θα διώκονται άσκοπα.⁹⁶

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε πως αναφορικά με τις πολιτικές και τις μεταρρυθμίσεις που σχετίζονται με την ΕΕ, ο διαχωρισμός που επικρατεί στην τουρκική κοινωνία και πολιτική είναι αυτός μεταξύ κοσμικών – ισλαμιστών. Γενικά, παρατηρούμε ότι ο εξευρωπαϊσμός στην Τουρκία είναι μια πολιτική που χρησιμοποιείται εργαλειακά από τα πολιτικά κόμματα για την προώθηση μεταρρυθμίσεων σύμφωνων προς την ιδεολογία τους. Και οι δύο πλευρές είναι υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά η πολιτική agenda τους είναι διαφορετική και αποκλίνουσα.⁹⁷

Τα κοσμικά κόμματα, με προεξέχον το Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi - CHP)⁹⁸ επιθυμούσαν και επιδίωκαν τις μεταρρυθμίσεις στα πλαίσια μιας

---

⁹³ Yavuz, όπ.παρ., σελ. 212-213.

⁹⁴ Ibid, σελ.213.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid, σελ.214.

⁹⁷ Γιαλλουρίδης και Λαγγίδης, όπ.παρ., σελ.163-181.

⁹⁸ Το CHP ιδρύεται από τον Μουσταφά Κεμάλ το 1923 και αποτελεί το μόνο κόμμα της Τουρκίας μέχρι το 1946. Διαλύεται μετά το πραξικόπημα του 1980 και επανιδρύεται το 1992. Στις εκλογές του

ευρωπαϊκής πολιτικής στην προσπάθειά τους να αναχαιτίσουν την «ισλαμική απειλή» που διαφαινόταν στη χώρα.⁹⁹ Από την άλλη το ΑΚΡ συνειδητοποίησε πως η εκπλήρωση των κριτηρίων της Κοπεγχάγης αποτελεί τον καλύτερο τρόπο για να εγγυηθεί τον πολιτικό έλεγχο στο στράτευμα της χώρας, να διασφαλίσει τη θρησκευτική ελευθερία, ακόμα και να επιτύχει την ειρηνική επίλυση του Κουρδικού ζητήματος¹⁰⁰ και έτσι από την ίδρυση του έχει ταχθεί υπέρ της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας. Χρήσιμο θα ήταν να αναφερθεί πως βάσει του καταστατικού του το ΑΚΡ υποστηρίζει τον σεκουλαρισμό /κοσμικότητα¹⁰¹ και επίσημα δεν έχει καμία ισλαμική agenda. Αν και σέβεται τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές, καταδικάζει την χρήση της κρατικής δύναμης ώστε να μεταλλαχτεί (ισλαμοποιηθεί) η τουρκική κοινωνία. Αρνείται τον χαρακτηρισμό «ισλαμικό κόμμα» και προτιμά να προσδιοριστεί ως «συντηρητικό δημοκρατικό κόμμα».¹⁰² Θα πρέπει να πούμε πως ήδη από την ίδρυση του ΑΚΡ συγκεκριμένη μερίδα της τουρκικής κοινωνίας διατηρεί τις επιφυλάξεις της αναφορικά με τις προθέσεις¹⁰³ του ΑΚΡ καθότι θεωρεί ότι το κόμμα έχει κρυφή agenda με στόχο να μετατρέψει την Τουρκία σε ένα ισλαμικό κράτος βασισμένο στη sharia.¹⁰⁴

Ιουνίου 2015 αναδείχθηκε ως η κυρίως αντιπολίτευση λαμβάνοντας 24,95% και εκλέγοντας 132 βουλευτές από τους 550 του τουρκικού κοινοβουλίου.

⁹⁹ Yavuz, όπ.παρ., σελ.217.

¹⁰⁰ Ibid, σελ.265.

¹⁰¹ Ο σεκουλαρισμός ή λαϊκισμός (laiklik) αποτελεί μία από τις έξι θεμελιακές αρχές για την ατατουρκική Τουρκία. Σύμφωνα με τον σεκουλαρισμό, την κοσμική ιδεολογία δηλαδή, το Ισλάμ δεν είχε πια καμία θέση στη δημόσια ζωή, ενώ εγκαθιδρύονταν ο απόλυτος κρατικός έλεγχος στους εναπομείναντες θρησκευτικούς θεσμούς. Στα πλαίσια του σεκουλαρισμού καταργήθηκε το 1924 το Χαλιφάτο. Πιο αναλυτικά οι αρχές του Ατατουρκισμού στα: Zücher, E., *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα, εκδ .Αλεξάνδρεια, 2004 και Γιαλλουρίδης, Χρ. και Λαγγίδης,Αφ, *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα, εκδ. Ι.Σιδέρη, 2010.

¹⁰²Özbudun,E. και Gençkaya, Ö., *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey*, CEU Press, 2009, σελ.24.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Η Sharia (Σαρία) αποτελεί τον Ισλαμικό Νόμο ο οποίος είναι υποχρεωτικός για κάθε Μωαμεθανό δεδομένου ότι το Κοράνι θεωρείται ιερονομική βίβλος που αφορά τόσο τις πνευματικές υποθέσεις των πιστών, όσο και στη ρύθμιση των ζητημάτων που αφορούν στην καθημερινότητα. Για περισσότερα βλέπε: Νικολάου-Πατραγάς,Κ, *Χαλιφεία και Ισλαμική Διακυβέρνησις*, Αθήνα, εκδ. Ηρόδοτος,2011.

2.3. Οι εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την Τουρκία

Στο σημείο αυτό χρήσιμη είναι η αναφορά στις εκθέσεις προόδου της Τουρκίας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Από τις εισαγωγικές παρατηρήσεις της εργασίας έχει γίνει ξεκάθαρο πως ασχολούμαστε με την τουρκική ευρωπαϊκή πολιτική και όχι προοπτική. Οι εκθέσεις, των ευρωπαϊκών οργάνων αποτελούν το κατεξοχήν μέσο αξιολόγησης των πολιτικών και της προόδου των μεταρρυθμίσεων της χώρας από την ΕΕ. Στα συμπεράσματα της Έκθεσης Προόδου 2013 τονίζεται ξεκάθαρα πως *«η πρόοδος στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις και η πρόοδος στις πολιτικές μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία είναι οι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος»*¹⁰⁵ και υπό αυτό το πρίσμα εξετάζουμε τις εκθέσεις προόδου ως ένα εργαλείο αξιολόγησης της πολιτικής της Τουρκίας. Αυτό σημαίνει πως δεν θα γίνει διεξοδική αναφορά στις εκθέσεις των τελευταίων δέκα ετών. Αυτό δεν θα είχε νόημα άλλωστε την στιγμή που το επόμενο κεφάλαιο της διπλωματικής είναι αφιερωμένο στις πολιτικές μεταρρυθμίσεις που έχει κάνει και προωθεί η χώρα.

Στην ενότητα αυτή θα γίνει αναφορά στον τρόπο κατάρτισης των εκθέσεων προόδου τόσο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή όσο και από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και θα γίνει μια προσπάθεια συγκριτικής και συγκεντρωτικής εξέτασης του περιεχομένου των εκθέσεων, ώστε να δούμε αν Επιτροπή και Κοινοβούλιο έχουν την ίδια ή διαφορετική άποψη σε καίρια ζητήματα της τουρκικής πολιτικής. Οι εκθέσεις που εξετάζονται αφορούν τη δεκαετία 2004 - 2014.

---

¹⁰⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2013 Progress Report: Conclusions on Turkey*, όπ.παρ.

2.3.1. Οι εκθέσεις Επιτροπής

2.3.1.1. Ο τρόπος κατάρτισης των εκθέσεων της Επιτροπής

Οι εκθέσεις προόδου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δημοσιεύονται συνήθως στα μέσα Οκτωβρίου. Οι εκθέσεις καλύπτουν την περίοδο μεταρρυθμίσεων και πολιτικής του υποψηφίου κράτους μέλους από τον Οκτώβριο του περασμένου έτους μέχρι τον Σεπτέμβριο του τρέχοντος έτους, για παράδειγμα η Έκθεση Προόδου της Τουρκίας για το 2011 δημοσιεύτηκε στις 12 Οκτωβρίου 2011 και καλύπτει την περίοδο από τον Οκτώβριο του 2010 μέχρι το Σεπτέμβριο του 2011.¹⁰⁶ Η πρόοδος στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις μετράται βάσει των αποφάσεων που έχουν ληφθεί, της νομοθεσίας που έχει υιοθετηθεί καθώς και των μέτρων που έχουν εφαρμοστεί.¹⁰⁷ Κατά κανόνα νομοθεσία ή μέτρα τα οποία προετοιμάζονται, συζητούνται ή περιμένουν την έγκριση από το εθνικό κοινοβούλιο δεν λαμβάνονται υπόψη για τις εκθέσεις, ώστε να εξασφαλιστεί η ίση μεταχείριση όλων των χωρών που αξιολογούνται.¹⁰⁸ Οι εκθέσεις βασίζονται σε πληροφορίες που έχει συλλέξει και έχει αναλύσει η Επιτροπή, βάσει πληροφοριών που της έχει παρέχει η τουρκική κυβέρνηση, τα κράτη μέλη της Ένωσης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καθώς και διάφοροι διεθνείς οργανισμοί και μη κυβερνητικοί οργανισμοί.¹⁰⁹ Οι εκθέσεις της Επιτροπής, όπως είναι λογικό, είναι λεπτομερείς και αναφέρονται ξεχωριστά είτε στην πρόοδο που έχει σημειωθεί είτε σε ζητήματα που έχουν ανακύψει σε κάθε κεφάλαιο διαπραγμάτευσης.

Εδώ θα πρέπει να τονίζουμε πως μέχρι σήμερα¹¹⁰ η ΕΕ έχει αρχίσει τις διαπραγματεύσεις με την Τουρκία σε έξι κεφάλαια (Επιχειρήσεις και βιομηχανική πολιτική - Μάρτιος 2007, Δημοσιονομικός έλεγχος και στατιστικές - Ιούνιος 2007, Διευρωπαϊκά δίκτυα και προστασία του καταναλωτή και της υγείας - Δεκέμβριος 2007, Διανοητική ιδιοκτησία και εταιρικό δίκαιο - Ιούνιος 2008), έχει κλείσει

¹⁰⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Commission staff Working Paper: Turkey 2011 Progress Report*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/tr_rapport_2011_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 20-06-2015].

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Οι πληροφορίες αυτές υπάρχουν σε κάθε έκθεση προόδου μέχρι το 2012.

¹¹⁰ 7 Σεπτεμβρίου 2015

προσωρινά το κεφάλαιο Επιστήμη και Ερευνα (Ιούνιος 2008),¹¹¹ ενώ από το Δεκέμβριο του 2006 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στα συμπεράσματά του αποφάσισε να μην αρχίσει τις διαπραγματεύσεις με την Τουρκία σε οκτώ κεφάλαια¹¹² όσο η χώρα αρνείται να συμμορφωθεί με την υποχρέωσή της για την εφαρμογή του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας της Άγκυρας του 1963 όπου αναφέρεται ρητώς η υποχρέωση της Τουρκίας να ανοίξει τα λιμάνια και τα αεροδρόμιά της σε όλες τις χώρες μέλη της ΕΟΚ/ΕΕ.¹¹³ Το πιο πρόσφατο κεφάλαιο διαπραγματεύσεων (Περιφερειακή Πολιτική) άνοιξε τον Νοέμβριο του 2013.¹¹⁴

2.3.1.2. Το περιεχόμενο των εκθέσεων για την Τουρκία

Οι εκθέσεις της Επιτροπής αφορούν συνολικά τα κριτήρια Κοπεγχάγης και το πως αυτά αποτυπώνονται μέσα στα κεφάλαια διαπραγμάτευσης και τις μεταρρυθμίσεις που κάνει η Τουρκία. Με την πάροδο των ετών μπορούμε να πούμε ότι το ποια χώρα ασκούσε την Προεδρία της ΕΕ έχει παίξει ρόλο για το πόσο αυστηρές ή όχι είναι οι εκθέσεις προόδου της Τουρκίας. Επί παραδείγματι στην έκθεση του 2013 αναφέρεται πως η Τουρκία κατά το δεύτερο μισό του 2012 είχε παγώσει τις σχέσεις της με την ΕΕ και είχε σταματήσει την ευθυγράμμιση της πολιτικής της με τα ευρωπαϊκά πρότυπα καθότι την Προεδρία της ΕΕ την ασκούσε εκείνο το διάστημα η Κύπρος. Συνολικά μπορεί να ειπωθεί πως οι εκθέσεις των πρώτων ετών 2004-2008 είναι πιο περιγραφικές και περιλαμβάνουν ουσιαστικά καλά σχόλια γύρω από τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν την περίοδο εκείνη, καθότι η κυβέρνηση του ΑΚΡ πράγματι εφάρμοξε ή προσπαθούσε να εφαρμόσει μια πολιτική

¹¹¹ Γιαλλουρίδης και Λαγγίδης, όπ.παρ., σελ.178.

¹¹² Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, δικαίωμα εγκατάστασης και ελευθερία παροχής υπηρεσιών, χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, γεωργία και ανάπτυξη της υπαίθρου, αλιεία, πολιτική μεταφορών, τελωνειακή ένωση και εξωτερικές σχέσεις. Βλ. περισσότερα 2770th Council Meeting General Affairs and External Relations. Διαθέσιμο στο: [http://avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Downloads/PDF/2770th%20 Council Meeting of General Affairs and External Relations.pdf](http://avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Downloads/PDF/2770th%20Council%20Meeting%20of%20General%20Affairs%20and%20External%20Relations.pdf) [ημερομηνία πρόσβασης: 20-06-2015].

¹¹³ Γιαλλουρίδης και Λαγγίδης, όπ.παρ., σελ.179.

¹¹⁴ Today's Zaman,(2013) *Turkey, EU to open Chapter 22 after three silent years*. [Online] 4 Νοεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-330576-turkey-eu-to-open-chapter-22-after-three-silent-years.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 04-11-2013].

ευρωπαϊκά προσανατολισμένη. Από το 2009 και εξής η ίδια η κυβέρνηση άρχισε να εφαρμόζει ελλιπώς πολιτικές μεταρρυθμίσεις για τον εξευρωπαϊσμό της χώρας οπότε και η Επιτροπή υιοθέτησε μια πιο επικριτική στάση απέναντι στην Τουρκία.

Ενδεικτικά, συγκεντρωτικά από τις εκθέσεις προόδου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία για τη δεκαετία 2004 – 2014, μπορούμε να αναφερθούμε στα εξής ζητήματα:

1. **Δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις:** οι εκθέσεις καλωσορίζουν τα πακέτα δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, με τελευταίο εκείνο της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 2013. Ζητούν την επανεξέταση του εκλογικού ορίου¹¹⁵ της Τουρκίας καθότι κρίνεται πρόσκομμα για την αντιπροσωπευτική εκπροσώπηση των πολιτών στο Τουρκικό Κοινοβούλιο και ζητούν να επιτραπεί η πολιτική δραστηριότητα σε άλλες γλώσσες πλην της τουρκικής. Τέλος ζητούν την εγγύηση της ανεξαρτησίας του δικαστικού συστήματος καθώς και την προστασία και το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ειδική μνεία γίνεται στα δημοψηφίσματα του 2007 και του 2010 λόγω των αλλαγών που φέρνουν στο Σύνταγμα και σε νόμους του κράτους.
2. **Σύνταγμα:** οι εκθέσεις κάνουν λόγο για την ανάγκη θέσπισης νέου Συντάγματος και καλωσορίζουν τη συγκρότηση επιτροπής, όπου έχουμε ίση εκπροσώπηση κομμάτων, για την κατάρτιση νέου συντάγματος το 2012. Ωστόσο, στην έκθεση του 2013 τονίζεται πως παρά το θετικό βήμα προς την δημιουργία νέου Συντάγματος, οι συνεδριάσεις της επιτροπής αναθεώρησης ήταν μυστικές ενώ η Επιτροπή εκφράζει τη δυσαρέσκειά της που δεν υπήρξαν συμβουλευτικές συνομιλίες με την Επιτροπή Βενετίας του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Επιτροπή θεωρεί πως η θέσπιση νέου συντάγματος μπορεί να θεμελιώσει τη σταθερότητα των θεσμών στη χώρα, τη δημοκρατία, το κράτος

¹¹⁵ Το εκλογικό όριο στην Τουρκία είναι 10%. Το ασυνήθιστα υψηλό εκλογικό όριο θεσπίστηκε μετά το πραξικόπημα του 1980, στο Σύνταγμα του 1982, με σκοπό να περιορίσει την εκπροσώπηση διάφορων κοινωνικών και εθνοτικών ομάδων της Τουρκίας, κυρίως των Κούρδων, ώστε να εξασφαλιστεί πολιτική σταθερότητα μέσα από τη δημιουργία ενός δικομματικού συστήματος στην Τουρκία. Ωστόσο, πρέπει πούμε πως το ΕΔΑΔ τον Ιούλιο του 2008 στην απόφασή *Yumak and Sadak v. Turkey no 10226/03* έκρινε πως το εκλογικό όριο του 10% δεν παραβιάζει το δικαίωμα στις ελεύθερες εκλογές. Η απόφαση είναι διαθέσιμη στο:

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-87363#{ "itemid": \["001-87363"\] }](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-87363#{)

δικαίου, το σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων και θα αντιμετωπίζει μακροχρόνια προβλήματα όπως το Κουρδικό Ζήτημα.

3. **Ελευθερία Λόγου:** Τα τελευταία χρόνια η ελευθερία έκφρασης, η ελευθεροτυπία και οι υπερβολικά πολλές συλλήψεις δημοσιογράφων στην Τουρκία βρίσκονται στο επίκεντρο των εκθέσεων όπου εκφράζεται η ανησυχία της Επιτροπής αναφορικά με την καταπάτηση των ατομικών δικαιωμάτων στη χώρα.
4. **Συνήγορος του Πολίτη:** σημαντική θέση στις εκθέσεις της Επιτροπής κατέχει η πολιτική της Τουρκίας αναφορικά με τη δημιουργία του Συνηγόρου του Πολίτη. Οι νομοθετικές βάσεις τίθενται το 2008 και το γραφείο του γίνεται πλήρως λειτουργικό τον Απρίλιο του 2013.¹¹⁶
5. **Πολιτικός έλεγχος Στρατού:** στις εκθέσεις είναι εμφανής η ικανοποίηση της Επιτροπής από την περαιτέρω εδραίωση του πολιτικού ελέγχου στις ΤSK/TEΔ.
6. **Μειονότητες:** Η επιτροπή ζητά από την Τουρκία να αναγνωρίσει όλες τις μειονότητες που βρίσκονται στα εδάφη της¹¹⁷ όπως για παράδειγμα τους Αλεβίτες¹¹⁸ και να τους παραχωρήσει πλήρη δικαιώματα. Ζητά να αναγνωριστεί η νομική προσωπικότητα των ήδη αναγνωρισμένων μειονοτήτων και ιδίως εκείνη του Οικουμενικού Πατριαρχείου καθώς και να αποδοθούν τα περιουσιακά στοιχεία κάθε μειονότητας σε αυτή.

¹¹⁶ Ενδεικτικό της δουλειάς του Συνηγόρου του Πολίτη είναι πως μέχρι τον Ιούλιο του 2013 είχε λάβει 34000 αιτήσεις παραπόνων.

¹¹⁷ Οι μόνες μειονότητες που αναγνωρίζει η Τουρκία είναι οι τρεις θρησκευτικές μειονότητες όπως αυτές προβλέπονται στη Συνθήκη της Λωζάννης (1923): Χριστιανοί Ορθόδοξοι, Αρμένιοι και Εβραίοι.

¹¹⁸ Οι Αλεβίτες (Alevi) αποτελούν μια από τις μεγαλύτερες θρησκευτικές μειονότητες της Τουρκίας καθώς δεν είναι Σουνίτες. Οι περισσότεροι έχουν τουρκική εθνοτική καταγωγή, αλλά στις τάξεις τους υπάρχουν επίσης άτομα με αραβική και κουρδική καταγωγή. Η πίστη τους είναι ένα κάρμα προ-ισλαμικών πρακτικών και Ζωροαστρισμού, ενώ υπάρχουν έντονα τα στοιχεία του Σουφισμού. Ο ακριβής αριθμός τους δεν είναι γνωστός, βάσει εκτιμήσεων μπορεί να φτάνουν τα 15 εκατομμύρια, ενώ δεν θα πρέπει να συγχέονται με του Αλαουίτες (Alawites) της Συρίας. Για περισσότερα βλέπε: Rabasa, An., Larrabee, St., *The Rise of Political Islam in Turkey*, RAND National Defense Research Institute, 2008, σελ.19-22.

7. **Κουρδικό Ζήτημα:** Η Επιτροπή παροτρύνει την εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ του τουρκικού κράτους και του ΡΚΚ.¹¹⁹ Θεωρεί πως με την παραχώρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων στους Κούρδους της Τουρκίας, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα έκφρασης στη μητρική γλώσσα, θα βοηθήσουν στην επίλυση του ζητήματος. Ταυτόχρονα, στην έκθεση του 2013 καλωσορίζει την έναρξη επίσημων συνομιλιών μεταξύ της κυβέρνησης και του ΡΚΚ για την κατάπαυση του πυρός και την εξεύρεση μόνιμης λύσης του Κουρδικού στην Τουρκία.
8. **Ελλάδα:** Στην πλειοψηφία των εκθέσεων η Επιτροπή αναφέρεται στο *casus belli* της Τουρκίας κατά της Ελλάδας, ενώ οι παραβιάσεις των χωρικών υδάτων και του εθνικού εναέριου χώρου της Ελλάδας από την Τουρκία υπάρχουν και αυτές σε κάθε έκθεση.
9. **Κύπρος:** Στις εκθέσεις καθίσταται σαφές πως η Τουρκία συνεχίζει τις προκλητικές δηλώσεις κατά των δικαιωμάτων της Κύπρου, ακόμα δεν έχει εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της αναφορικά με τις αποφάσεις του Συμβουλίου του Σεπτεμβρίου 2005 και του Δεκεμβρίου 2006, ενώ ακόμα δεν έχει επικυρώσει το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Συμφωνίας της Άγκυρας και την καλεί να συμβάλει στη διαδικασία εξεύρεσης λύσης του Κυπριακού.

---

¹¹⁹ Το Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (Partiya Karkerên Kurdistanê –PKK) αποτελεί κουρδική στρατιωτική οργάνωση. Ιδρύεται το 1978 από τον Abdullah Öcalan και αρχίζει την στρατιωτική δράση της κατά της Τουρκίας το 1984. Το ΡΚΚ χαρακτηρίζεται ως «τρομοκρατική οργάνωση» από την ΕΕ και τις Η.Π.Α. Τον χαρακτηρισμό αυτό έχει υιοθετήσει και η Τουρκία.

2.3.2. Οι εκθέσεις προόδου του Κοινοβουλίου

2.3.2.1. Ο τρόπος κατάρτισης των εκθέσεων του Κοινοβουλίου

Ο τρόπος που το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καταρτίζει τις εκθέσεις προόδου για την Τουρκία δεν διαφέρει από την κατάρτιση έκθεσης από ένα εθνικό κοινοβούλιο. Η έκθεση καταρτίζεται από την Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων (AFET) του Κοινοβουλίου και μετά προωθείται προς ψήφιση στην ολομέλεια. Στην AFET ορίζεται ένας ειδικός εισηγητής για την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας¹²⁰ ο οποίος καταρτίζει την σχετική έκθεση που συζητά η επιτροπή πριν την ολομέλεια. Η έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εκδίδεται μερικούς μήνες μετά την έκθεση της Επιτροπής¹²¹ και όπως δηλώνεται σε όλες τις εκθέσεις προόδου, το Κοινοβούλιο λαμβάνει υπόψη του για την κατάρτιση της έκθεσης, μεταξύ άλλων, την τρέχουσα έκθεση προόδου που εκδίδει η Επιτροπή, το ανακοινωθέν τύπου της Επιτροπής αναφορικά με τις προκλήσεις για την Στρατηγική της Διεύρυνσης του τρέχοντος έτους, τις παλαιότερες εκθέσεις προόδου, το πλαίσιο διαπραγματεύσεων που συμφωνήθηκε με την Τουρκία τον Οκτώβριο του 2005, καθώς και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.¹²²

Αντίθετα με την έκθεση προόδου της Επιτροπής, η έκθεση που ετοιμάζει το Κοινοβούλιο δεν είναι τόσο εκτενής. Το Κοινοβούλιο είναι εμφανές ότι επικεντρώνεται περισσότερο στην εκπλήρωση των πολιτικών κριτηρίων της Κοπεγχάγης και όχι τόσο στα οικονομικά. Στις εκθέσεις του ασχολείται περισσότερο με τα πιο καίρια ζητήματα της τουρκικής πολιτικής, καθώς θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η έκθεση που εκδίδει το Κοινοβούλιο αποτελεί και έναν τρόπο να λάβει θέση για ότι γίνεται στην Τουρκία πέρα από τα ξεχωριστά έκτατα ψηφίσματα. Επί παραδείγματι, τον Ιούνιο του 2013 κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων για το

¹²⁰ Αυτή τη στιγμή είναι η Ολλανδή ευρωβουλευτής των S&D κυρία Kati Piri.

¹²¹ Η έκθεση του Κοινοβουλίου εκδίδεται συνήθως την ακόλουθη άνοιξη μετά την έκθεση της Επιτροπής τον Οκτώβριο/Νοέμβριο, αυτό σημαίνει ότι το Κοινοβούλιο εκδίδει έκθεση για το περασμένο έτος, δηλαδή την άνοιξη του 2010 ψηφίστηκε η έκθεση για το 2009.

¹²² Ενδεικτικά αναφορικά με τα κείμενα που λαμβάνει υπόψη το κοινοβούλιο: *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την έκθεση προόδου της Επιτροπής, του 2014, για την Τουρκία*. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B8-2015-0455&language=EL> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

πάρκο Gezi το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε ψήφισμα σχετικά με την κατάσταση στην Τουρκία,¹²³ όπου εξέφραζε τη δυσαρέσκεία του για την έκρυθμη κατάσταση, καταδίκασε την κυβέρνηση για την υπερβολική χρήση βίας από την αστυνομία και ζητούσε από τα κόμματα να μην υποβοηθούν στην κοινωνική πόλωση. Την θέση αυτή ενισχυμένη από την θέση ότι η κυβέρνηση θα πρέπει να καταπολεμήσει την αστυνομική βία, να μην εμπλακεί στις δικαστικές έρευνες καθώς και πως θα πρέπει να αναμορφώσει τους νόμους της γύρω από την ελευθεροτυπία την επαναλαμβάνει στην έκθεση προόδου της Τουρκίας για το 2013.¹²⁴

2.3.2.2. Το περιεχόμενο των εκθέσεων του Κοινοβουλίου

Σε γενικές γραμμές οι εκθέσεις του Κοινοβουλίου χωρίζονται σε επιμέρους τμήματα όπου στο πρώτο γίνεται μια γενική αναφορά σε νόμους, πολιτικές της Τουρκίας που λαμβάνονται υπόψη και τα υπόλοιπα τμήματα ασχολούνται με ζητήματα που άπτονται της εκπλήρωσης των κριτηρίων Κοπεγχάγης, την οικοδόμηση καλών σχέσεων γεινίασης, την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ και της Τουρκίας. Από το 2006 όταν και έχουμε την πρώτη έκθεση προόδου για την Τουρκία τα ζητήματα με τα οποία ασχολείται το Κοινοβούλιο είναι πρακτικά τα ίδια και αυτό γιατί το Κοινοβούλιο είτε σημειώνει την πρόοδο της Τουρκίας και ζητά την ανάληψη περαιτέρω δράσης από την Τουρκία, είτε γιατί η Τουρκία, παρά τις συνεχόμενες συστάσεις τόσο του Κοινοβουλίου όσο και της Επιτροπής δεν έχει προβεί στην αντίστοιχη ρύθμιση του ζητήματος. Ορισμένα από τα κυριότερα ζητήματα με τα οποία ασχολούνται οι εκθέσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου το διάστημα 2006 – 2015 είναι τα εξής:

¹²³ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *European Parliament resolution on the situation in Turkey*. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2013-0309&language=EN> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

¹²⁴ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *European Parliament resolution on the 2013 progress report on Turkey*. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2014-0241&language=EN> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

1. Δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις που έχει προωθήσει η Τουρκία κάθε χρονιά, ενώ παράλληλα καλούν για ενίσχυση του συστήματος «ελέγχων και εξισορροπήσεων» καθώς για την εγγύηση της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας.
2. Ζητά την ενίσχυση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών για την προώθηση της πολυφωνίας στην τουρκική κοινωνία.
3. Ζητά από την Τουρκία να αναγνωρίσει πλήρη δικαιώματα σε όλες τις μειονότητες και υποεκπροσωπούμενες ομάδες (π.χ. γυναίκες) ώστε να διασφαλίσει την ίση μεταχείριση όλων των πολιτών της χώρας.
4. Ζητούν την ενίσχυση του διαλόγου με τους Κούρδους καθώς και την πλήρη αναγνώριση των δικαιωμάτων τους ώστε να βρεθεί μια οριστική λύση στο ζήτημά τους. Αναφορικά με την Κύπρο, το Κοινοβούλιο καλεί την Τουρκία να εργαστεί προς την εξεύρεση μιας βιώσιμης λύσης, να σταματήσει τους εποικισμούς του βορείου τμήματος της Κύπρου καθώς και να επιτρέψει την πλήρη πρόσβαση στην Επιτροπή Αγνοουμένων στα αρχεία της.
5. Αναφορικά με την Ελλάδα το Κοινοβούλιο ζητά από την Τουρκία να σεβαστεί τον εθνικό εναέριο χώρο και τα εθνικά ύδατα της Ελλάδας, ενώ παράλληλα την καλεί να αποσύρει το *casus belli* που έχει κατά της Ελλάδας από το 1995.

Κεφάλαιο Τρίτο: Η ευρωπαϊκή πολιτική της Τουρκίας από το 2002 έως σήμερα

3.1. Οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 2000-2006

Περνάμε, λοιπόν, στην εξέταση της τουρκικής πολιτικής από το 2002 και ύστερα. Υπενθυμίζεται σε αυτό το σημείο πως οι όροι «μεταρρύθμιση», «ευρωπαϊκή πολιτική» και «πολιτική» ταυτίζονται σε ότι αφορά την πολιτική της χώρας. Θα πρέπει να πούμε πως για τις κυβερνήσεις που προηγήθηκαν του ΑΚΡ η συμμετοχή στην ΕΕ θεωρούνταν κυρίως ως τρόπος περαιτέρω ενσωμάτωσης της Τουρκίας στις παγκόσμιες οικονομικές αγορές, καθώς και τρόπος για τη βελτίωση των οικονομικών επιδόσεων της χώρας.¹²⁵ Αντίστοιχα, σε ό,τι αφορούσε τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ελευθερία του λόγου πίστευαν ότι θα ενίσχυαν τις πολιτικές τους προς αυτή την κατεύθυνση αφού εντάσσονταν στην Ένωση.¹²⁶ Η ιδιόμορφη αυτή αντίληψη της Τουρκίας, πως πρώτα θα γινόταν μέλος της ΕΕ και μετά θα εκπλήρωνε τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, γίνεται ακόμα πιο εμφανής αν αναλογιστούμε την αντίδραση της τουρκικής κυβέρνησης μετά την απόφαση της Συνόδου Κορυφής του Λουξεμβούργου το 1997. Στο Λουξεμβούργο αποφασίστηκε πως τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης μαζί με την Κύπρο και τη Μάλτα πληρούσαν τα κριτήρια να είναι υποψήφια προς ένταξη. Η τουρκική κυβέρνηση θεώρησε πως η απόφαση αυτή ήταν προκατειλημμένη και ότι είχε ληφθεί ύστερα από ελληνικές πιέσεις, καθώς, κατά την άποψή της, η Τουρκία πληρούσε περισσότερο τα κριτήρια της ΕΕ σε σχέση με άλλα κράτη που επιλέχθηκαν να ενταχθούν στην ΕΕ.¹²⁷

Ωστόσο, το διάστημα πριν την Κοπεγχάγη περιείχε ευχάριστες εκπλήξεις για την ΕΕ αναφορικά με τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις που προώθησε η Τουρκία. Μια από τις σημαντικότερες κινήσεις της περιόδου ήταν το 2000 η δημιουργία της Γενικής Γραμματείας Ευρωπαϊκών υποθέσεων η οποία έχει ως στόχο τον αποτελεσματικό συντονισμό όλων των κυβερνητικών υποθέσεων που σχετίζονταν με

---

¹²⁵ Eralp και Torum, *όπ.παρ.*, σελ.14-30.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

την ΕΕ,¹²⁸ ενώ σταδιακά τόσο οι κοσμικοί όσο και οι ισλαμιστές της χώρας άρχισαν να αλλάζουν στάση απέναντι στην Ένωση, με τον κύριο διάλογο των διμερών σχέσεων να επικεντρώνεται στη σταθεροποίηση της δημοκρατίας, στις σχέσεις στρατού - κράτους καθώς και στα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες. Παρ' όλα αυτά ο εξευρωπαϊσμός των πολιτικών σε αυτά τα ζητήματα παρέμεινε μικρός σε αντίθεση με τον οικονομικό τομέα καθότι αυτό εξυπηρετούσε την πολιτική της περιόδου.¹²⁹ Δεν θα πρέπει, όμως, να παραγνωρίζουμε πως η πορεία της Τουρκίας για συμμετοχή στην ΕΕ αποτέλεσε ένα ισχυρό κίνητρο για την δημοκρατία και την φιλελευθεροποίηση στη χώρα.¹³⁰

Πριν προχωρήσουμε στην επιμέρους εξέταση των μεταρρυθμίσεων που επιτελέστηκαν στην Τουρκία από το 2002 και μετά, είναι απαραίτητη η αναφορά στο γιατί η ΕΕ στοχοποιούσε τις ΤSK και τη θέση που αυτές είχαν στο τουρκικό πολιτικό σύστημα, μιας και για την εκπλήρωση των κριτηρίων Κοπεγχάγης οι σχέσεις Στρατού - πολιτικής θα μας απασχολήσουν ιδιαίτερα και ορισμένες από τις μεγάλες μεταρρυθμίσεις και αναθεωρήσεις νόμων που έγιναν από το 2002 αφορούν στο Στρατό και τον ρόλο του στην Τουρκία. Αρχικά, θα πρέπει να πούμε πως κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου αναπτύσσεται και στην Τουρκία το μοντέλο του «κράτους εθνικής ασφαλείας» το οποίο θεωρούνταν δικλείδα ασφαλείας εναντίον των αριστερών κινημάτων.¹³¹ Βασική λογική του συγκεκριμένου καθεστώτος ήταν ο καθορισμός και η εφαρμογή μιας συγκεκριμένης αντίληψης για την ασφάλεια της χώρας όπου το Στράτευμα λειτουργούσε ως ο συνεκτικός ιστός που περιελάμβανε όλους τους πολίτες.¹³² Στην Τουρκία το μοντέλο αυτό προσαρμόστηκε στις ιδιαίτερες

¹²⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey Regular Report 2000*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 18-07-2015].

¹²⁹ Ibid, σελ.28.

¹³⁰ Özbudun, E., (2015) *Europeanization and Turkey's constitutional reform process*, στο Tekin, A., Güney, A. (επιμ.), *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics*, Routledge Studies in Middle Eastern Studies, London – New York, Routledge, σελ.34.

¹³¹ Ουζγκέλ, Ι., (2007), *Ο Ρόλος του Στρατού στην Εξωτερική Πολιτική*, στο: Ινσελ, Αλ. και Μπαϊράμογλου Α, *Ο Τουρκικός Στρατός. Ένα πολιτικό κόμμα, μια κοινωνική τάξη*, Αθήνα, εκδ. Βιβλιόραμα, 2007, σελ.311-334.

¹³² Ibid.

κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και πέρα από τις TSK και την στρατιωτικοποιημένη κοινωνία, το μοντέλο αυτό στηρίχθηκε ακόμα και από παράνομες στρατιωτικές ή παραστρατιωτικές οργανώσεις¹³³ όπως για παράδειγμα η Ergenekon¹³⁴ η οποία σχετίζεται και με το σκάνδαλο Susurluk.¹³⁵

Ωστόσο, μετά την εξαφάνιση της «απειλής» της αριστεράς και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατία έγιναν το επίκεντρο της διεθνούς πολιτικής, ενώ ο ρόλος του Στρατού στην Τουρκία δεν μετεξελίχθηκε. Αντίθετα θεώρησε το πολιτικό Ισλάμ, ως απειλή για την ειρήνη και την σταθερότητα της χώρας αντικαθιστώντας έτσι την «απειλή» της αριστεράς με το Ισλάμ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η ΕΕ να δηλώνει πως η βαρύτητα που είχαν οι TSK στο πολιτικό σύστημα της χώρας δεν συνάδει με τα δημοκρατικά κριτήρια της και αυτό θα έπρεπε να αλλάξει¹³⁶ αν η Τουρκία ήθελε να αποκτήσει το καθεστώς υποψήφιας προς ένταξη χώρας.

Περνώντας, λοιπόν, στις πολιτικές μεταρρυθμίσεις που επιτελέστηκαν στην Τουρκία, η περίοδος 2000-2006 είναι άκρως σημαντική στην εκπλήρωση των κριτηρίων ένταξης από την Τουρκία. Κατά το διάστημα αυτό είναι πιο εμφανής η

---

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Πρόκειται για μία κοσμική υπερεθνικιστική οργάνωση που έχει σχέσεις και με το βαθύ κράτος της Τουρκίας. Εμπλέκεται σε δολοφονίες, διακίνηση ναρκωτικών κ.ά. Ο τρόπος δράσης της φαίνεται να ταυτίζεται σε αρκετές πτυχές με τη δράση της ιταλικής Gladio. Η δολοφονία του αρμενικής καταγωγής δημοσιογράφου Hrant Dink το 2007 φέρεται να έγινε από μέλη της Ergenekon, ενώ την ίδια χρονιά ξεκίνησε μεγάλη δικαστική έρευνα η οποία εμπλέκει υψηλόβαθμα στελέχη των TSK/TEΔ με την κατηγορία ότι σχεδιάζουν να ανατρέψουν την κυβέρνηση του AKP.

¹³⁵ Το Νοέμβριο του 1996 έγινε ένα αυτοκινητιστικό δυστύχημα στην ομώνυμη περιοχή της Τουρκίας το οποίο επιβεβαίωσε τις υποψίες για την ύπαρξη του βαθύς κράτους της Τουρκίας και την συνεργασία του με το επίσημο κράτος καθώς και με παράνομες παρακρατικές οργανώσεις και τη μαφία. Στο ίδιο αυτοκίνητο επέβαιναν ο Huseyin Kocadağ υποδιευθυντής Ασφαλείας στην Κωνσταντινούπολη και πρώην διευθυντής ειδικών επιχειρήσεων στις κουρδικές επαρχίες, ο Abdullah Çatli στέλεχος των Γκρίζων Λύκων καταζητούμενος από την Interpole και ο Sedat Bucak βουλευτής και αρχηγός μιας ισχυρής παρακρατικής ομάδας στις κουρδικές επαρχίες. Για περισσότερα αναφορικά με το Susurluk βλ. Η Καθημερινή (2007) Σουσουρλούκ: το ατύχημα αποκάλυψε των παρακρατικών [Online: 13-5-2007]. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/286061/article/epikairothta/kosmos/soysoyrlouk-to-atyqhma-apokalyvh-twn-parakratikwn> [ημερομηνία πρόσβασης: 19-07-2010].

¹³⁶ Ουζγκέλ, όπ.παρ.

επιθυμία της Τουρκίας να εκπληρώσει τα κριτήρια της Κοπεγχάγης,¹³⁷ μια επιθυμία που γίνεται εύκολα αντιληπτή αν εξετάσουμε τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου: τρεις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και εννέα πακέτα εναρμόνισης με την ΕΕ. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως τόσο οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις όσο και τα πακέτα εναρμόνισης υιοθετήθηκαν κατόπιν συζήτησης στο κοινοβούλιο με ευρεία πλειοψηφία¹³⁸ κάτι που δεν ήταν δεδομένο με τα κοινοβούλια προ του 1999, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο την δέσμευση της Τουρκίας για μια πιο δημοκρατική προσέγγιση στον πολιτικό διάλογο.

Το 2001 έλαβε χώρα μια από τις πιο εκτενείς αναθεωρήσεις του Συντάγματος του 1982, περιελάμβανε 34 άρθρα κάποια από αυτά θεωρήθηκαν «κοσμητικές» παρεμβάσεις στο Σύνταγμα, ενώ άλλα ήταν ουσιαστικά βήματα για τον εκδημοκρατισμό και την φιλελευθεροποίηση της χώρας.¹³⁹ Σημαντικό είναι να αναφερθούμε και στην συνταγματική αναθεώρηση του Δεκεμβρίου 2002 καθότι μέσω των μεταρρυθμίσεων αυτών επετράπη η συμμετοχή¹⁴⁰ του Recep Tayyip Erdoğan στις εκλογές του Μαρτίου 2003.¹⁴¹ Ουσιαστικά, μπορούμε να μιλήσουμε για την πρώτη εργαλειακή χρήση των μεταρρυθμίσεων για την ένταξη στην ΕΕ από το ΑΚΡ που εν τη αυτή περιπτώσει, όμως, ήταν λογική και δικαιολογημένη υπό την έννοια ότι ο κόσμος ψήφισε και τις δύο φορές για το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης. Αντίστοιχα, η συνταγματική αναθεώρηση του 2004¹⁴² ήταν ισχυρά επηρεασμένη από την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην ΕΕ κάτι το οποίο

---

¹³⁷ Ibid, σελ.36.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Özbudun και Gençkaya, σελ.62.

¹⁴⁰ Τον Απρίλιο του 1998 ο Recep Tayyip Erdoğan ο καταδικάστηκε σε φυλάκιση 10 μηνών καθώς και σε απαγόρευση συμμετοχής στην πολιτική υπό την κατηγορία ότι υποκίνησε θρησκευτικό μίσος μέσα από την αναφορά του σε ένα ποίημα του Ziya Gökalp σε μια συνάντηση του Κόμματος Ευημερίας στην Siirt τον Δεκέμβριο του 1997.

¹⁴¹ Στις 3 Νοεμβρίου 2002 διεξήχθησαν πρόωρες εκλογές στην Τουρκία όπου και το ΑΚΡ έλαβε περισσότερο από το 34% των ψήφων ενώ το CHP με αρχηγό τον Deniz Baykal έλαβε κάτι παραπάνω από 19% των ψήφων. Στις 9 Μάρτιου του 2003 πραγματοποιήθηκαν αναπληρωματικές εκλογές στην Siirt όταν και ο Erdoğan εξελέγει στο κοινοβούλιο.

¹⁴² Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.5170*. Διαθέσιμο στο: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=5170 [ημερομηνία πρόσβασης: 18-07-2015].

αναφέρεται και στην αιτιολογική γνώμη της πρότασης αναθεώρησης.¹⁴³ Από την αναθεώρηση του 2004 πρέπει να σταθούμε ιδιαίτερα στην αναθεώρηση του άρθρου 90 του Συντάγματος¹⁴⁴ όπου προστέθηκε η φράση πως σε περίπτωση σύγκρουσης των εσωτερικών διατάξεων με διεθνείς συμφωνίες αναφορικά με θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες, τότε οι διατάξεις του διεθνούς δικαίου θα υπερισχύουν.¹⁴⁵

---

¹⁴³ Özbudun και Gençkaya, *όπ.παρ.*, σελ.66.

¹⁴⁴ Άρθρο 90 Συντάγματος. Το Τουρκικό Σύνταγμα στα αγγλικά είναι διαθέσιμο στο: https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf

¹⁴⁵ TURKEY. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS. (2007) *Political Reforms in Turkey*, Άγκυρα. Διαθέσιμο στο: <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/prt.pdf> [ημερομηνία πρόσβασης: 22-07-2015].

3.2.Πακέτα εναρμόνισης με την Ευρωπαϊκή Ένωση της περιόδου 2002 -2004

Παράλληλα με τις συνταγματικές αναθεωρήσεις το διάστημα μεταξύ Φεβρουαρίου 2002 και Ιουλίου 2004 είχαμε συνολικά την προώθηση εννέα πακέτων εναρμόνισης με την ΕΕ με αποκλειστικό σκοπό την εναρμόνιση της τουρκικής νομοθεσίας με τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 2001 και 2004 όσο και με το ευρωπαϊκό κεκτημένο.¹⁴⁶ Οι ημερομηνίες υιοθέτησης των πακέτων ήταν: α) το Πρώτο Πακέτο με το Νόμο 4744 στις 6 Φεβρουαρίου 2002, β) το Δεύτερο Πακέτο με το Νόμο 4748 στις 26 Μαρτίου 2002, γ) το Τρίτο Πακέτο με το Νόμο 4771 στις 3 Αυγούστου 2002, δ) το Τέταρτο Πακέτο με το Νόμο 4783 στις 2 Ιανουαρίου 2003, ε) το Πέμπτο Πακέτο με το Νόμο 4793 στις 23 Ιανουαρίου 2003,στ) το Έκτο Πακέτο με το Νόμο 4928 στις 15 Ιουλίου 2003, η) το Έβδομο Πακέτο με το Νόμο 4963 στις 30 Ιουλίου 2003,θ) το Όγδοο Πακέτο με το Νόμο 5101 στις 3 Μαρτίου 2004 και τέλος ι) το Ένατο Πακέτο με το Νόμο 5218 στις 14 Ιουλίου 2004.¹⁴⁷ Τα τρία πρώτα υιοθετήθηκαν από την συγκυβέρνηση του DSP-MHP-ANAP ενώ τα επόμενα έξι από την κυβέρνηση του AKP. Σε μια θεματική παράθεση των σημαντικότερων αλλαγών της περιόδου μπορούμε να πούμε ότι τα θέματα που είχαν ιδιαίτερη σημασία ήταν:

I. Αποτελεσματικότερη προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Το αρχικό κείμενο του άρθρου 13 απαριθμούσε γενικές περιπτώσεις κάτω από τις οποίες θα μπορούσαν να περιοριστούν όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι ελευθερίες, επιπρόσθετα με τις καταστάσεις που ήδη αναφέρονταν σε κάθε ξεχωριστό άρθρο που αναφέρονταν η σχετική ελευθερία και το σχετικό δικαίωμα. Με την αναθεώρηση του 2001 οι γενικοί λόγοι για τον περιορισμό των δικαιωμάτων αφαιρέθηκαν. Επιπρόσθετα, ορίστηκε πως οι τέτοιου είδους περιορισμοί θα είναι σύμφωνοι με την αρχή της αναλογικότητας και δεν θα θίγουν τον πυρήνα του θεμελιώδους δικαιώματος. Παράλληλα, το άρθρο 14 για την καταπάτηση των

¹⁴⁶ Özbudun, όπ.παρ., σελ.37.

¹⁴⁷ Özbudun και Genckaya, όπ.παρ. σελ.73.

θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών αναθεωρήθηκε για να έρθει πιο κοντά στο άρθρο 17 της ΕΣΔΑ περί απαγόρευσης κατάχρησης δικαιώματος.¹⁴⁸

II. Βελτιώσεις άρθρων αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα

Ενισχύθηκε η παροχή εγγυήσεων κατά: των παράνομων ερευνών και κατασχέσεων (άρθρο 20),¹⁴⁹ των παραβιάσεις του απαραβίαστου της κατοικίας (άρθρο 21)¹⁵⁰ και η παρέμβαση στο απόρρητο των επικοινωνιών (άρθρο 22).¹⁵¹ Τα αρχικά κείμενα των άρθρων αυτών, οι αρμόδιες διοικητικές αρχές είχαν το δικαίωμα να επιβάλουν τέτοιους περιορισμούς στις περιπτώσεις όπου μια καθυστέρηση ήταν επιζήμια. Στα τροποποιημένα κείμενα, οι εν λόγω αρχές υποχρεούνται να υποβάλουν την απόφασή τους για την έγκριση στην αρμόδια δικαστή εντός 24 ωρών.¹⁵² Ανάλογες βελτιώσεις έγιναν σε σχέση με την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 33) και την ελευθερία του συνέρχεσθαι (άρθρο 34). Η περιβόητη φράση «γλώσσες που απαγορεύονται από το νόμο», στόχος της οποίας ήταν να απαγορεύσει τη δημόσια χρήση της κουρδικής γλώσσας, αποκλείστηκε από το άρθρο 26 σχετικά με την ελευθερία της έκφρασης και από το άρθρο 28 σχετικά με την ελευθερία του τύπου. Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη προστέθηκε με το άρθρο 36¹⁵³ το 2001. Μια σχετική εξέλιξη ήταν η κατάργηση των αμφιλεγόμενων Δικαστηρίων Κρατικής Ασφάλειας¹⁵⁴ από τη συνταγματική

¹⁴⁸ Το πλήρες κείμενο της ΕΣΔΑ στα ελληνικά είναι διαθέσιμο στο:
http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ELL.pdf

¹⁴⁹ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.4709*. Διαθέσιμό στο:
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=4709 [ημερομηνία πρόσβασης: 19-07-2015].

¹⁵⁰ Özbudun και Genckaya, όπ.παρ.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Özbudun, όπ.παρ., σελ.38.

¹⁵³ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.4709*. Διαθέσιμό στο:
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=4709 [ημερομηνία πρόσβασης: 19-07-2015].

¹⁵⁴ Τα Δικαστήρια Κρατικής Ασφάλειας δημιουργούνται για πρώτη φορά με την συνταγματική μεταρρύθμιση του 1973 με κύριο αντικείμενο να αντιμετωπίσουν τα αδικήματα σε βάρος της ακεραιότητας και της ενότητας του κράτους, της γεωγραφικής του έκτασης και του έθνους καθώς και με αδικήματα τα οποία σχετίζονταν με την ασφάλεια του κράτους.

αναθεώρηση του 2004. Ωστόσο, συνεχίζουν να λειτουργούν υπό το όνομα «Ποινικά Δικαστήρια για τα βαρέα εγκλήματα με Ειδικές Αρμοδιότητες».¹⁵⁵

III. Θανατική ποινή

Η αναθεώρηση του 2001 περιόρισε την θανατική ποινή σε εγκλήματα που έχουν διαπραχθεί εν καιρώ πολέμου ή επικείμενης απειλής πολέμου καθώς και τα εγκλήματα τρομοκρατίας. Το 3ο πακέτο εναρμόνισης της 9ης Αυγούστου 2002 κατήργησε την κατηγορία για τα εγκλήματα τρομοκρατίας.¹⁵⁶ Τελικώς, το 2004 με το 8ο πακέτο εναρμόνισης και το Νόμο 5218¹⁵⁷ η κυβέρνηση κατήργησε πλήρως την θανατική ποινή ως ποινική τιμωρία, μετατρέποντάς στην σε ισόβια κάθειρξη.¹⁵⁸

IV. Σχέσεις Κράτους – Στρατού

Το 2003 με το 7^ο πακέτο εναρμόνισης υιοθετήθηκαν οι αναθεωρήσεις του 2001 αναφορικά με τις αρμοδιότητες του Στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας. Με την συνταγματική αναθεώρηση του 2001 άλλαξε η σύνθεση του MGK/ΣΕΑ δίνοντας στα πολιτικά μέλη του Συμβουλίου την πλειοψηφία¹⁵⁹ έναντι των Στρατιωτικών. Τονίστηκε η συμβουλευτική φύση¹⁶⁰ του Συμβουλίου (αρθρο118 Συντάγματος), ενώ

¹⁵⁵ Özbudun, όπ.παρ.

¹⁵⁶ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.4771*. Διαθέσιμό στο: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=4771 [ημερομηνία πρόσβασης: 19-07-2015].

¹⁵⁷ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.5218*. Διαθέσιμό στο: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=5218 [ημερομηνία πρόσβασης: 19-07-2015].

¹⁵⁸ Ο τελευταίος που καταδικάστηκε με θανατική ποινή στην Τουρκία βάσει του άρθρου 125 του Τουρκικού Ποινικού Κώδικα ήταν ο αρχηγός του PKK, Abdullah Öcalan. Η ποινή του μετατράπηκε σε ισόβια μετά την κατάργηση της θανατικής ποινής. Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε πως η τελευταία εκτέλεση θανατικής ποινής στην Τουρκία πραγματοποιήθηκε το 1984.

¹⁵⁹ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.4709*. Διαθέσιμό στο: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=470 [ημερομηνία πρόσβασης: 22-07-2015].

¹⁶⁰ Özbudun, όπ.παρ., σελ.39

παράλληλα καταργήθηκε η τρίτη παράγραφος του πρόσθετου άρθρου 15, ανοίγοντας έτσι το δρόμο να τον έλεγχο της συνταγματικότητας των αποφάσεων και των νόμων¹⁶¹ του MGK της περιόδου 1980- 1983.¹⁶² Με τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις του έβδομου πακέτου έχουμε την αναθεώρηση του άρθρου 4 του νόμου για το MGK και τον Γενικό Γραμματέα του.¹⁶³ Έχουμε κατάργηση των άρθρων 9 και 14 τα οποία έδιναν στον Γενικό Γραμματέα συγκεκριμένες εκτελεστικές εξουσίες, ενώ πιο σημαντική μεταρρύθμιση ήταν η αναθεώρηση του άρθρου 15 αναφορικά με τον διορισμό του Γενιού Γραμματέα του MGK, όπου πλέον διορίζεται κατόπιν υπόδειξης του Πρωθυπουργού και μετά την έγκριση του Πρόεδρου.¹⁶⁴ Αυτό σημαίνει ότι πια ο Γενικός Γραμματέας μπορεί να μην είναι στρατιωτικός, ενώ καταργείται το δικαίωμα του Α/ΓΕΘΑΑ να συγκαλέσει το Συμβούλιο. Αντίστοιχα, οι μεταρρυθμίσεις του 2004 επέτρεψαν τον έλεγχο των εξόδων του Στρατού από το Ελεγκτικό Συμβούλιο και έθεσαν τέλος στη συμμετοχή αντιπροσώπου των Ενόπλων Δυνάμεων στο Συμβούλιο Ανώτατης Εκπαίδευσης (Yüksek Öğretim Kurulu- YÖK).¹⁶⁵ Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως η αρχή της εθνικής ασφάλειας, μετά το πραξικόπημα της 28^{ης} Φεβρουαρίου, μετατρέπεται σε θεμελιώδες κριτήριο για την πρόσληψη και την απόλυση δημοσίων υπαλλήλων καθώς και την ίδρυση τηλεοπτικών καναλιών,¹⁶⁶ ενώ στα πλαίσια αυτά εκπρόσωποι του Στρατού διορίζονται από το MGK και το ΓΕΕΘΑ σε όλες τις Ανεξάρτητες Διοικητικές Αρχές, όπως το Ανώτατο Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο (RTÜK), με αποτέλεσμα όλοι οι δημοκρατικοί θεσμοί της χώρας να στρατιωτικοποιούνται τόσο ως προς την λειτουργία όσο και προς το περιεχόμενό τους. Έτσι, τον Μάιο του 2003 μέσα από το πακέτο εναρμόνισης με την ΕΕ αποσύρθηκε από RTÜK ο εκπρόσωπος του MGK.

---

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Πρόκειται για την περίοδο που η στρατιωτική ηγεσία διατήρησε την εξουσία στην Τουρκία μετά το τρίτο πραξικόπημα στην χώρα στις 12 Σεπτεμβρίου 1980. Οι πρώτες εκλογές μετά την επέμβαση του Στρατού έγιναν το 1983.

¹⁶³ TURKEY. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, *όπ.παρ.* σελ.17-18.

¹⁶⁴ Ibid, σελ.17-18.

¹⁶⁵ Özbudun, *όπ.παρ.*, σελ.39.

¹⁶⁶ Ibid,σελ.117.

V. Ελευθερία Έκφρασης

Το ζήτημα του περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης ήταν ένα από τα ζητήματα που απασχόλησαν σε μόνιμη βάση την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις εκθέσεις προόδου για την Τουρκία. Τα πακέτα εναρμόνισης της περιόδου προσπάθησαν να διευθετήσουν το ζήτημα αυτό. Το 1^ο πακέτο εισήγαγε μικρές αλλαγές στα άρθρα 159 και 312 του παλιού Τουρκικού Ποινικού Κώδικα.¹⁶⁷ Στο άρθρο 159 η ποινή για την προσβολή του κράτους και των θεσμών μειώθηκε από τα έξι χρόνια στα τρία, ενώ το άρθρο 312¹⁶⁸ το οποίο τιμωρούσε όσους θεωρούνταν πως υποκινούσαν εχθρότητα και μίσος με βάση τη διαφορετική κοινωνική τάξη, φυλή, θρησκείας κ.ο.κ. τροποποιήθηκε και θεωρήθηκε ως έγκλημα μόνο για όσους αποτελούσαν κίνδυνο για την δημόσια τάξη.¹⁶⁹

VI. Άρση Κατάστασης Εκτάκτου Ανάγκης

Η πρώτη κίνηση της νέας κυβέρνησης του AKP το 2002 ήταν να καταργήσει στις 30 Νοεμβρίου την «κατάσταση εκτάκτου ανάγκης» στην οποία βρισκόταν η χώρα. Η πρακτική διατήρησης της «κατάστασης ανάγκης» ξεκίνησε να χρησιμοποιείται περισσότερο από το 1997 και μετά ως εναλλακτική του «στρατιωτικού νόμου» λόγω τρομοκρατικών επιθέσεων στις ανατολικές και νότιες περιφέρειες της Τουρκίας. Η άρση της κατάστασης ανάγκης από το νεοεκλεγέν AKP ήταν ένα πρώτο βήμα προς την επιστροφή στην φυσιολογική τάξη πραγμάτων και τη δημοκρατία και η αρχή μιας «σιωπηλής επανάστασης»¹⁷⁰ όπως θα αποκαλεστεί από πολλούς η πολιτική μεταρρυθμίσεων που ακολούθησε έκτοτε το AKP.

---

¹⁶⁷ TURKEY. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, όπ.παρ. σελ.5-6.

¹⁶⁸ Βάσει αυτού του άρθρου καταδικάστηκε σε φυλάκιση και σε απαγόρευση συμμετοχής στην πολιτική ο Erdoğan.

¹⁶⁹ TURKEY. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, όπ.παρ.

¹⁷⁰ Ibid,σελ.29.

VII. Θρησκευτική Ελευθερία¹⁷¹

Το 3^ο πακέτο επιτρέπει στα μη-μουσουλμανικά ευαγή ιδρύματα να αποκτούν και να διαθέτουν ακίνητη περιουσία με την άδεια του Συμβουλίου Υπουργών. Μπορούν επίσης να αποκτήσουν ακίνητη περιουσία με δωρεά ή μέσω κληροδοτήματος (άρθρο 4). Το 4^ο πακέτο επιβεβαίωσε το δικαίωμα αυτό, αντικαθιστώντας την άδεια της Γενικής Διεύθυνσης Βακουφίων με την άδεια του Συμβουλίου των Υπουργών (άρθρο 3). Το 6^ο πακέτο αναγνώρισε το δικαίωμα των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων να οικοδομήσουν τόπους λατρείας με την επιφύλαξη των αρμόδιων διοικητικών αρχών (άρθρο 9).

VIII. Δικαιώματα μειονοτήτων

Το 3^ο πακέτο ήταν μια μικρή επανάσταση για τα τουρκικά δεδομένα λόγω των δικαιωμάτων που παρείχε στις μειονότητες. Το πακέτο επέτρεψε τη μετάδοση ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών προγραμμάτων σε γλώσσα ή διάλεκτο διαφορετική από αυτής που χρησιμοποιούν οι πολίτες στην καθημερινή ζωή τους, ενώ παράλληλα επετράπη η δημιουργία ιδιωτικών μαθημάτων για την εκμάθηση αυτών των γλωσσών και διαλέκτων. Η ρύθμιση αυτή ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τους επί δεκαετίες καταπιεσμένους κουρδικούς πληθυσμούς και όπως επισημαίνει και η Επιτροπή στην έκθεση της για την Τουρκία το 2002 το μέτρο αυτό βρίσκεται προς την θετική κατεύθυνση.¹⁷² Παράλληλα, το 6^ο πακέτο μεταρρυθμίσεων επέκτεινε το δικαίωμα εκπομπής σε άλλη γλώσσα ή διάλεκτο και στα δημόσια δίκτυα, ενώ με το 7^ο πακέτο η εκμάθηση διαφορετικών γλωσσών και διαλέκτων μπορεί πλέον να διεξαχθεί στους ίδιους χώρους με τις υπάρχουσες γλώσσες.¹⁷³

¹⁷¹ Özbudun και Genckaya, *όπ.παρ.*, σελ.76.

¹⁷² Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, σελ.41-42. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/tu_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 23-07-2015].

¹⁷³ TURKEY. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, *όπ.παρ.*, σελ. 13-18.

Από τις παραπάνω πολιτικές μεταρρυθμίσεις γίνεται αντιληπτό πως μεγάλη βαρύτητα δόθηκε στην αλλαγή των σχέσεων μεταξύ της πολιτικής και του Στρατού και την επιρροή που αυτός ασκεί στην χώρα. Η απομάκρυνση των μελών του στρατού από τις διάφορες ανεξάρτητες αρχές όπως το RTÜK και το YÖK ανοίγουν το δρόμο στο AKP για να αρχίσει να υλοποιεί την πολιτική που επιδιώκει. Την ίδια στιγμή οι μεταρρυθμίσεις αναφορικά με την ελευθερία της έκφρασης, πάντα υπό το πρίσμα της εκπλήρωσης των Κριτηρίων της Κοπεγχάγης, δίνουν τη δυνατότητα στην κυβέρνηση να μιλήσει ανοικτά και για θρησκευτικού περιεχομένου πολιτικές και να εκφράσει το θρησκευτικό της αίσθημα χωρίς προσκόμματα, εκπληρώνοντας, έτσι, κατά κάποιο τρόπο, την αρχική στόχευση που είχε για την προάσπιση των θρησκευτικών δικαιωμάτων. Άξιο σχολιασμού είναι, ωστόσο, πως οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου που αφορούν τις θρησκευτικές ελευθερίες αφορούν κυρίως τους μουσουλμάνους της χώρας λόγω των καταπιέσεων που έχουν υποστεί – με ποιο πρόσφατες αυτές μετά το πραξικόπημα της 28^{ης} Φεβρουαρίου - ενώ αντίθετα όλες οι άλλες θρησκείες και θρησκευτικές μειονότητες, παρά τις όποιες μεταρρυθμίσεις που έγιναν για την προστασία τους, δεν φαίνεται να επωφελούνται τόσο από τις νέες πολιτικές.

3.3. Οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 2006-2008

Ένα χρόνο μετά την υπογραφή της συμφωνίας για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας στην ΕΕ, φαίνεται πως η κυβέρνηση του ΑΚΡ έχει αρχίσει να χάνει την διάθεσή της για μεταρρυθμίσεις γεγονός που το χρεώνει στις δηλώσεις ευρωπαίων πολικών αναφορικά με το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας.¹⁷⁴ Παράλληλα, θα πρέπει να πούμε ότι οι συζητήσεις προσχώρησης πήγαιναν από αναβολή σε αναβολή.¹⁷⁵ Στο σημείο αυτό χρήσιμο είναι να γίνει αναφορά στις διεργασίες που επιτελούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο ώστε να εξηγηθεί η «δυσaréσκεια» αυτή της τουρκικής κυβέρνησης. Το 2006 έχουμε την απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου να μην εκκινήσει συνομιλίες με την Τουρκία σε συγκεκριμένα κεφάλαια όσο η Τουρκία δεν εκπληρώνει τις υποχρεώσεις της έναντι της Κύπρου.¹⁷⁶ Η Τουρκία προφανώς περίμενε ότι δεν θα συναντούσε κανένα πρόσκομμα στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις της με την ΕΕ και γι' αυτό η απόφαση του Συμβουλίου, μπορούμε να υποστηρίξουμε, της χάλασε τα σχέδια. Παράλληλα, η εκλογή του Nicola Sarkozy, οι δηλώσεις του αναφορικά με την «Ένωση για τη Μεσόγειο»¹⁷⁷ και τη συμμετοχή της Τουρκίας σε αυτή φαίνεται να περνάνε μήνυμα στην Τουρκία πως παρά τις όποιες μεταρρυθμιστικές πολιτικές η χώρα δεν πρόκειται να ενταχθεί στην ΕΕ.

Παράλληλα, τον Απρίλιο του 2006 ο Abdullah Gül, που ήταν Αναπληρωτής Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών, ανακοίνωσε ακόμα ένα πακέτο¹⁷⁸ πολιτικών μεταρρυθμίσεων για την εκπλήρωση των Κριτηρίων. Ορισμένα από τα θέματα που λαμβάνουν χώρα σ' αυτή τη δέσμη μεταρρυθμίσεων ήταν:

¹⁷⁴ Özbudun, *όπ.παρ.*, σελ.39.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Βλέπε στο δεύτερο κεφάλαιο της διπλωματικής και τις εκεί υποσημειώσεις.

¹⁷⁷ L'obs Rue89, (2010) *Union pour la Méditerranée : le naufrage du projet de Sarkozy* [online: 16-11-2010]. Διαθέσιμο στο: <http://rue89.nouvelobs.com/2010/11/16/union-pour-la-mediterranee-le-naufrage-du-projet-de-sarkozy-176175> [ημερομηνία πρόσβασης: 22-07-2015].

¹⁷⁸ TURKEY. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, *όπ.παρ.*,σελ. 23-25.

- Ο νόμος περί Ελεγκτικού Συνεδρίου
- Ο νόμος περί ιδιωτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων
- Ο νόμος για τον Συνήγορο του Πολίτη
- Το σχέδιο νόμου για την Κύρωση της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά της διαφθοράς

Αναφορικά με τον νόμο για τον Συνήγορο του Πολίτη θα πρέπει να πούμε πως εγκρίθηκε από το Κοινοβούλιο στις 15 Ιουνίου 2006 και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καλωσόρισε την εγκαθίδρυση του οργανισμού στην έκθεση προόδου για την Τουρκία της ίδιας χρονιάς. Η Επιτροπή θεωρεί την εγκαθίδρυση του Συνηγόρου του Πολίτη ως ένα σημαντικό βήμα για την προάσπιση των δικαιωμάτων των πολιτών έναντι της δημόσιας διοίκησης καθώς παρέχεται πλέον επίσημα ένα πλαίσιο προστασίας και ελέγχου της δημόσιας διοίκησης της χώρας.¹⁷⁹ Ταυτόχρονα, τον Οκτώβριο του 2006 με τον νόμο 5551¹⁸⁰ το επιτρεπτό ηλικιακό όριο για την εκλογή στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση μειώνεται στα 25 από τα 30 έτη.¹⁸¹

---

¹⁷⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2006 Progress Report*, σελ.6, 60. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 23-07-2015].

¹⁸⁰ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.5551*. Διαθέσιμό στο https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd_durumu?kanun_no=5551 [ημερομηνία πρόσβασης: 19-07-2015].

¹⁸¹ Άρθρο 76 Συντάγματος, όπ.παρ.

3.3.1. Η πρώτη νίκη Erdoğan: Το δημοψήφισμα του 2007

Το 2007 ξεκινά στην τουρκική πολιτική σκηνή η αναζήτηση για ένα εντελώς νέο Σύνταγμα, η οποία προκλήθηκε από τη συνταγματική κρίση της άνοιξης του 2007, αναφορικά με την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας (ΠτΔ).¹⁸² Στο τέλος της θητείας του απερχόμενου Προέδρου Sezer το κυβερνόν ΑΚΡ φαινόταν πως είχε αρκετές ψήφους για να εκλέξει δικό του υποψήφιο. Το Σύνταγμα του 1982 περιέγραφε τον τρόπο εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας μέσα από τη διεξαγωγή ψηφοφοριών στο Κοινοβούλιο με μέγιστο αριθμό τους τέσσερις κοινοβουλευτικούς γύρους.¹⁸³ Για την λήψη της απόφασης χρειαζόνταν στους δύο πρώτους γύρους η απαρτία των δύο τρίτων (367 βουλευτές) του συνόλου των μελών¹⁸⁴ της Συνέλευσης, ενώ για τον τρίτο και τέταρτο γύρο αρκούσε η απόλυτη πλειοψηφία (276 βουλευτές) του συνόλου των μελών. Το ΑΚΡ είχε τους κατάλληλους βουλευτές για να εκλέξει, όπως ήταν λογικό, έναν Πρόεδρο που θα εγκρίνει και ο οποίος δεν θα αποτελούσε πρόσκομμα λόγω των αρμοδιοτήτων του¹⁸⁵ στις πολιτικές μεταρρυθμίσεις που ήθελε να προωθήσει στην Τουρκία. Έτσι, φαινόταν να μην υπάρχει συνταγματικό ζήτημα για την εκλογή ΠτΔ. Ωστόσο, η υποψηφιότητα του Υπουργού Εξωτερικών Abdullah Gül για τη θέση του Προέδρου συνάντησε την έντονη αντίδραση από το Στρατό καθότι το γεγονός πως η σύζυγός του φορά μαντίλα και ο ίδιος έχει παρελθόν με το πολιτικό Ισλάμ, θεωρήθηκαν από το Στράτευμα απειλή για την κοσμικότητα του κράτους. Μάλιστα, το Γενικό Επιτελείο προχώρησε στην έκδοση διαδικτυακής ανακοίνωσης, το e-memorandum

¹⁸² Özbudun και Gençkaya, *όπ. παρ.* σελ.97.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Η Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση αποτελείται από 550 βουλευτές.

¹⁸⁵ Αν και τα Συντάγματα του 1961 & του 1982 υιοθέτησαν το κοινοβουλευτικό σύστημα, έδωσαν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ένα ιδιαίτερο καθεστώς. Ο ΠτΔ διαθέτει διευρυμένες και όχι τυπικές αρμοδιότητες όπως συμβαίνει σε άλλα Σύνταγμα. Έτσι έγινε ένας δυνατός και ισχυρός παράγοντας του πολιτικού συστήματος λόγω της εξουσίας του και της επιρροής που μπορούσε να ασκήσει τόσο στο δικαστικό σύστημα όσο και στο διορισμό στελεχών της γραφειοκρατίας της Τουρκίας. Η πρακτική μέχρι το 2007 έδειξε ότι ο ΠτΔ λειτούργησε ως θεματοφύλακας του συστήματος «κηδεμονίας» του Στρατού, ενώ δεν είναι τυχαίο πως μέχρι και το 2007 ο ΠτΔ προερχόταν από τις τάξεις του Στρατεύματος.

όπως είναι ευρέως γνωστό, αναφορικά με την υποψηφιότητα Gül.¹⁸⁶ Παράλληλα, το CHP υποστήριξε πως η πλειοψηφία των δύο τρίτων ήταν απαραίτητη όχι μόνο για την εκλογή υποψηφίου αλλά και για την έναρξη της συνόδου. Μια τέτοια πλειοψηφία δεν επιτεύχθηκε λόγω του μοϊκοτάζ των βουλευτών της αντιπολίτευσης και όταν το Συνταγματικό Δικαστήριο συμφώνησε με το αίτημα του CHP, η κατάσταση έφτασε σε αδιέξοδο με αποτέλεσμα την προκήρυξη νέων βουλευτικών εκλογών όπως ορίζει το Σύνταγμα.¹⁸⁷

Οι εκλογές πραγματοποιούνται στις 22 Ιουλίου 2007 με προσέλευση 83%. Το AKP λαμβάνει 46,6% (341 έδρες), το CHP 20,9% (99 έδρες), το MHP 14,3% (70 έδρες) ενώ έχουμε και 26 ανεξάρτητους βουλευτές.¹⁸⁸ Μετά τις εκλογές του Ιούλη έχουμε επανάληψη της εκλογικής διαδικασίας για την ανάδειξη του Προέδρου της Δημοκρατίας, όπου κατά την τρίτη ψηφοφορία στις 28 Αυγούστου 2007 ο Abdullah Gül εκλέγεται νέος Πρόεδρος της Δημοκρατίας με 339 ψήφους.¹⁸⁹ Αμέσως μετά την εκλογή του Προέδρου, ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας προώθησε συνταγματική μεταρρύθμιση για την αναθεώρηση του Συντάγματος αναφορικά με τον τρόπο εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας. Η μεταρρύθμιση είχε ως κεντρικό αντικείμενο την άμεση εκλογή του Προέδρου από τους Τούρκους πολίτες. Έτσι, την 21^η Οκτωβρίου 2007 διεξήχθη δημοψήφισμα το οποίο με πλειοψηφία 68,95% επικύρωσε την συνταγματική αναθεώρηση που προωθήθηκε με το Νόμο 5678¹⁹⁰ για την εκλογή του Προέδρου από τους πολίτες.¹⁹¹

¹⁸⁶ Today's Zaman.(2011)*Military's April 27 memorandum relegated to dustbin of history*. [Online] 29 Αυγούστου 2011. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_militarys-april-27-memorandum-relegated-to-dustbin-of-history_255269.html [ημερομηνία πρόσβασης: 29-08-2011].

¹⁸⁷ Özbudun και Gençkaya, *όπ.παρ.*,σελ.97-105.

¹⁸⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2007 Progress Report*, σελ.6-7. Διαθεσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος No.5678*. Διαθέσιμό στο: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=5678 [ημερομηνία πρόσβασης: 24-07-2015].

¹⁹¹ Özbudun και Gençkaya, *όπ.παρ.*, σελ.102 .

Σύμφωνα με το τροποποιημένο άρθρο 102, ο πρόεδρος εκλέγεται με άμεση καθολική ψηφοφορία για μέγιστο χρονικό διάστημα δύο πενταετείς περιόδους. Χρήσιμο θα ήταν στο σημείο αυτό να αναφερθούμε στη διαμάχη που ξέσπασε στην Τουρκία το 2012 αναφορικά με την διάρκεια της θητείας του Προέδρου και αν για τον ήδη εν ενεργεία Πρόεδρο η θητεία θα ήταν επτά και όχι πέντε χρόνια όπως προέβλεπε πλέον το Σύνταγμα. Το Συνταγματικό Δικαστήριο στις 14 Ιουνίου 2012 απεφάνθη πως η θητεία του Προέδρου Gül ήταν επταετής (2007 - 2014) καθότι ο νόμος ψηφίστηκε μετά την εκλογή του και πως το τροποποιημένο άρθρο 101 αναφορικά με τη διάρκεια της θητείας του Προέδρου θα ξεκινήσει από την επόμενη προεδρική θητεία το 2014.¹⁹²

Το 2007 έχουμε μια εκ των δυο μεγαλύτερων συνταγματικών μεταρρυθμίσεων από το AKP της περιόδου 2003-2015. Γενικά το 2007 ήταν σημαντικό έτος τόσο για την αναθεώρηση του Συντάγματος αλλά κυρίως γιατί έχουμε την επανεκλογή του AKP ως κόμμα εξουσίας στην Τουρκία. Πλέον το AKP μετατρέπεται σε καθεστωτικό κόμμα και σταθεροποιεί αρκετά την εκλογική του βάση αφού οι πολίτες το ψηφίζουν για τις πολιτικές που ακολουθεί και όχι γιατί απλά θέλουν να αλλάξουν το παλιό πολιτικό σύστημα όπως στις εκλογές του 2002.¹⁹³ Έχοντας βγει, λοιπόν, ενισχυμένο από τις εκλογές του Ιούλη το AKP έχει άλλον αέρα για να διεξάγει το δημοψήφισμα, αρχίζοντας έτσι να θέτει στο περιθώριο τον Στρατό και την επιρροή που ασκεί στην τουρκική κοινωνία ώστε να συνεχίσει, σύμφωνα με τις δηλώσεις του Erdoğan, τις μεταρρυθμίσεις και να προχωρήσει σε εκτενή συνταγματική μεταρρύθμιση για την πλήρη ευθυγράμμιση της Τουρκίας με τα διεθνή πρότυπα αναφορικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα¹⁹⁴ καθώς και την ευθυγράμμιση με την πρωτογενή και δευτερογενή νομοθεσία της ΕΕ την οποία ανέμενε να υιοθετήσει και να εφαρμόσει το διάστημα 2007-2013.¹⁹⁵

¹⁹² Today's Zaman. (2012) *Top court says Gül's term is 7 years, allows Gül to run again*. [Online] 15 Ιουνίου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-283615-top-court-says-guls-term-is-7-years-allows-gul-to-run-again.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 15-06-2012].

¹⁹³ Στις εκλογές του 2002 οι Τούρκοι πολίτες ψήφισαν για το AKP γιατί πίστευαν ότι ένα νέο κόμμα θα μπορούσε να καταπολεμήσει τα δύο δεινά της χώρας: τη φτώχεια και τη διαφθορά.

¹⁹⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2007 Progress Report*, όπ.παρ., σελ.5.

¹⁹⁵ Ibid, σελ.7.

3.3.2 Το ζήτημα της μαντίλας

Οι κοσμικοί στην Τουρκία θεωρούν τη μαντίλα ως απειλή προς τις αρχές της δημοκρατίας και της αποστολής της για τη δημιουργία «σύγχρονων» πολιτών και κοσμικού κράτους που είναι η βασική αρχή για τον εκσυγχρονισμό κάθε έθνους.¹⁹⁶ Το κυβερνών AKP, το οποίο έχει τις ρίζες του στο ισλαμικό κίνημα, δεν έχει κρύψει την επιθυμία του να άρει την απαγόρευση για τις μαντίλες, ενώ και τα τουρκικά δικαστήρια είχαν μετατραπεί σε πεδίο μάχης μεταξύ ισλαμιστών και κοσμικών. Οι μεν υποστηρίζουν πως τα τουρκικά δικαστήρια ήταν υπερβολικά συντηρητικά και αρκετές φορές εχθρικά προς τα ανθρώπινα δικαιώματα γεγονός που δυσκόλευε την πορεία της Τουρκίας προς την ΕΕ.¹⁹⁷ Οι δε θεωρούσαν πως τα δικαστήρια μάχονται για τη διατήρηση της κοσμικής φύσης του κράτους έναντι της ισλαμικής «απειλής».¹⁹⁸ Μία από τις σημαντικότερες αποφάσεις επί του ζητήματος έδωσε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) στην προσφυγή που είχε καταθέσει η Leyla Şahin κατά της Τουρκίας το 1998 για την απαγόρευση της χρήσης της μαντίλας στο πανεπιστήμιο. Στις 29 Ιουνίου του 2004 εκδόθηκε η απόφαση¹⁹⁹ του Δικαστηρίου η οποία προκάλεσε σοβαρές αντιδράσεις από τις τάξεις του AKP και μπορούμε να πούμε ότι δυσαρέστησε τον ίδιο τον Erdoğan καθώς πίστευε ότι οι ευρωπαϊκοί θεσμοί, τόσο της ΕΕ όσο και του Συμβουλίου της Ευρώπης, θα ήταν αυτοί που θα μπορούσαν να εγγυηθούν τις θρησκευτικές ελευθερίες των μουσουλμάνων στην Τουρκία.²⁰⁰

Στην απόφασή του το ΕΔΑΔ αν και δεχόταν πως το κράτος παρενέβαινε την αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας, υποστήριξε πως η απαγόρευση της μαντίλας ήταν αναγκαία για την προστασία της αρχής της κοσμικότητας και της ισότητας, οι οποίες εγγυώνται τις δημοκρατικές αξίες, το απαραβίαστο της θρησκείας και της ισότητας

¹⁹⁶ Yavuz, όπ.παρ., σελ. 165-167.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (2004). *Case of Leyla Şahin v. Turkey* 44774/98. Διαθέσιμο στο: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956#{"itemid":\["001-70956"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956#{) [ημερομηνία πρόσβασης: 24-07-2015].

²⁰⁰ Yavuz, όπ.παρ.

των πολιτών ενώπιον του νόμου.²⁰¹ Επιπλέον, η απαγόρευση προστατεύει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των άλλων που δεν θέλουν να εξαναγκάζονται να χρησιμοποιήσουν θρησκευτική ενδυμασία²⁰² ενώ στη σκέψη 114 της απόφαση αναφέρεται πως η κοσμικότητα ως ιδεολογία είναι συμβατή με την ΕΣΔΑ λόγω του ότι προωθεί την ισότητα των φύλων.

Μετά την απόφαση του δικαστηρίου το 2004 και την επανεκλογή του Erdoğan το 2007 το ζήτημα της μαντίλας έρχεται δυναμικά στην πολιτική agenda της Τουρκίας την στιγμή που κατά την προηγούμενη κοινοβουλευτική περίοδο δεν είχε γίνει κάποια αναφορά.²⁰³ Ο Τούρκος Πρωθυπουργός δήλωσε πως θα έπρεπε να αρθεί η απαγόρευση στην χρήση της μαντίλας ακόμα και αν αυτή θεωρούνταν «πολιτικό σύμβολο»²⁰⁴ ενώ υποστήριξε πως η αναθεώρηση αυτή θα μπορούσε να γίνει στο ήδη υπάρχον Σύνταγμα χωρίς να είναι απαραίτητη η κατάρτιση νέου Συντάγματος, ξεκινώντας έτσι ένα νέο γύρο συζητήσεων ο οποίος θα προκαλούσε μια νέα συνταγματική κρίση. Ο αρχηγός του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi - MHP) Devlet Bahçeli, υποστήριξε ότι η απαγόρευση θα μπορούσε να αρθεί με τροποποίηση του άρθρου για την ισότητα και μετά από διαβουλεύσεις με το AKP, συμφώνησαν και πρότεινα την τροποποίηση των άρθρων 10 (ισότητα πολιτών έναντι του νόμου) και 42 (δικαίωμα και καθήκον της εκπαίδευσης) του Συντάγματος.²⁰⁵ Η τροποποίηση πέρασε στη δεύτερη ψηφοφορία, ωστόσο το CHP και το DSP αμφισβήτησαν την συνταγματικότητα της μεταρρύθμισης καθώς θεωρούν ότι αντιβαίνει τα άρθρα του Συντάγματος που δεν αναθεωρούνται και τα οποία αφορούν και την κοσμικότητα.²⁰⁶ Στις 5 Ιουνίου 2008 το Συνταγματικό Δικαστήριο ακύρωσε την αναθεώρηση του Συντάγματος βασιζόμενο στην έλλειψη δυνατότητας

²⁰¹ Για μια κριτική της απόφασης βλέπε: Talvikki Hoopes (2006), *The Leyla Şahin v. Turkey Case Before the European Court of Human Rights*. [Online] Chinese Journal of International Law (2006) 5 (3): 719-722. Διαθέσιμο στο: <http://chinesejil.oxfordjournals.org/content/5/3/719.long#fn-9> [ημερομηνία πρόσβασης: 24-07-2015].

²⁰² *Case of Leyla Şahin v. Turkey 44774/98 όπ.παρ.*

²⁰³ Özbudun και Genckaya, όπ.παρ., σελ.107.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

αναθεώρησης των βασικών αρχών του Συντάγματος. Η απόφαση αυτή του Συνταγματικού Δικαστηρίου κατέστησε σαφές προς την κυβέρνηση του ΑΚΡ πως ο μόνος τρόπος για να προωθήσει τις πολιτικές της ήταν η δημιουργία ενός νέου δημοκρατικού συντάγματος το οποίο μεταξύ άλλων θα αναδιαμόρφωνε τη δομή και την αρμοδιότητα του Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Ωστόσο, το θέμα της μαντίλας για το ΑΚΡ δεν σταμάτησε το 2008. Τα επόμενα χρόνια θα έχουμε σημαντικές εξελίξεις αναφορικά με το ζήτημα της ελευθερίας των γυναικών να φέρουν τη μαντίλα. Το Δεκέμβριο του 2010, λίγους μήνες μετά το μεγάλο συνταγματικό δημοψήφισμα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, η κυβέρνηση Erdoğan προχώρησε στην κατάργηση της απαγόρευσης της μαντίλας στα πανεπιστήμια.²⁰⁷ Τον Οκτώβριο του 2013 η απαγόρευση αυτή ήρθη και για το Τουρκικό Κοινοβούλιο με τις πρώτες γυναίκες βουλευτές που φέρουν μαντίλα να μπαίνουν στην αίθουσα της ολομέλειας στα τέλη του ίδιου μήνα.²⁰⁸ Τις μεταρρυθμίσεις αυτές καλωσόρισε και η τότε εισηγήτρια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την Τουρκία ΕΕ, Ria Oomen - Ruijten, δηλώνοντας πως «οι γυναίκες πρέπει να είναι ελεύθερες να φορούν μαντίλα σε δημόσιο χώρο εφόσον αυτό δεν οδηγεί σε ηθική υποχρέωση τις άλλες γυναίκες να φορούν μαντίλες επίσης. Κάθε γυναίκα πρέπει να έχει ελευθερία επιλογής».²⁰⁹

Η περίπτωση της μαντίλας είναι χαρακτηριστική περίπτωση όπου το κυβερνών κόμμα προτάσσει τις ευρωπαϊκές αρχές της θρησκευτικής ελευθερίας, της ελευθερίας συνείδησης και της ισότητας κυρίως για να διευρύνει τις ελευθερίες για το πολιτικό Ισλάμ και τα σύμβολά του, προωθώντας για ακόμα μια φορά τα δικαιώματα των μουσουλμάνων. Την ίδια στιγμή αγνοεί ή περιορίζει τα δικαιώματα των ατόμων

²⁰⁷ BBC NEWS. (2010). *Turkey's universities drop Islamic headscarf ban*. [Online] 31 Δεκεμβρίου 2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.bbc.com/news/world-europe-12097885> [ημερομηνία πρόσβασης: 31-12-2010].

²⁰⁸ Hürriyet Daily News. (2013) *Turkish PM praises 'end of discrimination' with removal of ban on headscarves in Parliament*. [Online] 31 Οκτωβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-praises-end-of-discrimination-with-removal-of-ban-on-headscarves-in-parliament.aspx?pageID=238&nID=57189&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 31-10-2013].

²⁰⁹ Today's Zaman. (2013). *EU: Headscarf should be free in public as long as it does not pressure others*. [Online] 31 Οκτωβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-330269-eu-headscarf-should-be-free-in-public-as-long-as-it-does-not-pressure-others.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 31-10-2013].

που ανήκουν σε μη μουσουλμανικές μειονότητες ή θρησκευτικές μειονότητες τις οποίες η Τουρκία δεν αποδέχεται ότι αποτελούν μειονότητα. Ενδεικτικές είναι οι αναφορές τόσο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσο και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις ετήσιες εκθέσεις προόδου για την πολιτική δράση που θα πρέπει να αναλάβει η κυβέρνηση για την αποτελεσματική προστασία όλων των μειονοτήτων της χώρας και την προάσπιση των θρησκευτικών δικαιωμάτων όλων των πολιτών της Τουρκίας και όχι μόνο στη διεύρυνση των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων της χώρας.

3.4. Το αποκορύφωμα της ευρωπαϊκής πολιτικής της Τουρκίας: Δημοψήφισμα 2010

Αντίστοιχα, οι μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν το 2010 ήταν αποτέλεσμα της επιθυμίας αλλαγής της εσωτερική πολιτικής πραγματικότητας παρά της επιθυμίας της κυβέρνησης να ευθυγραμμιστεί με τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης.²¹⁰ Η κυβέρνηση του AKP είχε υποφέρει, όπως έχουμε ήδη εξετάσει, από τον έλεγχο του Στρατεύματος καθώς και των υψηλόβαθμων κλιμακίων της δικαιοσύνης, ιδίως του Συνταγματικού Δικαστηρίου και του HSYK.²¹¹ Ως εκ τούτου, το κύριο κίνητρο πίσω από τις τροποποιήσεις ήταν να αποδυναμώσει τον έλεγχο που ασκούσαν τα σώματα αυτά στην εκλεγμένη κυβέρνηση.²¹² Έτσι, η κυβέρνηση υπέβαλε μια σειρά τροποποιήσεων του Συντάγματος, η οποία υιοθετήθηκε από το κοινοβούλιο τον Μάιο του 2010 και εγκρίθηκε με δημοψήφισμα τον Σεπτέμβριο, με πλειοψηφία 58% των ψήφων και υψηλή συμμετοχή ψηφοφόρων (73%).²¹³ Οι βασικές συνταγματικές αναθεωρήσεις που έγιναν με τον νόμο 5982²¹⁴ που ενέκρινε το δημοψήφισμα αφορούσαν:

1. **Ασυλία συνταγματαρχών πραξικοπήματος 1980:** η συνταγματική αναθεώρηση κατήργησε το πρόσθετο άρθρο 15 του Συντάγματος το οποίο παρείχε ασυλία στους εν ζωή συνταγματάρχες του πραξικοπήματος του 1980. Μάλιστα, την επόμενη μέρα μετά τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος σε Άγκυρα, Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη ασκήθηκαν διώξεις εναντίον του

²¹⁰ Özbudun, *όπ.παρ.*, σελ.40.

²¹¹ Το Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστών και Εισαγγελέων (HSYK) είναι υπεύθυνο για τις προσλήψεις και τις προαγωγές, αποπομπές κ.ο.κ. των δικαστών και των εισαγγελέων στην Τουρκία.

²¹² Özbudun, *όπ.παρ.*, σελ.41.

²¹³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2010 Progress Report*, σελ.7-8,75. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 15-06-2015].

²¹⁴ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.5982*. Διαθέσιμό στο: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=5982 [ημερομηνία πρόσβασης: 25-07-2015].

Kenan Evren και των συνεργατών του στο πραξικόπημα οι οποίοι τώρα πια θα μπορούσαν να οδηγηθούν σε δίκη.²¹⁵

2. **Συνταγματικό Δικαστήριο:** αλλαγές στη σύνθεση του και αύξηση των μελών του για να γίνει πιο δημοκρατικό.²¹⁶ Ενώ περιορίζεται και η διάρκεια της θητείας των δικαστών στα 12 έτη.²¹⁷
3. **Ανώτατο Συμβούλιο Δικαστών και Εισαγγελέων:**²¹⁸ αύξηση των μελών του. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης παρέμενε πρόεδρος του συμβουλίου, και ο υφυπουργός δικαιοσύνης ex-officio μέλος. Σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση, οι δικαστές εκλέγονται από τους συναδέλφους τους και αποτελούν σχεδόν την πλειοψηφία των δύο τρίτων του συμβουλίου.²¹⁹
4. **Δικαιοδοσία Στρατιωτικών Δικαστηρίων:** περιορισμός δικαιοδοσίας τους. Οι απλοί πολίτες δεν δικάζονται πλέον από Στρατιωτικά Δικαστήρια. Αντίστοιχα στρατιώτες μπορούν να δικαστούν και από διοικητικά δικαστήρια.²²⁰
5. **Αποφάσεις Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου:** επετράπη η προσφυγή κατά των αποφάσεών του ενώπιον μη στρατιωτικών δικαστηρίων.²²¹
6. **Συνήγορος του Πολίτη:** δημιουργία συνταγματικής βάσης για τη λειτουργία του.²²²

²¹⁵ Η Καθημερινή. (2010), Ο Ερντογάν αφήνει πίσω τον Κεμαλισμό, 14-9-2010

²¹⁶ Άρθρο 146 Συντάγματος, όπ.παραπ.

²¹⁷ Άρθρο 147 Συντάγματος, όπ.παραπ.

²¹⁸ Άρθρο 159 Συντάγματος, όπ.παραπ.

²¹⁹ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, *Νόμος Νο.6087*. Διαθέσιμό στο https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=6087 [ημερομηνία πρόσβασης: 25-07-2015].

²²⁰ Άρθρο 145 Συντάγματος, όπ.παραπ.

²²¹ Άρθρο 125 Συντάγματος, όπ.παραπ.

²²² Άρθρο 74 Συντάγματος, όπ.παραπ.

Με το δημοψήφισμα του 2010 βλέπουμε ακόμα μια εργαλειακή χρήση του εξευρωπαϊσμού της χώρας ως την νομιμοποιητική βάση για την προώθηση μιας μεταρρύθμισης στο HSYK η οποία ουσιαστικά δεν εγγυάται την ανεξαρτησία του δικαστικού συστήματός, αλλά αντίθετα θα μπορούσε να θεωρηθεί πως ανοίγει το δρόμο για την ενδυνάμωση της νέας άρχουσας τάξης της χώρας.²²³

Η Επιτροπή είδε τις μεταρρυθμίσεις αυτές ως ένα βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση πολιτικής²²⁴ ωστόσο τονίζει πως δεν προηγήθηκε διαβούλευση με τη συμμετοχή των πολιτικών κομμάτων και της κοινωνίας των πολιτών της εκπόνησης και της έγκρισης των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων.²²⁵ Παράλληλα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στη δικιά του έκθεση για την Τουρκία, παρά τις συνταγματικές αλλαγές, σημειώνει την αργή πρόοδο της χώρας αναφορικά με τις μεταρρυθμίσεις για την εκπλήρωση των κριτηρίων Κοπεγχάγης.²²⁶ Όσο για τις αντιδράσεις για το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος πρέπει να σημειώσουμε πως ο Erdoğan δήλωσε πως θα προχωρήσει στη σύνταξη νέου συντάγματος από μηδενική βάση, κάτι που μέχρι τώρα εμπόδιζε το Συνταγματικό Δικαστήριο, ενώ το CHP υπέβαλε αίτηση στο Συνταγματικό Δικαστήριο να ακυρώσει ολόκληρο το πακέτο καθώς φοβόταν την πλήρη επικράτηση του ισλαμικού στοιχείου στην Τουρκία με αποτέλεσμα την αλλοίωση της κεμαλικής ταυτότητας του κράτους. Τα αποτελέσματα αυτά ήταν ότι καλύτερο για τον Erdoğan καθότι με δεδομένο ότι τον Ιούνιο του 2011 θα διεξάγονταν οι επόμενες εθνικές εκλογές, θα μπορούσε μετά τις εκλογές να προχωρήσει σε όποιες μεταρρυθμίσεις ήθελε καθότι πλέον το Γενικό Επιτελείο έχει αποδυναμωθεί πολιτικά και οι στρατηγοί έχουν αρχίσει να συνειδητοποιούν πως η εξουσία τους πάνω στην πολιτική ζωή της χώρας έχει αρχίσει από το 2007 να μειώνεται σταδιακά και να τίθεται σε άλλα πλαίσια τα οποία ξεφεύγουν του ελέγχου τους.

²²³ Baykal, S. (2015) *The Europeanization of the Turkish judiciary*, στο: Tekin, A. και Güney, Ay. (επιμ.) *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics*, London – New York, Routledge, σελ.98.

²²⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey Progress Report 2010*, όπ.παρ.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *European Parliament resolution of 9 March 2011 on Turkey's 2010 progress report*. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0090+0+DOC+XML+V0//EN> [ημερομηνία πρόσβασης: 15-06-2015].

Πράγματι, το ΑΚΡ έφτιαξε την προεκλογική εκστρατεία του πάνω στη σύνταξη νέου συντάγματος²²⁷ γεγονός που –μεταξύ άλλων- επικρότησαν οι Τούρκοι πολίτες δίνοντας το 49.95% των ψήφων στις εκλογές της 12^{ης} Ιουνίου στον Erdoğan και στο ΑΚΡ.²²⁸ Ένα μήνα αργότερα, τον Ιούλιο, ένα γεγονός θα άλλαζε τα δεδομένα των πολιτικών συσχετισμών στην Τουρκία. Η παραίτηση²²⁹ σχεδόν ολόκληρου του ΣΕΑ, με εξαίρεση τον διοικητή της Στρατοχωροφυλακής²³⁰ και μετέπειτα Α/ΓΕΕΘΑ Necdet Özel, καθιστά τον Τούρκο Πρωθυπουργό τη δεδομένη στιγμή τον απόλυτο κυρίαρχο της πολιτικής σκηνής της χώρας. Η αισιοδοξία για την πολιτική που θα ακολουθούσε ήταν μεγάλη ενώ όλοι ανέμεναν τη σύσταση της επιτροπής για την κατάρτιση νέου συντάγματος. Πέρα από τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, κατά την περίοδο 2011 - 2013 έχουμε την προώθηση τεσσάρων μεταρρυθμιστικών πακέτων²³¹ για το δικαστικό σύστημα. Τα πακέτα είχαν στόχο να ανταποκριθούν στα διεθνή πρότυπα για την ανεξαρτησία και την αμεροληψία του δικαστικού συστήματος, να μετατρέψουν το σύστημα σε ένα σύστημα το οποίο θα ικανοποιούσε την ανάγκη των πολιτών για δικαιοσύνη, ενώ θα αποτελούσαν μια προσπάθεια για την εξεύρεση μόνιμης λύσης για τις καταδίκες της Τουρκίας από το ΕΔΑΔ μέσα από την αναθεώρηση νόμων και πρακτικών του δικαστικού συστήματος.²³²

²²⁷ Today's Zaman.(2010). *Parliament starts debating first harmonization bill*. [Online] 29 Οκτωβρίου 2010. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-330269-eu-headscarf-should-be-free-in-public-as-long-as-it-does-not-pressure-others.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 29-10-2010].

²²⁸ BBC NEWS.(2011). *Turkey ruling party wins election with reduced majority*. [Online] 12 Ιουνίου 2011. Διαθέσιμο στο: <http://www.bbc.com/news/world-europe-13740147> [ημερομηνία πρόσβασης: 25-07-15].

²²⁹ Today's Zaman.(2011). *Necdet Özel becomes acting Chief of General Staff after mass resignations*, όπ.παρ.

²³⁰ Η Στρατοχωροφυλακή στη Τουρκία αποτελεί ένα από τα πέντε σώματα στρατού και συμμετέχει στο ΜΓΚ/ΣΕΑ. (βλ. υποσ.8). Είναι ταυτόχρονα ένοπλη στρατιωτική δύναμη ασφαλείας και αστυνομική δύναμη. Έχει αποστολή να εξασφαλίζει τη διαφύλαξη της εσωτερικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης σε περιοχές εκτός πόλεων όπου η αστυνομία δεν έχει αρμοδιότητα. Η φιλοσοφία συγκρότησης της Στρατοχωροφυλακής έχει να κάνει με την ύπαρξη σχηματισμών εσωτερικής ασφάλειας τόσο στις αστικές περιοχές όσο και εκτός αυτών. Για περισσότερα βλέπε: Μηνάγιας, Χρ., *Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας*, Αθήνα, εκδ. Τουρίκη, 2010.

²³¹ Τα πακέτα ψηφίστηκαν: Μάρτιος 2011, Αύγουστος 2011, Ιούλιος 2012 & Απρίλιος 2013.

²³² TESEV, (2013) *Judicial Reform Packages: Evaluating Their Effect on Rights and Freedoms*. Διαθέσιμο στο: <http://www.tesev.org.tr/judicial-reform-packages--evaluating-their-effect-on-rights-and-freedoms/Content/1583.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

Ωστόσο, μέσα στους εναπομείναντες μήνες του 2011 πολλά θα αλλάξουν γύρω από την πολιτική που προωθούσε ο Τούρκος Πρωθυπουργός. Η ασθένεια και νοσηλεία του τον Νοέμβριο και η αρχή της σύγκρουσής τον Φεβρουάριο του 2012 με τον Fethullah Gülen²³³ θα αλλάξουν άρδην τον όποιο ευρωπαϊκό προσανατολισμό είχαν οι πολιτικές του και θα μετατρέψουν τον Erdoğan σε έναν αυταρχικό ηγέτη που βλέπει παντού εχθρούς. Ενδεικτικό είναι πως κάποια από τα πακέτα δικαστικής μεταρρύθμισης χρησιμοποιήθηκαν και για την προώθηση πολιτικών του Erdoğan κατά όσων θεωρούσε πολιτικούς αντιπάλους του. Επί παραδείγματι, το 3^ο πακέτο δικαστικών μεταρρυθμίσεων²³⁴ προέβλεπε πως για τη διεξαγωγή έρευνας σε αξιωματούχους που προέρχονταν από το Γενικό Επιτελείο, τη ΜΙΤ, το ΣΕΑ και την Αστυνομία οι εισαγγελείς θα πρέπει πρώτα να έχουν πάρει την άδεια του οικείου φορέα του αξιωματούχου.²³⁵ Η αλλαγή αυτή, η οποία είναι αντίθετη στη δικαστική ανεξαρτησία, είχε σαφή στόχο να προστατέψει από περαιτέρω δικαστική έρευνα τον αρχηγό της ΜΙΤ, Hakan Fidan, και έμπιστο άνθρωπο του Τούρκου Πρωθυπουργού σε μια υπόθεση που έχει ανοίξει από το 2009²³⁶ και ο Τούρκος Πρωθυπουργός θεωρούσε ότι η κλήση του Fidan να καταθέσει είχε γίνει απλά και μόνο για να θίξει πολιτικά τον ίδιο.

²³³ Ο Fethullah Gülen είναι πρώην ιμάμης που από το 1999 ζει αυτοεξόριστος στην Πενσυλβάνια. Προέρχεται από τις τάξεις της θρησκευτικής αδελφότητας των Νουρτζού και είναι επικεφαλής της αδελφότητας (cemaat) Hizmet. Η αδελφότητα διαθέτει ένα τεράστιο δίκτυο από ιδρύματα και ιδιωτικά σχολεία σε όλον τον κόσμο. Το cemaat έχει μια μετριοπαθή προσέγγιση του Ισλάμ και η φιλοσοφία του συνδυάζει τη εθνικιστική, νεο-οθωμανική και νουρική σκέψη. Για περισσότερα γύρω από τα ισλαμικά τάγματα (tarikats) βλέπε: Μάζης,Ι., *Μυστικά Ισλαμικά Τάγματα και πολιτικο-οικονομικό Ισλάμ στη Σύγχρονη Τουρκία*, Αθήνα, εκδ.Προσκήνιο, 2^η έκδοση, 2000. Επίσης ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το Hizmet και το δίκτυο Gülen παρέχουν τα Wikileaks της περιόδου 2012-13.

²³⁴ Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση ,Νόμος 6352. Διαθέσιμο στο: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=6352 [ημερομηνία πρόσβασης: 25-07-2015].

²³⁵ Today's Zaman. (2012) *President approves controversial third judicial reform package*. [Online] 5 Ιουλίου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-285657-president-approves-controversial-third-judicial-reform-package.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 25-07-2015].

²³⁶ Today's Zaman. (2012). *MIT says prosecutor not authorized to summon intel chief to testify*. [Online] 9 Φεβρουαρίου 2012. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/latest-news_mit-says-prosecutor-not-authorized-to-summon-intel-chief-to-testify_270910.html [ημερομηνία πρόσβασης: 09-02-2012].

3.5 . Η πολιτική από το 2012 μέχρι τον Ιούνιο του 2015: «Αντίστροφος εξευρωπαϊσμός»:

Από το 2012 παρατηρείται ραγδαία αλλαγή στις πολιτικές που ακολουθεί ο Erdoğan. Από τον Ιούνιο του 2012 και μέχρι το 2013 προσπαθεί να μετατρέψει την χώρα σε «κράτος-μυστικές υπηρεσίες», δίνοντας υπερεξουσίες στη ΜΙΤ.²³⁷ Οι εξουσίες αυτές, αρκετές φορές, είναι ενάντια στα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου και αποσκοπούν στον πλήρη έλεγχο των κινήσεων των Τούρκων πολιτών.²³⁸ Παράλληλα, ο αυξημένος αριθμός των δικαστικών υποθέσεων και των ερευνών που αφορούν δημοσιογράφους καθώς και η πίεση η οποία ασκείται στα μέσα ενημέρωσης από την κυβέρνηση Erdoğan συνεχίζουν να αποτελούν πηγή «βαθιάς ανησυχίας» της ΕΕ αναφορικά με την πολιτική της χώρας,²³⁹ ενώ τριβές στις σχέσεις Τουρκίας - ΕΕ δημιουργήθηκαν τον Ιούνιο του 2013 μετά τη δήλωση της τότε Υπάτης Εκπροσώπου της ΕΕ για θέματα Εξωτερικής Πολιτικής, Catherine Ashton, αναφορικά με τη στάση που τήρησε η κυβέρνηση Erdoğan έναντι των διαδηλωτών στο πάρκο Gezi καθώς και σε άλλες πόλεις της Τουρκίας.²⁴⁰

Η ένταση στις σχέσεις ΕΕ - Τουρκίας αυξάνεται από τον Νοέμβριο του 2013 λόγω διάφορων πολιτικών που ακολούθησε η κυβέρνηση. Η απόφαση της τουρκικής κυβέρνησης να κάνει αστυνομικό έλεγχο σε φοιτητικούς κοιτώνες για να ελέγξει αν

²³⁷ Ινφογνώμων.(2013). *Νέος «γύψος» made by Erdogan για την τουρκική κοινωνία*, [Online] 24 Ιουνίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://infognomonpolitics.blogspot.gr/2013/06/made-in-erdogan.html#.UcmP-vmSKqc> [ημερομηνία πρόσβασης: 24-06-2013] και Today's Zaman. (2013). *Government to change law to accommodate alleged MIT infractions 2013*, [Online] 17 Ιουνίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-318515-government-to-change-law-to-accommodate-alleged-mit-infractions.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 17 -06-2013].

²³⁸ Today's Zaman.(2013). *MIT draft law against rule of law, experts say*. [Online] 13 Ιουνίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-318169-mit-draft-law-against-rule-of-law-experts-say.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 13 -06-2013].

²³⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2012 Progress Report*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/tr_rapport_2012_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

²⁴⁰ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2013), *Statement by the Spokesperson of High Representative Catherine Ashton on riots in Turkey*. Διαθέσιμο στο: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/137372.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 02-06-2013].

οι φοιτητές στεγάζονται βάσει του φύλου τους ή όχι,²⁴¹ η απόφαση να κλείσει, χωρίς να έχει άμεση εναλλακτική λύση, τα προπαρασκευαστικά σχολεία²⁴² τα οποία παρέχουν την απαραίτητη φροντιστηριακή βοήθεια για το σχολείο και τις εισαγωγικές εξετάσεις στην χώρα, θεωρήθηκαν ότι καταπατούν τα δικαιώματα των πολιτών της Τουρκίας και πως μέτρα όπως ο διαχωρισμός των κοιτώνων ανά φύλο οδηγούν σε ισλαμοποίηση της χώρας και όχι εξευρωπαϊσμό.

Σημείο καμπής για τις πολιτικές που ακολούθησε το AKP αποτελεί η 17^η Δεκεμβρίου 2013. Τότε είχαμε την δημοσιοποίηση παράνομων πρακτικών και χρηματισμού υψηλόβαθμων στελεχών της κυβέρνησης του AKP καθώς και μελών των οικογενειών τους²⁴³ μεταξύ των οποίων και ο γιός του Erdoğan. Τότε ο Erdoğan άρχισε μια διαδικασία που στόχο είχε τον περιορισμό των κοινωνικών ελευθεριών των πολιτών και την πλήρη υποταγή της δικαστική εξουσίας στην εκτελεστική, η οποία στην Τουρκία ταυτιζόταν με την παντοκρατορία του AKP. Ο Erdoğan θεωρώντας πως υπαίτιος για την διεξαγωγή της έρευνας αυτής ήταν ο Fethullah Gülen προέβη σταδιακά σε μία σειρά από μέτρα ώστε να καταπολεμήσει την «παράλληλη δομή προς το τουρκικό κράτος», όπως ο ίδιος ο Erdoğan, πλέον, αποκαλεί την οργάνωση Gülen, με στόχο να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο στα θεσμικά όργανα της Τουρκίας, ώστε να προωθήσει ανενόχλητος τις πολιτικές που θέλει.

Πρώτο στην λίστα των νέων πολιτικών του Erdoğan βρέθηκε το HSYK. Το AKP θέσπισε νομοθεσία που στοχεύει να αναμορφώσει και να καταστείλει τις

²⁴¹ Hürriyet Daily News. (2013). *Turkish government to act on student homes with girls, boys*. [Online] 5 Νοεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-government-to-act-on-student-homes-with-girls-boys.aspx?pageID=238&nID=57392&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-11-2013].

²⁴² Hürriyet Daily News. (2013). *Turkish government determined to close private tutoring schools*. [Online] 5 Νοεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-government-determined-to-close-private-tutoring-schools.aspx?pageID=238&nID=57375&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: : 05-11-2013].

²⁴³ Hürriyet Daily News (2013). *49, including sons of Turkish ministers, detained in fraud and bribery probe*. [Online] 17 Δεκεμβρίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/49-including-sons-of-turkish-ministers-detained-in-fraud-and-bribery-probe.aspx?pageID=238&nID=59697&NewsCatID=341> [ημερομηνία πρόσβασης: 17-12-2013].

αρμοδιότητες του HSYK.²⁴⁴ Με μια σειρά από βασικές αλλαγές στη δομή του τέθηκε υπό την αρμοδιότητα του Υπουργού Δικαιοσύνης²⁴⁵ καταργώντας με αυτό τον τρόπο την δικαστική του ανεξαρτησία. Λίγο μετά την έγκριση αυτού του νόμου τον Φεβρουάριο του 2014, εκατοντάδες δικαστές και εισαγγελείς - συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που συμμετείχαν σε σημαντικές υποθέσεις, όπως η έρευνα για την Ergenekon και την Baloz (Βαριοπούλα), καθώς και στις έρευνες κατά της κυβέρνησης για το σκάνδαλο διαφθοράς - απομακρύνθηκαν από τις θέσεις τους και τοποθετήθηκαν σε άλλες υποθέσεις. Η κίνηση αυτή ήταν ακόμα ένα βήμα ώστε η κυβέρνηση να φέρει τη δικαστική εξουσία υπό τον πλήρη έλεγχο της, ώστε να αποκρύψει τις κατηγορίες περί χρηματισμού και διαφθοράς στις τάξεις της. Στις εκλογές του Οκτώβρη 2014 για την ανάδειξη νέων μελών στο HSYK η πλειοψηφία των νέων μελών που εκλέχθηκαν ήταν υποστηριζόμενα από το AKP²⁴⁶ με αποτέλεσμα λίγες μέρες μετά η κυβέρνηση να αλλάξει τους εισαγγελείς που ερευνούσαν το σκάνδαλο δωροδοκίας και να κλείσει με συνοπτικές διαδικασίες τη δικαστική έρευνα.

Παράλληλα το AKP προώθησε νέους νόμους αναφορικά με τη δικαιοδοσία της ΜΙΤ. Παρά τις προειδοποιήσεις ότι η προτεινόμενη τροποποίηση του νόμου της ΜΙΤ θα βλάψει το κράτος δικαίου και την υποχρέωση λογοδοσίας των μυστικών υπηρεσιών της χώρας, το Τουρκικό Κοινοβούλιο, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν απείχε από την έγκριση του νόμου. Με τον νόμο η ΜΙΤ απέκτησε την εξουσία να υποκλέπτει τηλεφωνικές συνομιλίες πιο εύκολα από ότι στο παρελθόν, χωρίς να χρειάζεται δικαστική απόφαση για να προβεί στην ενέργεια αυτή.²⁴⁷ Καθώς το HSYK

²⁴⁴ Hürriyet Daily News. (2014). *Government plans to change Turkey's justice system*, [Online] 27 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/government-plans-to-change-turkeys-justice-system.aspx?pageID=238&nID=60443&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 27-12-2014].

²⁴⁵ Today's Zaman (2014). *President Gül approves bill emboldening gov't control over judiciary*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-340484-president-gul-approves-bill-emboldening-govt-control-over-judiciary.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 27-12-2014].

²⁴⁶ Today's Zaman (2014). *Gov't-backed list win at HSYK imperils separation of powers*. [Online] 13 Οκτωβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_govt-backed-list-win-at-hsyk-imperils-separation-of-powers_361502.html [ημερομηνία πρόσβασης: 13-10-2014].

²⁴⁷ Today's Zaman (2014). *Turkish president approves law granting wide powers to spy agency*. [Online] 25 Απριλίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-346192-turkish->

ήδη υπάγεται στις αρμοδιότητες του Υπουργού Δικαιοσύνης, υπάρχουν σοβαρές ανησυχίες πως η ΜΙΤ μπορεί να συνεργαστεί με τους δικαστές ώστε να εξασφαλιστεί το «νόμιμο» των διαδικασιών που ακολουθεί, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για παράνομες πρακτικές εντός του κράτους οι οποίες και θα αποτελέσουν σοβαρό πλήγμα στο κράτος δικαίου της Τουρκίας.

Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση του ΑΚΡ παρεμπόδισε την ικανότητα των ατόμων να έχουν πρόσβαση στην πληροφορία όποτε το επιθυμούν. Το κυβερνών κόμμα προχώρησε σε αναθεώρηση του νόμου για το διαδίκτυο, επιλέγοντας να λογοκρίνει κοινωνικά μέσα δικτύωσης,²⁴⁸ ενώ επέτρεψε στον επικεφαλής της Διεύθυνσης Τηλεπικοινωνιών (ΤΙΒ) να μπλοκάρει ιστοσελίδες, χωρίς να έχει λάβει δικαστική απόφαση. Τέλος, με νέο νόμο έχουμε την παροχή σαρωτικών εξουσιών σε αστυνομία και εισαγγελείς αναφορικά με την έρευνα και τις συλλήψεις. Η αστυνομία θα είναι πλέον σε θέση να διεξάγει έρευνες επί τη βάση της «εύλογης αμφιβολίας» αντί να έχει στην κατοχή της συγκεκριμένα και ισχυρά στοιχεία.²⁴⁹ Η κυβέρνηση άλλαξε και τον τρόπο που γίνονται οι προαγωγές στην Αστυνομία, όπου, πλέον, κύριος κριτής για τις προαγωγές θα είναι μια επιτροπή αξιολόγησης και όχι οι γραπτές εξετάσεις, γεγονός που καθιστά σαφές πως, πλέον, ανοίγει ο δρόμος για την προαγωγή αστυνομικών που πρόσκεινται στο ΑΚΡ, ώστε να μεγαλώσει ακόμα περισσότερο η επιρροή του μέσα στο αστυνομικό σώμα, την στιγμή, μάλιστα, που συνεχίζονται οι διώξεις κατά των αστυνομικών που πιστεύεται ότι σχετίζονται με την οργάνωση Hizmet του Fetullah Gülen.

Η πολιτική και κοινωνική πόλωση άρχισαν να αυξάνονται στην Τουρκία από το 2012 και ύστερα. Μέσα από την παρουσίαση ορισμένων από τα σημαντικότερα

[president-approves-law-granting-wide-powers-to-spy-agency.html](#) [ημερομηνία πρόσβασης: 25-04-2014].

²⁴⁸ Hürriyet Daily News (2014). *Turkey blocks Twitter, after Erdoğan vowed 'eradication'*. [Online] 20 Μαρτίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/well-eradicate-twitter-vows-turkish-prime-minister-erdogan.aspx?pageID=238&nID=63884&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 20-03-2014].

²⁴⁹ Today's Zaman. (2014). *Turkey's top court debates law that allows arrest with 'reasonable doubt'*. [Online] 25 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_turkeys-top-court-debates-law-that-allows-arrest-with-reasonable-doubt_367996.html [ημερομηνία πρόσβασης: 25-12-2014].

γεγονότα της περιόδου αυτής γίνεται αντιληπτό πως η πολιτική που ακολουθήθηκε από τον Πρόεδρο Erdoğan μετέτρεψε την Τουρκία σε ένα αυταρχικό κράτος, όπου το κράτος δικαίου, τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα βάλλονται και περιορίζονται συνεχώς. Μέσα από την πολιτική που ακολουθήθηκε αυτά τα έτη²⁵⁰ είναι έκδηλο πως οι δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις των προηγούμενων ετών έγιναν για να εξυπηρετήσει ίδια συμφέροντα το κυβερνών κόμμα και όχι για την εκπλήρωση των πολιτικών κριτηρίων της Κοπεγχάγης. Ο Erdoğan χρησιμοποίησε τον εκδημοκρατισμό και την ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας όχι επειδή πίστευε στις αξίες της δημοκρατίας και της Ευρώπης, αλλά γιατί μόνο μ' αυτόν τον τρόπο μπορούσε να εξουδετερώσει τους συγκεκριμένους μηχανισμούς που αποτελούσαν πρόσκομμα για την επιστροφή της χώρας στο Ισλάμ.²⁵¹

Με την κοινωνική πόλωση να έχει φτάσει πια στο ζενίθ η Τουρκία οδηγήθηκε στις προγραμματισμένες βουλευτικές εκλογές της 7^{ης} Ιουνίου 2015 το αποτέλεσμα των οποίων θα καθορίσει το μέλλον των πολιτικών της Τουρκίας.

---

²⁵⁰ Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση βλέπε κείμενο της συγγραφέως: Κέντρο Γεωπολιτικών Αναλύσεων (2014) *Ένας χρόνος μεταρρυθμίσεων στην Τουρκία*, [Online] 28 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://icmu.nyc.gr/el/%CE%88%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%81%CF%81%CF%85%CE%B8%CE%BC%CE%AF%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1>

²⁵¹ Κέντρο Γεωπολιτικών Αναλύσεων (2013). *Το νέο βαθύ κράτος της Τουρκίας που χτίζει ο Ερντογάν!!!!*. [Online] 22 Ιουνίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://icmu.nyc.gr/el/%20%CE%A4%CE%BF-%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CE%B2%CE%B1%CE%B8%CF%8D-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%87%CF%84%CE%AF%CE%B6%CE%B5%CE%B9-%CE%BF-%CE%95%CF%81%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AC%CE%BD%21%21%21> [ημερομηνία πρόσβασης: 22-06-2013].

Αντί επιλόγου: Το δυτικό προσωπείο της Άγκυρας και το μέλλον της ευρωπαϊκής πολιτικής της Τουρκίας μετά τις εκλογές του Ιουνίου 2015

Για περισσότερα από δέκα χρόνια η πολιτική ηγεσία της Τουρκίας έχει προβεί σε πληθώρα μεταρρυθμίσεων με το βλέμμα στραμμένο στην ένταξη της χώρας στην ΕΕ. Η πλειοψηφία των αναθεωρήσεων αυτών έχουν θετικό αντίκτυπο αναφορικά με την εκπλήρωση των πολιτικών κριτηρίων της Κοπεγχάγης. Ωστόσο, μέσα από όσα εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία, κατά την περίοδο αυτή ο Erdoğan χρησιμοποίησε την ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας κυρίως για να εξουδετερώσει συγκεκριμένους κρατικούς μηχανισμούς οι οποίοι θα αποτελούσαν πρόσκομμα στο σουνιτικό Ισλάμ²⁵² και ενδεχομένως σε μια άλλη πολιτική agenda που μπορεί να έχει. Χαρακτηριστικό είναι πως οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 2007 και του 2010 ήταν περισσότερο αποτέλεσμα της επιθυμίας αλλαγής της εσωτερική πολιτικής πραγματικότητας της Τουρκίας, παρά της επιθυμίας της κυβέρνησης να ευθυγραμμιστεί με τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης.²⁵³

Δεν θα πρέπει να παραγνωρίσουμε πως η κυβέρνηση Erdoğan κέρδισε την στήριξη πολλών Τούρκων πρωτοστατώντας του κινήματος για την ένταξη της χώρας στην ΕΕ, προωθώντας μεταρρυθμίσεις και μια περίοδο οικονομικής ευημερίας.²⁵⁴ Έκανε σημαντικά βήματα για τον εκδημοκρατισμό της χώρας μέσα από συνταγματικές αναθεωρήσεις. Προχώρησε, μεταξύ άλλων, στην δημιουργία «Συνηγόρου του Πολίτη», περιόρισε την αρμοδιότητα του Στρατού και τον έθεσε υπό τον έλεγχο του Υπουργείου Άμυνας, ενώ αναδόμησε και το Συμβούλιο Δικαστών και Εισαγγελέων. Παράλληλα, οι σχέσεις της Τουρκίας με τους Κούρδους αποτέλεσαν ζωτικό σημείο στην διαδικασία δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στην χώρα. Όμως, ο

²⁵² Κέντρο Γεωπολιτικών Αναλύσεων (2013), όπ.παρ.

²⁵³ Özbudun, όπ.παρ., σελ.40.

²⁵⁴ Sabah Daily News (2015). *Turkey becomes EU's fifth-largest trade partner*. [Online] 18 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.dailysabah.com/economy/2015/08/19/turkey-becomes-eus-fifth-largest-trade-partner> [ημερομηνία πρόσβασης: 18-08-2015].

Erdogan βασίστηκε υπερβολικά πολύ στη θρησκεία²⁵⁵ για να επιλύσει τη διαμάχη αυτή η οποία κατά βάσει είναι εθνοτική και όχι θρησκευτική και γι' αυτό αδυνατεί να καταλάβει πλήρως τις απαιτήσεις των Κούρδων της Τουρκίας για την παραχώρηση περαιτέρω δικαιωμάτων.

Δεν είναι άτοπο να υποστηριχθεί πως το πραγματικό κίνητρο των πολιτικών του ΑΚΡ πόρρω απέχει από τα πρότυπα εκδημοκρατισμού της ΕΕ. Τα τελευταία χρόνια οι τάσεις ισλαμοποίησης της χώρας γίνονται όλο και πιο αντιληπτές. Χαρακτηριστική είναι η συζήτηση που ξέσπασε στην Τουρκία αναφορικά με την απαγόρευση των αμβλώσεων τόσο για θρησκευτικούς όσο και πολιτικούς λόγους,²⁵⁶ προχωρώντας έτσι στην κατάργηση ενός βασικού δικαιώματος που είχε δοθεί στις γυναίκες από το 1983. Είδαμε την πολιτική που ακολουθήθηκε αναφορικά με την χρήση μαντίλας σε δημόσιους χώρους, η οποία αν και φαινομενικά προωθεί τη δημοκρατικότητα στη χώρα, εντούτοις αποτελεί ακόμα ένα πλήγμα στην κοσμικότητα και κατ' επέκταση στην ισχύ του Στρατού στην τουρκική κοινωνία καθώς ανοίγει το δρόμο για την ελεύθερη χρήση της μαντίλας τόσο στην ιδιωτική όσο και δημόσια ζωή.

²⁵⁵ Burak Bekdil (2015) Turkey and Its Kurds: At War Again. *Middle East Forum*. Online [6 Αυγούστου 2015] διαθέσιμο στο: <http://www.meforum.org/5426/turkey-kurds> [ημερομηνία πρόσβασης: 06-08-2015].

²⁵⁶ Πιο αναλυτικά βλέπε κείμενο της συγγραφέως: Κέντρο Γεωπολιτικών Αναλύσεων (2015) *Η Πολιτική του ΑΚΡ για τις γυναίκες και η δημογραφία της Τουρκίας*. [Online] 16 Απριλίου 2015. <http://icmu.nyc.gr/el/%20%CE%97-%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%91%CE%9A%CE%A1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82>

Εξίσου σημαντικό πλήγμα για την κοσμικότητα στην Τουρκία αποτελεί η απόφαση του Υπουργείου Άμυνας να μπορούν πλέον να εισαχθούν στις στρατιωτικές ακαδημίες απόφοιτοι και από τα θρησκευτικά σχολεία (imam- hatip)²⁵⁷ καθώς επίσης και η εισαγωγή μαθημάτων του Κορανίου, τόσο στα στρατιωτικά όσο και συμβατικά λύκεια της χώρα, χωρίς να υπάρχει, ουσιαστικά δικαίωμα εξαίρεσης από το μάθημα αυτό, καθότι τα εναλλακτικά μαθήματα που προσφέρονται σχετίζονται και αυτά με τη ζωή του Προφήτη.²⁵⁸ Παράλληλα, τα γεγονότα του Ιουνίου 2013 με αφορμή το πάρκο Gezi²⁵⁹ κατέδειξαν δύο πράγματα: πρώτον, ότι ο Erdoğan δεν είναι ο απόλυτος κυρίαρχος στην Τουρκία, ή ακόμα κι αν είναι, ο κόσμος έχει αρχίσει να κουράζεται, να αγανακτεί και να διαδηλώνει κατά της αυταρχικής υπερπροστατευτικής μουσουλμανικής πατρικής φιγούρας που προβάλλει και δεύτερον, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι διαδηλώσεις αυτές ήταν αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής πολιτικής της Τουρκίας, υπό την έννοια πως οι πολίτες της χώρας αρχίζουν να διεκδικούν πιο ανοικτά τα δικαιώματά τους και να διαμαρτύρονται μπροστά στην κρατική αυθαιρεσία, ζητώντας να ενισχυθούν ακόμα περισσότερο τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματά τους. Την ίδια στιγμή παρατηρούμε πως για περισσότερα από δυο χρόνια οι αρμοδιότητες της ΜΙΤ αυξάνονται δυσανάλογα με την αποστολή της,²⁶⁰ ενώ πολλοί την παρομοιάζουν με την οργάνωση JITEM²⁶¹ που έδρασε κυρίως την δεκαετία του '90 κατά των κουρδικών πληθυσμών της χώρας.

²⁵⁷ Today's Zaman.(2012).*İmam-hatip graduates to be accepted into military academies*. [Online] 17 Σεπτεμβρίου 2012. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-292604--imam-hatip-graduates-to-be-accepted-into-military-academies.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 17-09-2012].

²⁵⁸ Ceylan Yeginsu.(2014).Turkey Promotes religious schools rise, often defying parents. *The New York Times*. [Online] 16 Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.nytimes.com/2014/12/17/world/europe/turkeys-religious-schools-rise-as-erdogan-exerts-sway.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 16-12-2014].

²⁵⁹ Hürriyet Daily News. (2013). *PM Erdoğan calls on demonstrators to end Gezi Park protest, no step back from project*. [Online] 1 Ιουνίου 2013. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/pm-erdogan-calls-on-demonstrators-to-end-gezi-park-protest-no-step-back-from-project.aspx?pageID=238&nID=48020&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 1-6-2013].

²⁶⁰ Today's Zaman.(2014). *MIT to be given extra power, violating privacy*. [Online] 23 Φεβρουαρίου 2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-340162-event-of-the-week-mit-to-be-given-extra-power-violating-privacy.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 23-02-2014].

²⁶¹ Η JITEM (Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele – Υπηρεσία Πληροφοριών Στρατοχωροφυλακής) ήταν αρχικά μια παράνομη αντιτρομοκρατική μονάδα που ιδρύθηκε τη δεκαετία του '90 από την Στρατοχωροφυλακή. Θεωρείται ως μια ενσάρκωση του «βαθέως κράτους»

Μέσα στο ευρύτερο κλίμα πόλωσης και παραβιάσεων δικαιωμάτων από την κυβέρνηση διεξήχθησαν οι εκλογές της 7^{ης} Ιουνίου. Τα αποτελέσματα των εκλογών θεωρήθηκαν ως «όαση δημοκρατίας» μέσα στην αυταρχική πολιτική που ακολούθησε ο Erdoğan και το AKP τα τελευταία χρόνια. Το κουρδικό Δημοκρατικό Κόμμα των Λαών (Halkların Demokratik Partisi - HDP) κατάφερε να αποσπάσει το 13% των ψήφων και να εισέλθει για πρώτη φορά ως κόμμα στην Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Επίσης, μετά από 13 χρόνια στην εξουσία για πρώτη φορά το AKP δεν μπόρεσε να σχηματίσει μονοκομματική κυβέρνηση καθότι δεν συγκέντρωσε τον απαραίτητο αριθμό βουλευτών για την δεδηλωμένη. Παρ' όλα αυτά, η δημοκρατικότητα της διαδικασίας επλήγη, για ακόμα μια φορά, από την στάση του Προέδρου Erdoğan ο οποίος καθυστέρησε τις διαδικασίες των διερευνητικών συνομιλιών μεταξύ των κόμματος ώστε να κερδίσει χρόνο για να μαζέψει τις εκλογικές απώλειες. Όλα έβαιναν, θεωρητικά, καλώς για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού, όταν η έκρηξη βόμβας στην πόλη Suruç της νότιας Τουρκίας (20 Ιουλίου 2015) προκάλεσε το θάνατο περισσότερων από 30 ατόμων.²⁶²

Τις επόμενες μέρες και καθ' όλη τη διάρκεια του Αυγούστου η απερχόμενη κυβέρνηση του AKP επικέντρωσε τις δυνάμεις της στον πόλεμο κατά της Daesh και έχοντας βρει πρόσφορο έδαφος, εστράφη και κατά του PKK διακόπτοντας έτσι και επίσημα τις ειρηνευτικές συνομιλίες για το Κουρδικό παρά την δεδηλωμένη πρόθεση των Κούρδων για επανέναρξη του διαλόγου.²⁶³ Παράλληλα πληθαίνουν οι φωνές που χαρακτηρίζουν την κατάσταση που επικρατεί από τα τέλη Ιούλη ως εφάμιλλη της πολιτικής αστάθειας που υπήρξε στην Τουρκία κατά τη δεκαετία του '90.²⁶⁴ Λίγες

της χώρας. Η ύπαρξη της έγινε για πρώτη φορά γνωστή μετά το Σκάνδαλο Susurluk, ενώ από το 2005 και μετά υπάρχει και θεσμικά στην οργάνωση της Στρατοχωροφυλακής.

²⁶² Today's Zaman.(2015).*Syrian civil war spills into Turkey as suspected ISIL bombing kills 31 in Suruç*. [Online] 20 Ιουλίου 2015. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_syrian-civil-war-spills-into-turkey-as-suspected-isil-bombing-kills-31-in-suruc_394051.html [ημερομηνία πρόσβασης: 20-07-2015].

²⁶³ Today's Zaman.(2015). *KCK calls for renewed negotiations with Turkish state*. [Online] 10 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_kck-calls-for-renewed-negotiations-with-turkish-state_396162.html [ημερομηνία πρόσβασης: 10-08-2015].

²⁶⁴ Sabah Daily News. (2015). *Has Turkey turned back to the '90s?*. [Online] 21 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.dailysabah.com/op-ed/2015/08/21/has-turkey-turned-back-to-the-90s> [ημερομηνία πρόσβασης: 21-08-2015].

μέρες μετά την επίθεση στην Suruç άρχισε η διενέργεια δικαστικής έρευνας κατά των δυο προέδρων του HDP με την κατηγορία ότι οι δηλώσεις τους υποκινούν τρομοκρατικές πράξεις,²⁶⁵ παράλληλα καθημερινά γίνονται συλλήψεις ατόμων που φέρεται να συμμετέχουν σε τρομοκρατικές οργανώσεις σε όλη την τουρκική επικράτεια, ενώ το ενδεχόμενο της στρατιωτικής επέμβασης στη Σύρια με χερσαίες δυνάμεις εντείνεται όλο και περισσότερο.²⁶⁶

Η κατάσταση αυτή εντάθηκε από την έλλειψη νέας κυβέρνησης, με την χώρα να βρίσκεται χωρίς κυβέρνηση σε μια εξαιρετικά κρίσιμη χρονικά στιγμή λόγω της επιθυμίας του Τούρκου Προέδρου να εξυπηρετήσει ίδια συμφέροντα. Αυτή τη στιγμή η χώρα έχει ενδιάμεση κυβέρνηση²⁶⁷ μέχρι τη διεξαγωγή επαναληπτικών εκλογών την 1^η Νοεμβρίου, ενώ συνεχίζονται οι αστυνομικές έρευνες σε μέσα μαζικής ενημέρωσης καθώς και οι συλλήψεις δημοσιογράφων γεγονός που θέτει σε κίνδυνο τη δημοκρατικότητα των εκλογών.²⁶⁸ Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε με σιγουριά πως όποια και αν είναι τα αποτελέσματα αυτής της κάλπης, λόγω της πολιτικής έντασης στην Τουρκία και της αστάθειας στην γειτονιά της, ο προσανατολισμός της Τουρκίας θα μεταστραφεί στην εσωτερική ασφάλεια και στην εδραίωση της κυβέρνησης που θα προκύψει. Αυτό θέτει εν αμφιβόλω το αν η νέα κυβέρνηση που θα προκύψει από τις επαναληπτικές εκλογές θα αναθεωρήσει τους νόμους που θέσπισε το AKP την τελευταία τριετία και οι οποίοι αντιβαίνουν τις δημοκρατικές αρχές.

²⁶⁵ Today's Zaman.(2015). *Demirtas: HDP closure being planned at Erdoğan aide's office*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_demirtas-hdp-closure-being-planned-at-erdogan-aides-office_395284.html [ημερομηνία πρόσβασης: 01-08-2015].

²⁶⁶ Today's Zaman.(2015). *Gov't seeks parliamentary mandate for military incursions in Iraq, Syria*. [Online] 21 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/diplomacy_govt-seeks-parliamentary-mandate-for-military-incursions-in-iraq-syria_397187.html [ημερομηνία πρόσβασης: 21-08-2015].

²⁶⁷ Sabah Daily News. (2015). *PM Davutoğlu unveils interim Cabinet*. [Online] 28 Αυγούστου 2015. Διαθέσιμο στο: <http://www.dailysabah.com/legislation/2015/08/28/pm-davutoglu-unveils-interim-cabinet> [ημερομηνία πρόσβασης: 28-08-2015].

²⁶⁸ Today's Zaman. (2015). *EP Vice President Lambsdorff expresses concern over raid on independent media group* [Online] 2 Σεπτεμβρίου 2015. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/diplomacy_ep-vice-president-lambsdorff-expresses-concern-over-raid-on-independent-media-group_398055.html [ημερομηνία πρόσβασης: 02-09-2015].

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπογραμμιστεί πως η διαφορετική θρησκεία δεν αποτελεί και δεν θα πρέπει να αποτελεί λόγο μη ένταξης χώρας στην ΕΕ. Ο σεβασμός της θρησκείας και η απαγόρευση διάκρισης λόγω θρησκείας κατοχυρώνονται στην ΣΛΕΕ.²⁶⁹ Στην περίπτωση της Τουρκίας το πρόβλημα είναι αλλού. Ας θυμηθούμε για τελευταία φορά τα λεγόμενα του Süleyman Demirel: «εάν εφαρμόσουμε τη Δημοκρατία όπως μας την ζητούν οι Ευρωπαίοι, τότε θα διαλυθούμε. Και αυτό δεν πρόκειται να γίνει ποτέ».²⁷⁰ στην Τουρκία αντιλαμβάνονται υπό άλλο πρίσμα τη δημοκρατία και τις μεταρρυθμίσεις. Θα πρέπει πρώτα η ίδια η χώρα να διαπιστώσει με ακρίβεια για πιο λόγο θέλει να ενταχθεί στην ΕΕ, πέρα από το οικονομικό όφελος και την ανάσχεση του στρατού ή της «ισλαμικής απειλής».

Ταυτόχρονα, θα πρέπει και η ΕΕ να επιστρέψει στη δημοκρατία, στην αλληλεγγύη και στις ιδρυτικές αρχές της για την πολιτικο-κοινωνική ευημερία των πολιτών της. Όταν η ΕΕ εξέλθει από την οικονομική και κοινωνική κρίση τότε θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε οποιαδήποτε ουσιαστική αλλαγή στην Τουρκία δκαι στην ευρωπαϊκή πολιτική της, καθότι η Ευρώπη που θα έχουμε μετά την κρίση θα καθορίσει εν πολλοίς αν η Τουρκία θα συνεχίσει να επιθυμεί την ένταξή της σε αυτή.

Αν όταν τελειώσει η κρίση η ΕΕ έχει επιτύχει εσωτερική οικονομική σταθερότητα, τη διεθνή σταθεροποίηση του ευρώ και η στήριξη των κρατών μελών έχει μεγιστοποιηθεί, η Τουρκία σίγουρα θα συνεχίσει να επιδιώκει την ένταξή της στην ΕΕ καθότι δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι κάθε δεκαετία η Τουρκία χαρακτηρίζεται από τουλάχιστον μία οικονομική κρίση, άλλοτε μεγαλύτερη, άλλοτε μικρότερη, και γι' αυτό θέλει την ένταξη σε έναν οργανισμό που θα βοηθήσει τα κράτη μέλη του να αντιμετωπίσουν παντός είδους πρόβλημα. Θα πρέπει, όμως, να γίνει σαφές προς όλους, θεσμούς, κράτη μέλη, υποψήφιος προς ένταξη χώρες, πως οι θεμελιώδεις ελευθερίες, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η εδαφική ακεραιότητα των κρατών, το κλίμα συνεργασίας για την επίτευξη μιας ειρηνικής ηπείρου είναι αρχές που θα πρέπει να τηρηθούν από όλους απαρέγκλιτα. Χώρες που δεν σέβονται ή σέβονται κατ' επίφαση την ελευθερία, τη δημοκρατία και την ανεξαρτησία των υπολοίπων κρατών μελών δεν έχουν θέση στην Ένωση.

²⁶⁹ ΣΛΕΕ, Άρθρο 10 και Άρθρο 17. Το κείμενο της Συνθήκης στα ελληνικά είναι διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>

²⁷⁰ Γιαλλουρίδης και Λαγγίδης, όπ.παρ., σελ.163.

Δεν θα πρέπει, επίσης, να ξεχνάμε και την αντίληψη που υπάρχει πως η ΕΕ περνά διπλό μήνυμα προς την Τουρκία ότι ναι μεν πρέπει να κάνει τις μεταρρυθμίσεις για εκδημοκρατισμό, αλλά δε δεν πρόκειται να ενταχθεί στην Ένωση. Σίγουρα οι μεταρρυθμίσεις από την Τουρκία θα έπρεπε να έχουν ένα «αντίκτυπο», ωστόσο, μια χώρα η οποία αυτοαποκαλείται δημοκρατία οφείλει να κάνει τις μεταρρυθμίσεις για να εξασφαλίσει ένα καλύτερο κράτος δικαίου, για να διασφαλίσει τους δημοκρατικούς θεσμούς και τα δικαιώματα των πολιτών της χωρίς να περιμένει «ανταλλάγματα». Αν η ίδια επιδείξει σαφή και ειλικρινή δέσμευση προς τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των μειονοτήτων και της ελευθερίας του λόγου μόνο τότε θα μπορεί η ΕΕ να λάβει σοβαρά υπόψη της το ενδεχόμενο ένταξης της Τουρκίας στους κόλπους της.

ΠΑΡΑΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ***Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (Cumhuriyet Halk Partisi - CHP)**

Ιδρύεται από τον Mustafa Kemal το 1923 και αποτελεί το μόνο κόμμα της Τουρκίας μέχρι το 1946. Διαλύεται μετά το πραξικόπημα του 1980 και επανιδρύεται το 1992. Από τις εκλογές του 2002 και μετά αναδεικνύεται ως η κυρίως αντιπολίτευση στο Τουρκικό Κοινοβούλιο.

Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi - MHP)

Ιδρύεται το 1969 από τον Alparslan Türkeş και εκφράζει τον τουρκικό εθνικισμό. Διαλύεται μετά το πραξικόπημα του 1980, αλλά συνεχίζει τη δράση του με άλλα ονόματα και το 1993 ξαναπαίρνει το αρχικό του όνομα. Συμμετέχει σε κυβερνήσεις συνασπισμού της δεκαετίας του 1970 και στη Κυβέρνηση Ecevit την περίοδο 1999-2002. Η πολιτική νεολαία του κόμματος είναι οι γνωστοί «Γκρίζοι Λύκοι».

Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkınma Partisi - AKP)

Ιδρύεται το 2001 από τον Recep Tayyip Erdoğan. Το AKP αυτοπροσδιορίζεται ως «συντηρητικό δημοκρατικό κόμμα» το οποίο ανήκει στον κεντρώο χώρο. Από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα έρχεται πρώτο κόμμα στις εθνικές εκλογές του Νοεμβρίου 2002, του Ιουλίου 2007, του Ιουνίου 2011 και του Ιουνίου 2015. Αντίθετα με τις προηγούμενες εκλογικές διαδικασίες τον στις εκλογές του 2015 δεν εκλέγει τον απαραίτητο αριθμό βουλευτών για τον σχηματισμό αυτοδύναμης μονοκομματικής κυβέρνησης.

Δημοκρατικό Κόμμα των Λαών (Halkların Demokratik Partisi - HDP)

Ιδρύεται το 2012 ως η πολιτική πτέρυγα του Δημοκρατικού Κογκρέσου των Λαών (Halkların Demokratik Kongresi- HDK). Ανήκει στον αριστερό χώρο, ενώ πρόκειται για το κουρδικό κόμμα της Τουρκίας. Το HDP, πέρα από τους Κούρδους της Τουρκίας, εκπροσωπεί τις περισσότερες μειονότητες και υπο-εκπροσωπούμενες ομάδες της χώρας, ενώ θέλει να παίξει σημαντικό ρόλο στην επίλυση του Κουρδικού Ζητήματος στην Τουρκία. Στις εκλογές του 2015 για πρώτη φορά κατεβαίνει στις εκλογές ως ενιαίο κόμμα και όχι με ανεξάρτητους υποψηφίους, όπως ήταν η μέχρι τώρα πρακτική, και καταφέρνει να ξεπεράσει το εκλογικό όριο του 10% λαμβάνοντας το 13% των ψήφων των Τούρκων πολιτών.

Δημοκρατικό Αριστερό Κόμμα (Demokratik Sol Parti - DSP)

Ιδρύεται το 1985 από την Rahsan Ecevit καθώς ο σύζυγός, Bulent Ecevit, τελούσε υπό απαγόρευση συμμετοχής στην πολιτική ζωή της χώρας μετά το πραξικόπημα του 1980. Η Rahsan Ecevit ασκεί την προεδρεία του κόμματος μέχρι το 197 όταν και αναλαμβάνει ο σύζυγός της. Το κόμμα μετέχει στις κυβερνήσεις συνασπισμού που σχηματίστηκαν στην Τουρκία κατά τα έτη 1997-2002.

Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας (Anavatan Partisi - ANAP)

Ιδρύεται το 1983 από τον Turgut Özal ο οποίος χρησιμοποιήθηκε από τους στρατιωτικούς τους πρώτους μήνες της δικτατορίας του 1980 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην φιλελευθεροποίηση της τουρκικής οικονομίας. Το ANAP κέντρο-δεξιό φιλελεύθερο κόμμα. Κατέχει την διακυβέρνηση της χώρας από το 1983 έως το 1991. Συμμετέχει σε τρεις κυβερνήσεις συνασπισμού από το 1996 έως το 2002. Συγχωνεύεται με το Δημοκρατικό Κόμμα το 2009 για να επαναλειτουργήσει το 2011 ως αυτόνομο κόμμα.

---

* Αναγράφονται μόνο τα κόμματα που αναφέρονται στο κείμενο.

Πηγές: Γιαλλουρίδης Χρ. και Λαγγίδης, Αφ, Μετακεμαλισμός, Αθήνα, εκδ. Ι.Σιδέρης,2010. Ινσέλ, Αχ. και Μπαϊράμογλου,Α.,Ο Τουρκικός Στρατός. Ένα πολιτικό κόμμα, μια κοινωνική τάξη, Αθήνα, εκδ.Βιβλιόραμα, 2007. Zürcher,E.J, Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας, Αθήνα, εκδ.Αλεξάνδρεια,2004.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

ΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ*

27 Μαΐου 1960: Οι στρατιωτικοί ανατρέπουν την κυβέρνηση του Adnan Menderes καταλαμβάνοντας όλα τα κυβερνητικά κτήρια σε Άγκυρα και Κωνσταντινούπολη. Το πραξικόπημα έγινε ώστε να «αποτραπεί η αδελφοκτόνος σύγκρουση» και «να απεμπλέξουν τα κόμματα από την αδιέξοδη κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει». Την εξουσία αναλαμβάνει η Επιτροπή Εθνικής Ενότητας υπό την ηγεσία του πρώην αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Cemal Gürsel. Ένα χρόνο αργότερα ο Adnan Menderes καταδικάζεται εις θάνατο. Η Επιτροπή ετοιμάζει το πιο φιλελεύθερο Σύνταγμα στην ιστορία της Τουρκίας που εγκρίνεται τον Ιούλιο του 1961. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους διεξάγονται βουλευτικές εκλογές και ο İsmet İnönü σχηματίζει κυβέρνηση συνασπισμού.

12 Μαρτίου 1971: Έπειτα από μια μακρά περίοδο έντονης γενικευμένης πολιτικής βίας στα πανεπιστήμια και στους δρόμους, ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου παρέδωσε στον Πρωθυπουργό Süleyman Demirel ένα υπόμνημα, το οποίο ισοδυναμούσε με τελεσίγραφο των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, το οποίο ζητούσε το σχηματισμό ισχυρής και αξιόπιστης κυβέρνησης η οποία θα μπορούσε «να βάλει τέλος στην αναρχία και να φέρει εις πέρας μεταρρυθμίσεις στο κεμαλικό πνεύμα». Την εξουσία μετά το πραξικόπημα αναλαμβάνει ο Nihat Erim. Τον Οκτώβριο του 1973 διεξάγονται βουλευτικές εκλογές και σχηματίζεται κυβέρνηση συνασπισμούς από τους Ecevit –Erbakan.

12 Σεπτεμβρίου 1980: Η πολιτική βία αποτελεί πάλι καίριο πρόβλημα και η φονταμενταλιστική απειλή πλανάται ως ιδέα. Ο Στρατός, με επικεφαλής τον Kenan Evren, αναλαμβάνει πάλι την εξουσία ανατρέποντας τον Süleyman Demirel που είχε επανεκλεχθεί Πρωθυπουργός το 1979. Πρόκειται για το πιο σκληρό πραξικόπημα στην ιστορία της Τουρκίας καθότι όλα τα κόμματα τίθενται εκτός νόμου και σημειώνονται μεγάλες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το 1982 έχουμε την θέσπιση Συντάγματος και το 1983 διεξάγονται βουλευτικές εκλογές με τον Turgut Özal να σχηματίζει κυβέρνηση.

28 Φεβρουαρίου 1997: Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας αποδίδει ένα τελεσίγραφο 18 σημείων στην τουρκική κυβέρνηση για την αποδοχή των μέτρων για την καταπολέμηση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού. Η επέμβαση αυτή οδήγησε στην πτώση της κυβέρνησης Çiller – Erbakan. Το τελεσίγραφο ξεκινά μια ολόκληρη περίοδο κάθαρσης του κρατικού μηχανισμού από όλους όσους κατηγορούνται για φιλοϊσλαμικές τάσεις. Συχνά αποκαλείται «βελούδινο» ή «μεταμοντέρνο» πραξικόπημα καθότι δεν είχαμε ένοπλη επέμβαση του Στρατού.

---

* Πηγές: Γιαλλουρίδης Χρ. και Λαγγίδης, Αφ, Μετακεμαλισμός, Αθήνα, εκδ. Ι.Σιδέρης,2010. Ινσέλ, Αχ. και Μπαϊράμογλου,Α.,Ο Τουρκικός Στρατός. Ένα πολιτικό κόμμα, μια κοινωνική τάξη, Αθήνα, εκδ.Βιβλιόραμα, 2007. Zürcher,E.J, Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας, Αθήνα, εκδ.Αλεξάνδρεια,2004.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ'

Διαπραγματεύσεις με την Τουρκία επί των Κεφαλαίων Ένταξης*

Κεφάλαιο	Αρχή Διαπρ/σεων	Κλείσιμο Διαπρ/σεων
1. Ελεύθερη Κυκλοφορία εμπορευμάτων		
2. Ελεύθερη Κυκλοφορία των εργαζομένων		
3. Δικαίωμα εγκατάστασης & ελεύθερης παροχής Υπηρεσιών		
4. Ελεύθερη Διακίνηση Κεφαλαίων	19-12-2008	
5. Δημόσιες Συμβάσεις		
6. Εταιρικό Δίκαιο	17-06-2008	
7. Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας	17-06-2008	
8. Πολιτική Ανταγωνισμού		
9. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες		
10. Κοινωνία της Πληροφορίας και τα Μέσα Ενημέρωσης	19-12-2008	
11. Γεωργία και Αγροτική Ανάπτυξη		
12. Ασφάλεια Τροφίμων.	30-06-2010	
13. Αλιεία		
14. Πολιτική Μεταφορών		
15. Ενέργεια		
16. Φορολογία	30-06-2009	
17. Οικονομική και Νομισματική Πολιτική		
18. Στατιστικά στοιχεία	26-06-2007	
19. Κοινωνική Πολιτική και απασχόληση		
20. Επιχειρήσεις και Βιομηχανική πολιτική	29-03-2007	
21. Διευρωπαϊκό Δίκαιο	19-12-2007	
22. Περιφερειακή πολιτική	05-11-2013	
23. Δικαιοσύνη και Θεμελιώδη δικαιώματα		

24. Δικαιοσύνη, Ελευθερία και Ασφάλεια		
25. Επιστήμη και Έρευνα	12-6-2006	12-6-2006
26. Εκπαίδευση και Πολιτισμός		
27. Περιβάλλον	21-12-2009	
28. Προστασία Καταναλωτών και Υγείας	19-12-2007	
29. Τελωνειακή Ένωση		
30. Εξωτερικές Σχέσεις		
31. Εσωτερική πολιτική, πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας		
32. Δημοσιονομικός έλεγχος	26-06-2007	
33. Οικονομικές και Δημοσιονομικές Διατάξεις		
34. Ιδρύματα		
35. Λοιπά Θέματα		

---

* Η απόδοση στα ελληνικά των ονομάτων των κεφαλαίων είναι της γράφουσας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσα

Βιβλία

Γιαλλουρίδης, Χρ. και Λαγγίδης, Αφ, Μετακεμαλισμός, Αθήνα, εκδ. Ι.Σιδέρης, 2010.

Ινσέλ, Αχ. και Μπαϊράμογλου, Α, Ο Τουρκικός Στρατός. Ένα πολιτικό κόμμα, μια κοινωνική τάξη, Εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007.

Μηνάγιας, Χρήστος. Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας, Αθήνα, εκδ. Τουρίκη, Αθήνα, 2010.

Νικολάου – Πατραγιάς, Κυρ., Χαλιφεία και Ισλαμική Διακυβέρνηση. Αθήνα, εκδ. Ηρόδοτος, 2011.

Νταβούτογλου, Αχ., Το στρατηγικό Βάθος: η διεθνής θέση της Τουρκίας. Αθήνα, εκδ. Ποιότητα, 2010.

Πασσάς, Αρ. Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή πολιτική διαδικασία, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2012.

Τζόκας, Σπ, Το όραμα της Ενωμένης Ευρώπης, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 2006.

Zürcher, E.J, Συγχρονη Ιστορία της Τουρκίας, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004.

Τύπος

Η Καθημερινή. (2007) Σουσουρλούκ: το ατύχημα αποκάλυψη των παρακρατικών. Διαθέσιμο στο:

<http://www.kathimerini.gr/286061/article/epikairothta/kosmos/soysoyrloyk-to-atyxhma-apokalyyh-twn-parakratikwn> [ημερομηνία πρόσβασης: 19-07-2010].

Η Καθημερινή. (2010) Ο Ερντογάν αφήνει πίσω τον Κεμαλισμό, 14 Σεπτ.

Ινφογνώμων. (2013). Νέος «γύψος» made by Erdogan για την τουρκική κοινωνία. Διαθέσιμο στο: <http://infognomonpolitics.blogspot.gr/2013/06/made-in-erdogan.html#.UcmP-vmSKqc> [ημερομηνία πρόσβασης: 24-06-2013]

Κέντρο Γεωπολιτικών Αναλύσεων. (2013). Το νέο βαθύ κράτος της Τουρκίας που χτίζει ο Ερντογάν!!!! Διαθέσιμο στο: <http://icmu.nyc.gr/el/%20%CE%A4%CE%BF-%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CE%B2%CE%B1%CE%B8%CF%8D-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82->

<http://icmu.nyc.gr/el/%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%87%CF%84%CE%AF%CE%B6%CE%B5%CE%B9-%CE%BF-%CE%95%CF%81%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AC%CE%BD%21%21> [ημερομηνία πρόσβασης: 22-06-2013]

Χριστοδουλάκη,Ειρ,(2014)*Ένας χρόνος μεταρρυθμίσεων στην Τουρκία*, Κέντρο Γεωπολιτικών Αναλύσεων. Διαθέσιμο στο:

<http://icmu.nyc.gr/el/%CE%88%CE%BD%CE%B1%CF%82-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%81%CF%81%CF%85%CE%B8%CE%BC%CE%AF%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1> [ημερομηνία πρόσβασης: 28-12-2014].

Χριστοδουλάκη,Ειρ,(2015) *Η Πολιτική του AKP για τις γυναίκες και η δημογραφία της Τουρκίας*. Κέντρο Γεωπολιτικών Αναλύσεων. Διαθέσιμο στο:

<http://icmu.nyc.gr/el/%20%CE%97-%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%91%CE%9A%CE%A1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1%CF%82> [ημερομηνία πρόσβασης: 16-04-2015].

Ξενόγλωσση

Βιβλία

Faucompret, E. και Konings, J., *Turkish Accession to the EU: Satisfying the Copenhagen criteria*, London-New York, Routledge, 2008.

Featherstone, K. και Papadimitriou, D., *The Limits of Europeanization: Structural Reform and Public Policy in Greece*, Palgrave studies in European Union Politics, Palgrave Macmillan, 2008.

Hannay, D., *Cyprus: The Search for a Solution*, London –New York, pub. I.B.Tauris, 2005.

Independent Commission on Turkey, "Turkey in Europe; Breaking the vicious circle", September, 2009.

Featherstone K. και Radaelli C. (επιμ.), *The Politics of Europeanization*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

Özbudun, E. και Gençkaya, Ö., *Democratization and the Politics of Constitution Making in Turkey*, CEU Press, New York, 2009.

Rabasa, A. και Larrabee, St., *The Rise of Political Islam in Turkey*, RAND National Defence Research Institute, 2008

Tekin, Al. και Güney, A. (επιμ.), *The Europeanization of Turkey: Polity and Politics*, Routledge Studies in Middle Eastern Studies, London – New York, Routledge, 2015.

Usul, A., *Democracy in Turkey: the impact of EU political conditionality*, London-New York, Routledge, 2010.

Yavuz, H., *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, Oxford, 2003

Yavuz, H., *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Εκθέσεις

TESEV, (2013) *Judicial Reform Packages: Evaluating Their Effect on Rights and Freedoms*. Διαθέσιμο στο: <http://www.tesev.org.tr/judicial-reform-packages--evaluating-their-effect-on-rights-and-freedoms/Content/1583.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

TURKEY. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS. (2007) *Political Reforms in Turkey*, Αγκυρα. Διαθέσιμο στο: <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/prt.pdf> [ημερομηνία πρόσβασης: 22-07-15].

Congressional Research Service, *Report RS22517, European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations, October 3, 2006*

Τύπος

BBC NEWS. (2010). Turkey's universities drop Islamic headscarf ban. Διαθέσιμο στο: <http://www.bbc.com/news/world-europe-12097885> [ημερομηνία πρόσβασης: 31-12-2010].

BBC NEWS.(2011). Turkey ruling party wins election with reduced majority. Διαθέσιμο στο: <http://www.bbc.com/news/world-europe-13740147> [ημερομηνία πρόσβασης: 25-07-15].

Burak Bekdil (2015) Turkey and Its Kurds: At War Again. *Middle East Forum*, διαθέσιμο στο <http://www.meforum.org/5426/turkey-kurds> [ημερομηνία πρόσβασης: 06-08-2015].

Ceylan Yeginsu (2014) Turkey Promotes religious schools rise, often defying parents. *The New York Times*. Διαθέσιμο στο: <http://www.nytimes.com/2014/12/17/world/europe/turkeys-religious-schools-rise-as-erdogan-exerts-sway.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 16-12-2014].

Hürriyet Daily News (2013) *PM Erdoğan calls on demonstrators to end Gezi Park protest, no step back from project*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/pm-erdogan-calls-on-demonstrators-to-end-gezi-park-protest-no-step-back-from-project.aspx?pageID=238&nID=48020&NewsCatID=338> [τελευταία] [ημερομηνία πρόσβασης: 01-06-2013].

Hürriyet Daily News (2013). *49, including sons of Turkish ministers, detained in fraud and bribery probe*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/49-including-sons-of-turkish-ministers-detained-in-fraud-and-bribery-probe.aspx?pageID=238&nID=59697&NewsCatID=341> [ημερομηνία πρόσβασης: 17-12-2013].

Hürriyet Daily News (2013). *Turkish government determined to close private tutoring schools*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-government-determined-to-close-private-tutoring-schools.aspx?pageID=238&nID=57375&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-11-2013].

Hürriyet Daily News (2013). *Turkish government to act on student homes with girls, boys*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-government-to-act-on-student-homes-with-girls-boys.aspx?pageID=238&nID=57392&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης:05-11-2013].

Hürriyet Daily News. (2013) *Turkish PM praises 'end of discrimination' with removal of ban on headscarves in Parliament*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-praises-end-of-discrimination-with-removal-of-ban-on-headscarves-in-parliament.aspx?pageID=238&nID=57189&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 31-10-2013].

Hürriyet Daily News (2014). *Turkey blocks Twitter, after Erdoğan vowed 'eradication'*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/well-eradicate-twitter-vows-turkish-prime-minister-erdogan.aspx?pageID=238&nID=63884&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 20-03-2014].

Hürriyet Daily News (2014). *Government plans to change Turkey's justice system*. Διαθέσιμο στο: <http://www.hurriyetdailynews.com/government-plans-to-change-turkeys-justice-system.aspx?pageID=238&nID=60443&NewsCatID=338> [ημερομηνία πρόσβασης: 27-12-2014].

L'obs Rue89. (2010). *Union pour la Méditerranée: le naufrage du projet de Sarkozy*. Διαθέσιμο στο: <http://rue89.nouvelobs.com/2010/11/16/union-pour-la-mediterranee-le-naufrage-du-projet-de-sarkozy-176175> [ημερομηνία πρόσβασης: 22-07-2015].

Sabah Daily News. (2015). *Has Turkey turned back to the '90s?* Διαθέσιμο στο: <http://www.dailysabah.com/op-ed/2015/08/21/has-turkey-turned-back-to-the-90s> [ημερομηνία πρόσβασης: 21-08-2015].

Sabah Daily News. (2015) *Turkey becomes EU's fifth-largest trade partner*. Διαθέσιμο στο: <http://www.dailysabah.com/economy/2015/08/19/turkey-becomes-eus-fifth-largest-trade-partner> [ημερομηνία πρόσβασης:18-08-2015].

Today's Zaman. (2010). *Parliament starts debating first harmonization bill*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-330269-eu-headscarf-should-be-free-in-public-as-long-as-it-does-not-pressure-others.html> [ημερομηνία πρόσβασης:29-10-2010].

Today's Zaman. (2011). *Necdet Özel becomes acting Chief of General Staff after mass resignations*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/latest-news_necdet-ozel-becomes-acting-chief-of-general-staff-after-mass-resignations_252129.html [ημερομηνία πρόσβασης:29-06-2011].

Today's Zaman. (2011) *Military's April 27 memorandum relegated to dustbin of history*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_militarys-april-27-memorandum-relegated-to-dustbin-of-history_255269.html [ημερομηνία πρόσβασης: 29-08-2011].

Today's Zaman. (2012), *İmam-hatip graduates to be accepted into military academies*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-292604--imam-hatip-graduates-to-be-accepted-into-military-academies.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 17-9-2012].

Today's Zaman. (2012). *MIT says prosecutor not authorized to summon intel chief to testify*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/latest-news_mit-says-prosecutor-not-authorized-to-summon-intel-chief-to-testify_270910.html [ημερομηνία πρόσβασης: 09-02-2012].

Today's Zaman.(2012) *Top court says Gül's term is 7 years, allows Gül to run again*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-283615-top-court-says-guls-term-is-7-years-allows-gul-to-run-again.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 15-06-2012].

Today's Zaman. (2012). *President approves controversial third judicial reform package*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-285657-president-approves-controversial-third-judicial-reform-package.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 25-07-2015].

Today's Zaman. (2013). *EU: Headscarf should be free in public as long as it does not pressure others*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-330269-eu-headscarf-should-be-free-in-public-as-long-as-it-does-not-pressure-others.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 31-10-2013].

Today's Zaman.(2013). *Turkey, EU to open Chapter 22 after three silent years*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-330576-turkey-eu-to-open-chapter-22-after-three-silent-years.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 4-11-2013].

Today's Zaman (2013). *MIT draft law against rule of law, experts say*, Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-318169-mit-draft-law-against-rule-of-law-experts-say.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 13-06-2013].

Today's Zaman (2014). *President Gül approves bill emboldening gov't control over judiciary*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-340484-president-gul-approves-bill-emboldening-govt-control-over-judiciary.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 27-12-2014].

Today's Zaman. (2013). *Government to change law to accommodate alleged MIT infractions 2013*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-318515-government-to-change-law-to-accommodate-alleged-mit-infractions.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 17 -06-2013].

Today's Zaman. (2014) *MIT to be given extra power, violating privacy*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-340162-event-of-the-week-mit-to-be-given-extra-power-violating-privacy.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 23-2-2014].

Today's Zaman. (2014). *Gov't-backed list win at HSYK imperils separation of powers*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_govt-backed-list-win-at-hsyk-imperils-separation-of-powers_361502.html [ημερομηνία πρόσβασης: 13-10-2014].

Today's Zaman. (2014). *Turkey's top court debates law that allows arrest with 'reasonable doubt'*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_turkeys-top-court-debates-law-that-allows-arrest-with-reasonable-doubt_367996.html [ημερομηνία πρόσβασης: 25-12-2014].

Today's Zaman. (2014). *Turkish president approves law granting wide powers to spy agency*. Διαθέσιμο στο: <http://www.todayszaman.com/news-346192-turkish-president-approves-law-granting-wide-powers-to-spy-agency.html> [ημερομηνία πρόσβασης: 25-04-2014].

Today's Zaman. (2015). *Demirtaş: HDP closure being planned at Erdoğan aide's office*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_demirtas-hdp-closure-being-planned-at-erdogan-aides-office_395284.html [ημερομηνία πρόσβασης: 01-08-2015].

Today's Zaman. (2015). *KCK calls for renewed negotiations with Turkish state*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_kck-calls-for-renewed-negotiations-with-turkish-state_396162.html [ημερομηνία πρόσβασης: 10-08-2015].

Today's Zaman. (2015). *Syrian civil war spills into Turkey as suspected ISIL bombing kills 31 in Suruç*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/national_syrian-civil-war-spills-into-turkey-as-suspected-isil-bombing-kills-31-in-suruc_394051.html [ημερομηνία πρόσβασης: 20-07-2015].

Today's Zaman. (2015). *Gov't seeks parliamentary mandate for military incursions in Iraq, Syria*. Διαθέσιμο στο: http://www.todayszaman.com/diplomacy_govt-seeks-parliamentary-mandate-for-military-incursions-in-iraq-syria_397187.html [ημερομηνία πρόσβασης: 21-08-2015].

Άρθρα

Olsen, J. (2002) *'The Many Faces of Europeanization'*, Journal of Common Market Studies, Vol. 40(5). Διαθέσιμο στο: <http://onlinelibrary.wiley.com/> [ημερομηνία πρόσβασης: 14-07-2015].

Talvikki Hoopes (2006), *The Leyla Şahin v. Turkey Case Before the European Court of Human Rights*. [Online] Chinese Journal of International Law (2006) 5 (3): 719-722. Διαθέσιμο στο: <http://chinesejil.oxfordjournals.org/content/5/3/719.long#fn-9> [ημερομηνία πρόσβασης: 24-07-2015].

Ulrich Sedelmeier, "Europeanization in new member and candidate states", *Living Rev. Euro. Gov.*, Vol. 1, (2006), No. 3. [Online Article]. Διαθέσιμο στο: <http://www.livingreviews.org/lreg-2006-3> [ημερομηνία πρόσβασης: 18-07-15].

Διαδικτυακές πηγές

Ευρωπαϊκή Επιτροπή

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Commission staff Working Paper: Turkey 2011 Progress Report*. Διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/tr_rapport_2011_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 20-06-2015].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/tu_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 23-07-2015].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey Regular Report 2000*. Διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/tu_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 18-07-2015].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2006 Progress Report*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 23-07-2015].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2007 Progress Report*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_report_s_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2010 Progress Report*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 15-06-2015].

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2012 Progress Report*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/tr_rapport_2012_en.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

-Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Turkey 2013 Progress Report*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/turkey_2013.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 08-06-2015].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *European Parliament resolution of 9 March 2011 on Turkey's 2010 progress report*. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0090+0+DOC+XML+V0//EN> [ημερομηνία πρόσβασης: 15-06-2015].

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την έκθεση προόδου της Επιτροπής, του 2014, για την Τουρκία. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B8-2015-0455&language=EL> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *European Parliament resolution on the situation in Turkey*. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2013-0309&language=EN> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *European Parliament resolution on the 2013 progress report on Turkey*. Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B7-2014-0241&language=EN> [ημερομηνία πρόσβασης: 05-07-2015].

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013), *Statement by the Spokesperson of High Representative Catherine Ashton on riots in Turkey*. Διαθέσιμο στο: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/137372.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 02-06-2013].

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (1999), *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Ελσίνκι. Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο: http://www.europarl.europa.eu/summits/pdf/hell_el.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 03-07-2015].

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2004). *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών 16/17 Δεκεμβρίου 2004- Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16238-2004-INIT/el/pdf> [ημερομηνία πρόσβασης: 08-06-2015].

2770th Council Meeting General Affairs and External Relations, Διαθέσιμο στο: [http://avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Downloads/PDF/2770th%20 Council Meeting of General Affairs and External Relations.pdf](http://avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Downloads/PDF/2770th%20Council_Meeting_of_General_Affairs_and_External_Relations.pdf) [ημερομηνία πρόσβασης: 20-06-2015].

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2002). *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγη 12 και 13 Δεκεμβρίου 2002. Τα Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/73846.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 08-06-2015].

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2002). *Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Σεβίλλης 21 και 22 Ιουνίου 2002*. Διαθέσιμο στο http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/europeancouncil/pdf/sevilla_el.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 04-07-2015].

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2002). *Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγη 12 και 13 Δεκεμβρίου 2002. Τα Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Διαθέσιμο στο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/73846.pdf [ημερομηνία πρόσβασης: 08-06-2015].

Νόμοι Τουρκικής Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 6352

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 4709

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 4771

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 5170

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 5218

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 5551

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 5982

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 5678

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 4709

Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Νόμος 6087

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Απόφαση *Leyla Şahin v. Turkey* 44774/98. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Διαθέσιμο στο: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956#{\"itemid\":\[\"001-70956\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956#{\) [ημερομηνία πρόσβασης: 24-07-2015].

Απόφαση *Yumak and Sadak v. Turkey no 10226/03*. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Διαθέσιμο στο: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-87363#{\"itemid\":\[\"001-87363\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-87363#{\)

Πανεπιστημιακές Σημειώσεις

Συρίγος, Αγ., Σημειώσεις από τις προφορικές παραδόσεις του μαθήματος «Σχέσεις Ελλάδος – Τουρκίας: από τη Λωζάνη έως σήμερα», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2012. Διαθέσιμες ηλεκτρονικά στο <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:5272>

Άλλες Πηγές

Europa, *Διεύρυνση εν εξελίξει: Τουρκία*, διαθέσιμο στο http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/community_acquis_turkey/e40111_el.htm [ημερομηνία πρόσβασης: 30-03-2014].

Europedia, *Χώρες υποψήφιες προς ένταξη στην ΕΕ*, διαθέσιμο στο http://europedia.moussis.eu/books/Book_2/7/25/02/index.tkl?lang=gr&all=1&pos=358&s=1&e=10, [ημερομηνία πρόσβασης: 30-03-2014]

Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κυπριακής Δημοκρατίας, Συνθήκη Προχώρηση της Κύπρου. Διαθέσιμο στο: <http://www.moi.gov.cy/moi/pio/pio.nsf/All/DA5EA02B13392A77C2256DC2002B662A?OpenDocument> [ημερομηνία πρόσβασης: 04-07-2015].

Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Τουρκικό Σύνταγμα